

**naše
planine**

3-4 1963

naše planine

REVIJA PLANINARSKOG SAVEZA HRVATSKE

»The Mountains«
Review of the Alpine Association of Croatia
»Nos Montagnes«
Revue de la Fédération Alpine Croate
»Le nostre Montagne«
Rivista della Federazione Alpina Croata
»Unsere Berge«
Zeitschrift des Kroatischen Bergsteigerbundes

Izdavač: Planinarski savez Hrvatske

Urednik: Dr Željko Poljak

Redakcioni odbor: prof. dr Vladimir Blašković, prof. Srećko Božičević, Petar Lučić-Roki
i prof. dr Mihajlo Pražić

Adresa uredništva: »Naše planine«, Zagreb,
Gajeva 21, telefon 37-316

Stamparija »VJESNIK« — Odranska bb

Izlazi u šest dvobroja godišnje. Godišnja pretplata za pojedince iznosi 600 dinara, a za kolektive i ustanove 1200 dinara. Cijena pojedinom dvobroju 150 dinara. Pretplate se šalju čekom na Planinarski savez Hrvatske Zagreb (za »Naše planine«) na tekući račun 400-21-608-231

GOD. XV OŽUJAK—TRAVANJ 1963 BROJ 3—4

SADRŽAJ

Davor Ribarović: Na krpljama po Velebitu . . .	49
Vlado Božić: Zarobljenici podzemlja . . .	59
Vladimir Matz (sa slikovnim prilogom) . . .	64
Mirko Marković: Planine na starim kartama jugoslavenskih zemalja . . .	65
Iz literature . . .	82
Prof. Julije Derossi: Jungov tunel . . .	83
Što se dogodilo na Čakoru . . .	85
Tomislav Đurić: Stari gradovi i dvorci oko Papuka . . .	87
Istina o Jastrebu . . .	89
»Željezničarski smjer« u Čvrtnici . . .	90
Vijesti . . .	91

Davor Ribarović, Split

Na krpljama po Velebitu

... i makar znam, pitam još jednom: »Šibice imate«? »Da«, i nastavljaju sa uguravanjem stvari u naprtnjače.

»Doni! Ne. Miro, igla za koher?«

»Uzeo sam je, ne brini.«

»Onda imamo sve, možemo poći.«

Peti dan. Ili četvrti...? Neznam, možda je šesti. Pokušavam to saznati. Svakako. Koji je danas dan? Ako smo išli u srijedu...? Ruke. Smrzavaju se. Snijeg pada, pada, pada... pada. Doni, Jonathan. Zašto se zove Jonathan.

... Miro. Gdje su?

Okrenem se. Doni i Miro.

»Koji je danas dan?«

Vjetar, ne čuju me. Ili vjetar ne čuju. Vjetar fijuče. Bijelo. I kad oči zatvorim. Sve je bijelo. Stani. Idem i gazim. Koliko dana gazimo, godina...? Momci ponoć je. Sretna Nova godina. Usne. Nečije usne me ljube. Zašto? Zašto? Zašto me ruke bole? Gdje su Doni i Miro? Okrenem se.

Doni i Miro. Tko su oni? Sestre ili tetke? Jonathan. Počnimo od njega: On je brat. Miro mi je jednom rekao, da bi išao i njegov brat Doni. Pa da, braća su.

»Što će reći, ako ne stignemo?«

»Što kažeš? Aha, oni? Gdje?«

Čije su ono usne. Tople. I topli čaj, keksi... i onda mi idemo, kad na jednom, jedan medvjed. Veliki. Velik, kao... veliki medvjed, a mi... Ponovno se okrenemo.

»Velebitaši na Visočici!«

Velebitaši, Velebit, velebitski, velebitskiji, najvelebitskiji, Velebit, Velebitaši. Tko? Pastiri... planinari? Glupo. Toplo, toplije, najtoplije, još toplije. Čije su mi ono usne zaželele...? Koji je danas dan?

»Koji je danas dan?« Uh, zima. Jedva govorim.

»... godina«.

Šta je rekao? Godina? Možda je rekao Stara godina. Koliko još? Što je to toplo? Je li vatra topla? Mokre šibice. Mogu li goriti mokre šibice? Kad su bile suhe? Sunce. Mokro sunce. Sve je bijelo. Hladno. Mokro i suho sunce, suhe gojzerice. Oh, ruke! I sjedit ćemo uz vatru, topli čaj, ne, limunada i keksi, i gojzerice nam skidaju. Tko mi je dao ove hlače? Toplo... Kad smo

pili toplu juhu? Koher... u bivaku, je li? Koher, igla, igla. Jedna igla. Vatra. Je li ju donio? Rekao sam... Ne ćemo o tome misliti. Koliko još do Visočice? Još dan dva, ili sat?

»Koliko je sati? Hoćemo li stići do ponoći?« Sretna Nova godina. Pijmo ga, pijmo ga, sve do dana bijeloga. Pogledi su im bili čudni. Kao da se nikada ne ćemo vidjeti. Čudni i nelagodni... Ruke, kad su se rukovali. »I vratite se.« Čudne su bile ruke, koje smo stiskali dok smo se opraštali. Ruke. Što da napravim s njima? Hladne su. U vatru s njima. E, i pečene kobasice volim, čaj, limunada, keksi... Kad ćemo stići?

»Ribare! Lijenčino pospana! Probudi se stigli smo«.

»... gdje?« Visočica? Ne, Gornje...

»U Gornje Klade«.

»Ah, pa da.« Još nismo ni počeli...

Iskočim iz autobusa i zijevnem nasred Jadranske magistrale. »Zdravo mladići. Kuda?«

»Pa, malo na Velebit, na Zavižan.«

Velebit je u magli, oblačno je.

»I što mislite, kakvo će vrijeme?«

»Ovdje kiša, a gore možda snijeg.«

Počastio nas je crnom kavom. Cestar i njegova žena. Sin im plovi na brodu sve tamo do Japana.

Sa ceste nam je još dovikivao, dok smo mi stazom grabili prema Zavižanu.

»Hvala i sretna Nova...« odvikujemo.

»Onda Đoni, što kažeš za maglu i oblake? Danas smo na Zavižanu!«

Kakav će snijeg biti? Koliko bivaka do Visočice? Krplje. Ha, lijepo vrijeme, snijeg dobar i krikovi veselja kroz divljinu Velebita. A tek proslava Stare godine na Visočici. Ako stignu na vrijeme Neđo, Pajo, Hrk, Jere i Mlinac. Sa skijama od Tulovih Greda na Visočicu. Ski je. Ali — krplje! To je ono pravo.

»A gore možda snijeg.« Rekao je.

No, o tome nećemo misliti.

Sutra. Sutra tura zapravo počima.

Nakon šest sati hođa došli smo u kuću na Zavižanu. Nikola, opskrbnik i topli čaj, topla kuhinja i muzika sa tranzistora. Umorni smo i sušimo se.

»Pa kako je Nikola? Kako Vam je stalno biti sam?«

»Pa, ka' i vuku.«

»Hoće li doći planinari za novogodišnje praznike na Zavižan?«

»Možda dođu »Velebitaši.«

»Ne vjerujemo, jer skoro svi idu na Visočicu.«

»E, onda neće niko doći.«

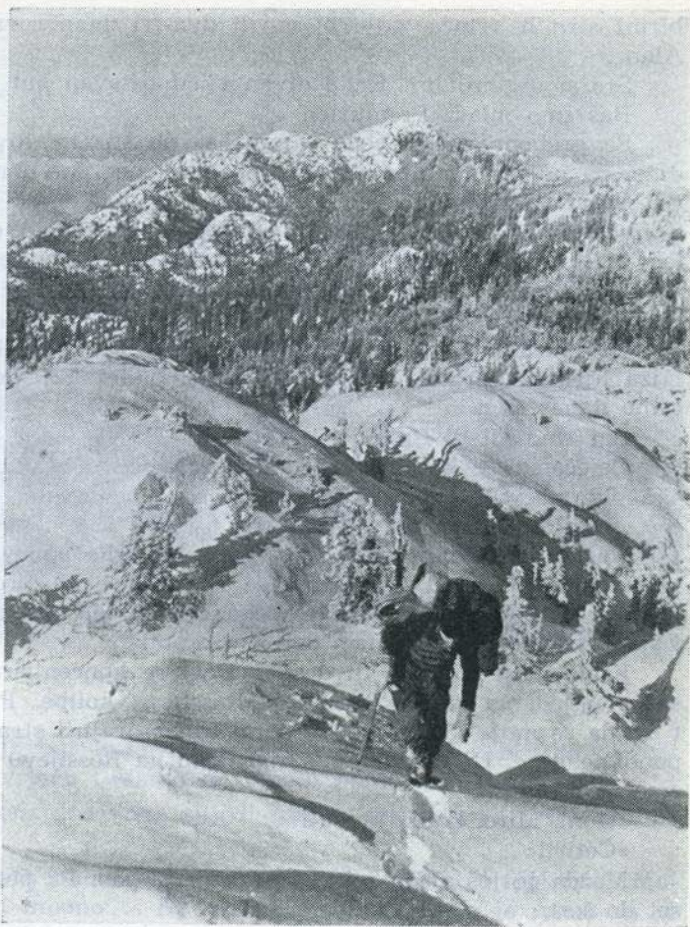
Večera nas je raspoložila i život se osjećao u Nikolinoj kuhinji. Sutra ćemo možda cvokotati u nekoj rupi u snijegu.

»Što mislite, kako će sutra?«

»A, vrag će ga znati! Moglo bi lijepo.«

I lijepo vrijeme nas probudi.

U knjigu smo upisali: smjer puta Alan, pa na Visočicu? i dodali: »Trio krpljaros« reklamira krplje, kao genijalno, a neshvaćeno sredstvo za kretanje

Zavižan

Foto: J. Pleško

u planini. Ako na Visočicu ne stignemo na Staru godinu, pitajte za informaciju u udruženju gladnih vukova.

Velebit oko nas u nedogled. Sunce i snijeg. Arhipelag snježnih vrhova nad maglenim morem. More i otoci. Može li se ploviti barkom? Od Zavižana do Visočice? Vidimo je kao plavkastu siluetu daleko na horizontu. Simbol. Nedostižna i lijepa kao fatamorgana. Moramo se požuriti.

I potrčimo padinom, mašući Nikoli, nebu, Visočici... životu. I zaronimo u more, magleno more.

Krpље ostavljaju čudne tragove. Možda bi netko pomislio da se Velebitom šecu medvjedi u sandalama, ili će proširiti senzaciju, da su nađeni tragovi snježnog čovjeka.

Tri »Jetija« kreću se po Velebitu.

Davno smo se oprostili od Premužičeve staze. Markacije počivaju zimskim snom. Tek po koja viri da se nauživa svježeg zraka i sunca. Hodamo po njuhu, »slijedimo« vukove, uzdišemo za izohipsama i volimo sunce. Napuštamo padinu i držimo se grebena. To je jedina nada, da ne zađemo u la-

birint strmih vrtača, gdje bi mogli dva-tri dana rovati dok ne stignemo u Alan .

Što smo genijalni! Kako divan i jednostavan put smo pronašli.

Baš smo mladi Premužići!

Sa grebena na greben. Veremo se po strmim hrptovima. Dereze čvrsto drže, pa odjednom propadamo preko koljena. Stavljamo krpelje, pa ih ponovo skidamo. Trčimo dolje kroz gustu šumu, kao da naprtnjače ne postoje. Snijeg pršti na suncu i bljeskaju vrhovi u daljini. A onda, iz rupe gore, polako i ustrajno. Naprtnjače dobivaju svoju pravu težinu. Jedna naranča i kesica rozina svakome. I duga »čik-pauza« (ne znam koja po redu) i pogled na sve strane.

Gromovače je daleko. Negdje iza nje je Rossijeva koliba, a još dalje Alan i iza njega lugarnica. Sporo napredujemo, težak je teren i ne znamo dokle ćemo danas stići.

Baš smo mladi Premužići.

Osjećamo se kao ribe u moru, ili ptice u zraku, ili vukovi u planini. Tragovi od vukova, tragovi jednog surovog života. Divljina. I mi živimo, jer ostavljamo tragove.

Nastavljamo dalje. Dolje, pa gore. Sa vrha ponovno dolje, duboko u jarugu. Jako strmo. I uspinjemo se na greben. Uskoro smo uz padinu Gromovače. Lijevo ide Premužićeva staza. Ljeti da, ali zimi je zasuta snijegom i sve je strmo. Pomažu nam dereze i cepini.

Kuda dalje? Lijevo ili desno? Doni se koncentrira i krenemo desno. Sa sedla ugledamo stijene nasuprot Rossijeve kolibe. Pogriješili smo put, ali i ovuda se može. Spuštamo se dolje traverzirajući strmu padinu, pa iz doline ponovno gore. U sumraku — stigli smo na Rossijevu kolibu. Sretni smo, da smo do nje došli.

»Doni, Miro, koliko je sati?«

»Četiri!«

Možda je još nešto rekao, već sam zaspao. Pa pet i dvadeset, pa dvadeset do šest.

»E, moramo se dignuti.«

Kuću oblizuje šum vjetra, a kroz vrata uvlači se magla. Na nogama smo. Oblačimo promrzle gojzerice. Pospremamo prtljagu i želimo krenuti. Uspijevamo vidjeti tek najbliže jele. To nas ne veseli mnogo. I čekamo da se magla rasčisti. Mogli bi čekati tu tri dana, jer magla je glupa kao pogled vola. Nikad se ne zna što misli.

Zato ipak krećemo. Doni »njuška« po Premužićevoj stazi. Njega puštamo kao psa tragača da odredi pravi pravac, a onda se nakon desetak minuta pojavi sav sretan.

»Tamo, našao sam jednu markaciju.«

Idemo dalje dok svrši »čik-pauza«. Lagano pada snijeg. Vjetar ga prosijava kroz maglu. Lijevo ili desno strme vrtače i sablasne silhete jela. Doni »slijedi« Premužića. Izgubi ga i onda »grakne«:

»Našao sam.«

»Još samo dok završi.«

»Što? Aha!«

Čik-pauza.

Snijeg je sve dublji, put improviziramo i »šljapkamo« krpļjama bez ri-
ječi. Obilazimo veliku vrtaču i stalno se u luku penjemo.

»Sa sedla, između ona dva vrha, slijedi silazak prema jugu. Još malo, pa
na cesti kod Alana.«

Večeras ćemo skuhati čokolade, pa kompot, keksi. Možda i topla peć. Mo-
kri smo prilično. Ili da imamo... Sa sedla između... Kako je rekao da se
zovu oni vrhovi? Trebao bi pogledati u kartu. Čudan je Đoni momak. Ima pa-
siju, da svakom vrhu zna ime i prezime i ostale generalije. Kako ide ona le-
genda o skrivenom blagu na Gromovači? Pitat ću ga da mi ponovno ispriča.
Već bi trebala biti »čik-pauza«, ali izgleda, da smo na sedlu ili na vrhu...
ili na Velebitu.

Vjetar šiba po čistini. Na mjestima golo kamenje i led. A sprijeda, straga,
lijevo, desno magla. Glupa kao dva vola.

Buljimo u kartu. Da, tu treba da smo. Gdje? U magli. To znam. Tu na
sedlu. U redu, onda je sad najpametnije uzeti azimut jug i njim sići na cestu.
Ništa od »čik-pauze«, jer bi nas vjetar sa snijegom mogao otpiriti.

I kroz šumu silazimo na jug. Dolje. Konačno malo da stanemo. Čuje se
samo kako naprtnjače s olakšanjem padnu na snijeg. E, pa dobro, nema ve-
ze ova magla. Imamo azimut.

Nastavljamo gore, korak po korak.

Na nekom smo vrhu. Kakvo mu je ime, Đoni? Vjerojatno ne zna. Nema
veze, idemo dalje.

Ptice sele na jug.

Pa dalje, pa gore, pa dolje, pa »čik-pauza«.

Eto, već smo na njemu. Silazimo kao po toboganu po jako strmoj padini. Od grane do grane. Tako ide brže. Pa naletimo na »skokove«. Malo obilazimo i ponovno »pikiranje«. I dolje smo — na dnu vrtače promjera desetak metara. Baš fino. »Krasan« azimut. To znači ponovno gore kakvih dvijestotine metara... Kako ide ona melodija? Kroz zube mrmljam dok se penjemo kuda smo se i spustili... nikako se ne mogu sjetiti, uostalom nije ni važno. Važno je, da smo ponovno na vrhu. S njega naslućujemo slijedeći. Dolje, pa gore. Da, imali smo pravo, to je bio vrh.

Kroz »kašu« mraka i magle probijaju se tri sjenke »sa jednim azimutom«. Jug...

Dolje, pa gore, u beskonačnost. Koliko vrtača ima na ovom svijetu? A magla? Glupa kao... kao krdo volova. I spustimo se u jarugu. Što misliš, da malo s njom skrenemo prema zapadu? Možda pronađemo kakav »lukav« prolaz na jug.

Nije trebalo ništa ni reći. Mimoidimo je. Nova taktika.

Idemo po jaruzi. I ... i ništa, dolazimo u mali amfiteatar stijena i jedna izdubena u kamenu vrtača pred nama. »Čik-pauza« dok razmislimo.

»Koliko je sati?«

»Sedam prošlo.«

Lijepo bi bilo... pa jasno... sedam prošlo... tu je idealno mjesto...

»Tu ćemo bivakirati, idealno mjesto.«

Već kopamo rupu u snijegu. Miro zabavljen kuhanjem. Trebalo ga je vidjeti. Sav promrzao i čadav strpljivo pipka po kuhalu. Odjednom veliki plamen, pa se ugasi. Ponovno, dok se ne čuje da šišti. Bit će nešto od tog momka. Moram se sjetiti da mu dadem nadimak... Miro... Ne. Moram se sjetiti.

Iz mraka, kao duh, pojavi se Doni sa nacijepanim granama.

Baklja osvjetljava »gradilište«, »kuhinju« i prostor za »parkiranje«. Od-sjev na stijenama i jelama sa snijegom oko nas, ili tišina. Mirovo lice uz plamen kuhala... Ne mogu se sjetiti... »Baš je mali vrag.« Od snijega dobiva čaj.

Pijemo ga halapljivo. I rupa je skoro gotova. Dodavola i bivak. Mogao bi biti malo duži, ali... Bit će nam divno, momci, u bivaku. Fino ga »tape-ciramo«, pokrijemo ulaznu rupu granama uvučemo se u spavaće vreće, »sišemo« čaj i grickamo kekse...

U ponoć bude tako i kroz granje gledaju tri prijatelja nebo.

Nebo kroz granje ili tako nekako. Zvijezde. Sutra će biti lijepo. Nadajmo se, a sad sanjajmo zvijezde.

Sanjao sam ih.

I naglo se probudio.

Padao je snijeg. Gusta magla zaželila nam je »dobro jutro«.

Brzo smo se pospremili. Napuštamo bivak. Koliko će još biti do Visočice? Umjesto doručka uzimamo azimut i s njim »gore, dolje«. Jug.

Na vrhu nas dočeka nalet vjetra. Snijeg u očima i još jedan vrh pred nama. I njega smo prošli. Kuće u dolini. Napuštene. Kao makete na stolnjaku.

Uskoro smo na cesti kod Mirova. Jučer smo »rovali« po vrtačama paralelno sa stazom za Alan i sad nam je Alan ostao sa desne strane.

Danas bi trebali stići na Štirovaču.

»Čik-pauza« i prtimo dalje cestom. »Šljapkamo« jedan za drugim. U svježem snijegu ostaju goleme rupe za nama. Brzo će ih zatrpati snijeg. Toplo je, osjeća se južina. Na granama kaplje vode. Mokro. I mokri snijeg. Sve više se lijepi za krplje i u pogačama otpada, dok s mukom koračamo. Krplje. Sporo idemo. Sad bi trebali imati skije. A jučer? Ne, ipak krplje sa derezama su univerzalne. Gore, dolje, uz, niz padinu, po mekanom, tvrdom, snijegu, ledu. Krplje sa derezama.

Volio bih sada skije.

Cesta radi okuku. Odlučujemo se na kraticu i pokušavamo strčati u dolinu i po suprotnoj strani ponovno na cestu. No snijeg je upravo ljepljivo moker i stvaraju se ogromne grude ispod krplji. Svaki čas moramo udarcem cepina stresti snijeg... Skije. Za čas bi s njima bili dolje.

Iz doline-uspon. Beskrajan. Na tvrdoj podlozi dvadesetak centimetara snijega. Skliže nam se, dok se uspinjemo. Kao da imamo olovo na nogama. Stalno lupkamo cepinima po krpljama.

Do ceste dvije »čik-pauze«.

Skinuli smo krplje i premda znatno dublje upadamo, noge su nam lakše. Hodamo kao da smo na sprovedu... Groblje u magli. Da se malo odmorimo?

I stanemo. Ne trebam se ni okrenuti. Samo se čuje skidanje naprtnjača i uzdah olakšanja, a onda žvakanje »rozina«.

Kako mogu da jedu jednu po jednu? I uvijek sam prvi gotov. Ne trebaju me ni pitati, bih li koju od njih uzeo. Još jedan gutljaj »rozina« i idemo.

Odvojak ceste za Štirovaču spušta se u serpentinama kroz šumu. Idemo kraticom. Mimoilaze nas tragovi čovjeka. Lugar je vjerojatno otišao u Jablanac. I mnogo tragova vukova i još naši »vibram« tragovi.

Na čistini barake pilane i zidana kuća. Lugarnica. Zatvorena. Ne vjerujem da će i dalje ostati zatvorena. Mokri smo do kože i u naprtnjači nema ništa suhoga. Osim konzerva. One su »suhe«. Topla večera, ha? Pro-našli smo najslabiju tačku kuće.

Ušli smo i nakon opsežnih predradnja sjedili uz toplu peć. Iznad, ispod, na sve strane, po čitavoj sobi suše nam se stvari i odjeća.

Vani kiša. Kiša i magla.

Uh, što je dobra juha, a tek kuhana čokolada.

Kiša, pljusak i nastavak sušenja.

Što da danas jedemo? ... Bit će nam naprtnjače lakše.

Nahranjeni i suhi kao barut.

Kiša je prestala i magle se trgaju. Ugledali smo komad čista neba i vri-skamo od raspoloženja.

Stara godina.

Visočica je daleko. Danas smo možda u Baškim Oštarijama, ali na Vi-sočicu moramo doći, makar trebalo još pet dana do nje.

Gazimo šumskom cestom. Toplo je, voda teče u malim potocima. Stari tragovi izlaze na vidjelo. Pričaju o lugu i vukovima Velebita.

Švrake kriješte i ponovno se magla spusti.

Slijedimo tragove nekog golemog medvjeda. Svaka šapa kao krplja i za-hvalni smo mu, što nam je isprtio put. Pa naglo skrene u šumu i »pridru-ži« nam se opet malo dalje.

Šuma tajanstvena i šutljiva. Život se na čas pritajio. I »hoda« naš med-vjed i mi s njim.

Ide li on u Baške Oštarije?

Odjednom magle se rasprše i sunce ispuni zrak i dušu. Kao da je pro-ljeće buknuo. U momentu, spontano. Život je prostrujao žilama i klikćemo kao djeca.

Na jednom mjestu medvjed »skrene« kroz procjep šume. Vidi se Šatori-na. Prizor nam oduzima dah. Vrh u snijegu. Hrpa kristala na suncu sa dži-novskom šumom u podnožju i beskrajnim nebom. Razdragano i bijesno »sli-jedimo« medvjeda. Kuda se on skita? Kao da je i njega privukla ljepota snježnih padina. I »dovede« nas ponovno na cestu... i magla nam se naru-ga... za Baške Oštarije.

Oslušujemo monotoniju koraka u magli. Zaboravljamo da nas je i medvjed »napustio«. Šljap, šljap... O čemu njih dvoje misle? Što ja mislim? Ne znam. Ništa. Ili lagano pjevušim u sebi, ili mrmljam, ili urlam. I zaurlam i zamlataram cepinom po magli, i nastavim dalje hodati. Oslušujem korake.

Pa zapjevam, pa tišina.

I snijega skoro da nema. S tugom skidamo krplje, kao da smo priznali da nam je tura završena.

Cesta se u serpentinama spušta u Ravne i Crne Dabre. Uzimamo kompas i kroz maglu se probijamo po azimutu kojekakvim kraticama. Krčimo put kroz šikaru, stalno kontrolirajući »iglu« i nje se držimo kao pijanica plota.

Psi laju. Selo je negdje tu. Ali gdje? I ljude čujemo, a sela nigdje. I skoro da udarimo glavom u kuću.

»Je su li ovo Ravni Dabri?«

»Ne, ovo su Došen Dabri.«

»A kuda se ide u Ravne Dabre?«

»Tamo«, i pokaže u maglu.

»Gdje, tamo?«

»Tamo na cestu, pa s nje kraticom, koja ...«

Ponovno azimut i uskoro smo u selu, a njega nigdje. Sretnemo jednu seljanku.

»Jesu li to Ravni Dabri?«

»Jesu.«

»A gdje su?«

»Tamo.«

»Hvala.«

I hodamo po oranicama. Slušamo lavež pasa, a kuće ne vidimo. Blato gazimo. Imamo »smolu«. Blato, mljeckavo, i mljeckava magla, i mljeckava šutnja.

Stara godina. Jedini znak života su psi, koji sumanuto, do besvijesti laju. Ej, zašto laješ?«

Laje, kao da će nas pojesti, i sve više se provlači k ulaznim vratima. Malo pseto laje, a moglo bi mudro šutjeti.

»Ej, stani malo, bi li nam rekao, ima li koga u selu?«

Ne razumije. I provire dvije seljanke na prozoru. Objasne nam da su muževi u šumi i da ne znaju kad će se vratiti.

»Pa, danas je Stara godina.«

»Ah, sinko, dan ka' dan.«

Otpatile su nas do Nikole, za kojeg smo čuli, da je opskrbnik kuće na Račić Kosi.

Primio nas je, kao da smo njegovi.

Uz vatru se sušimo i pričamo o svemu i svačemu.

Stara godina.

Kupus, kuhano suho meso i kobasice, paprike, vino i srdačni domaćini.

»Jedite mladići, vi ste se umorili. Pa koliko vam je taj teret?«

Čavrljanje uz vatru i tiha noć vani.

U osam sati pošli smo na spavanje.

Nova godina i novogodišnji poklon. Magla se malo podigla i ukazao se mokri pejzaž. Okrugla vrtača plodne zemlje i kućice na rubovima. Sa dvije strane ispriječile se nazubljene i glatke stijene Rujičinog i Čelina Kuka i amfiteatar šumovite padine nasuprot. Mokri Ravni Dabar bez znaka života na Novu godinu, osim što pokatkada psi zalaju. Rujičin i Čelina Kuk, i amfiteatar šume nasuprot, i okrugla vrtača u sredini.

Opraštamo se od gostoljubivog domaćina i penjemo se u maglu. Nastavljamo Premužićevom stazom u Baške Oštarije.

Lijevo od nas Kiza. Tako piše u karti, ali mi jedva vidimo dvadesetak metara lijevo i desno.

Velebit nas je izigrao. Omotao se u maglu i utoplio se vjetrom s mora. Tapkamo Velebitom kao slijepci. Ali, čemu da tugujemo? I ova magla, i ova staza, i šume i zvukovi, ili tragovi u snijegu, i Nikola sa Zavižana, i Nikola iz Ravnog Dabra, sve je to Velebit, dio nas, uspomena, želja.

Izgleda, da smo stigli u Baške Oštarije. Izbliža se ukazao obris prve kuće. Pitamo:

»Molim vas, gdje je gostionica?«

»Tu odmah, druga zgrada lijevo.«

I hodamo kilometar, dva do druge zgrade lijevo. Gostionica. Ručali smo i pijuckali kuhano vino.

»Sutra ćemo u Gospić ili...«

»Ako bude nebo kao »riblje oko«, ubacuje Doni, »idemo na Visočicu.«

U lugarnici nas lugar prima na spavanje. Pita nas odakle, kako je bilo.

»Pa niste se bojali vukova?«

»Ne.«

»Pa dobro, da su naišli na vas?«

»Ha, pa mi imamo cepin!«

»A da ste naišli na medvjeda?«

»Ha, pa imamo cepin; cap, cap i gotov je«, u šali sam mu odgovorio.

Smijao se, kao da smo mu ispričali nešto jako duhovito.

Na radiju čujemo: »Sutradan kiša.«

Sutradan kiša.

I »odgegali« smo se do Gospića, zapuštenih brada, prljavi i umorni. Tri olinjala, gladna vuka. Što bi učinio gavran, da nas vidi? Možda bi se uplašio ili bi se nasmijao... Ispao bi mu sir.

U gostionici na kolodvoru, po inerciji još se slavi Nova godina. I jedemo. Pijuckamo kuhano vino. Zurimo u iscrpljene fizionomije novogodišnjih veseljaka. Gdje je Nedo, Pajo, Mlinac, Jere... Tko još? Hrk. Možda su stigli do Štirovca. Mogli bi se susresti s njima u vlaku. Ili još hodaju prema Visočici. Ali što je s glavnom grupom, koja je trebala direktno ići na Visočicu? Možda su odustali? Pa da, kad smo bili na Štirovači padala je kiša...

Odjednom narupe u gostionicu Vesna, Lidija, i još mnogo »Velebitaša«.

Zdravo... kako ste stigli?... Sretna Nova... O, divno... magla... a kad ste stigli?... joj, šteta... a nama kiša... a Vi?... pa, tako... niste stigli?... ne... daj, pričajte... kako strašno izgledate... a (kako je vama bilo?... a mi vas čekali... pričajte... je li bilo teško?... i mi smo mokri... kakav »iglu«, da ste ga samo vidjeli... odakle stigli?... Baške Oštarije?... Mokri... a mi, joj da vam samo pričamo ovo...

Prilazim drugoj grupi. Svi me preneraženo gledaju, dok ih cereći se, pozdravljam.

»A to si ti, Ribare, kakav to pregaženi »škrlak« imaš na glavi?« Jako im komično izgledam. Novogodišnji vic.

»Ah, moj »mountain's hat«? Nije baš nov, ali...«

Pa daj pričaj... a gdje su Nedo i Pajo?... šta, još nisu stigli?... a kako vam je bilo?... snijeg... kiša... Sretna Nova Godina... magla, Magla. Velebit.

Vlado Božić, Zagreb

Zarobljenici podzemlja

Sunce je zašlo za šiljatim vrhom Kleka. Odlaskom sunca zahladilo je i svi smo se skupili oko logorske vatre. Iz šatora u našem logoru izašli su tečajci da po običaju prije spavanja malo porazgovaraju. Ovdje su se našli na okupu speleolozi iz gotovo svih naših republika. Bilo je zanimljivo slušati njihova iskustva i uspomene. I kad su na kraju uz vatru ostali samo još najgorljiviji speleolozi, došla je na red tema: uzbudljivi događaji u speleološkim akcijama.

Kad je red došao na me, malo sam razmislio. Koja je od mojih speleoloških akcija bila najuzbudljivija? Dvounio sam se — da li istraživanje Čudinke ili jame kod Prgometa? Ipak, ova druga bila je uzbudljivija, napornija i opasnija, premda plića od prve. Da, bolje je da pričam o njoj.

Prvi puta sam bio pred njenim otvorom na Dan republike 1957. godine. Završili smo istraživanje jedne jame kod Perkovića nešto ranije nego što smo planirali, pa nam je ostalo vremena da posjetimo još jednu jamu. Nismo mi prvi koji smo je posjetili. U nju se spuštao već pokojni prof. Girometta, jedan od naših speleologa iz Splita, i ustanovio da je jama dublja od stotinu metara, ali kako nije imao dovoljno opreme, nije ju istražio do dna.

U našem prvom pokušaju doprli smo do dubine od oko trideset metara. Cilj nam je bio samo da ispitamo tačnost Giromettinih podataka i da prikupimo podatke potrebne za jednu veću akciju. Ustanovili smo da je jama sigurno dublja od 70 metara i da je tehnički vrlo teška za istraživanje, i da se za nju treba dobro pripremiti.

Slijedeće godine za vrijeme prvomajskih praznika organizirana je veća akcija za posjet ove jame.*

U našem odsjeku dovršili smo još nekoliko desetaka metara ljestava, nabavili novu užad, opremili se telefonima. dobro podmazali naš vitao i pripremili još mnogo druge opreme.

Rano u jutro Prvog maja 1958. godine iskrcali smo se na željezničkoj stanici Prgomet. Transport opreme do jame bio je relativno lak, jer se jama nalazi oko 3—4 km od pruge i oko stotinjak metara od seoskog puta, na zaravnjenom kamenjaru. Odmah smo postavili dva šatora i montirali vitao na otvor jame. Bilo nas je dvadesetak i svaki je našao neki posao da bi se što prije pripremili za istraživanje. Priprema je trajala do 11 sati. Vrijeme je bilo vedro i toplo.

Prema ranijim izvidanjima jame zaključeno je da će nas u jamu ići samo petorica ili šestorica, po već utvrđenom redosljedu. I ja sam bio među njima. Oni koji su bili predviđeni da ostanu na površini, organizirali su poslove tako da smo svi bili spremni za početak. Vitao je već bio montiran na otvor jame, koji je bio tako malen, da se čovjek normalnih dimenzija mogao jedva provući. Nešto smo proširili otvor, ali je još uvijek silaz u jamu bio otežan time što je svaki speleolog nosio sa sobom torbicu s hranom, priborom za mjerenje i telefonom. Osim toga svaki koji je silazio pomoću vitla, nosio je ispred sebe okruglu čeličnu kutiju. ili kako smo ju nazivali »bambu«, u kojoj smo vraćali na površinu padobransko sjedište za onoga, koji se slijedeći spušta. Kako smo to ustanovili već prije, jama je puna oštarih izbočina, pa je bilo potrebno da se čelično uže vitla održava stalno zategnuto, da se ne bi uvijalo i zapinjalo. Zbog »bombe« i torbice poteškoće kod spuštanja započele su već u prvim trenucima spuštanja.

* Istraživanje jame u Prgometu organizirao je Speleološki odsjek PD »Željezničar« iz Zagreba. Sudjelovali su: Slavko i Irina Marjanac, Krasin Gržinčić, Posarić Ivica, Branko Bosner, Pero Kolenc, Zlatko Smolec, Slavko Smolec, Viktor Kromer i još nekoliko drugih speleologa.

Određen sam da silazim prvi, jer sam prošle godine bio najdublje u jami. Kada sam krenuo u jamu bilo je 11 sati prije podne. Vec na prvim metrima počele su teškoće, jer sam se zaglavio na samom ulazu. Morao sam podići ruke iznad glave i pustiti da me vlastita težina povuče u dubinu. Jama se ispod otvora proširila na 2—3 metra, pa sam tek tada mogao normalno stati na ljestve. Ovdje se nalazila mala stepenica na kojoj sam mogao stajati uz osiguranje s površine. Tu sam se morao malo odmoriti. Iako je na površini sunce nemilice peklo ovdje je već bilo hladno. Stijene su bile hladne, mokre, blatne i oštre.

Silazim dalje. Ljestve prelaze preko »sigastog slapa«. Širina jame je samo par metara. Oko tridesetak metara od ulaza nalazi se druga stepenica. Uska je i nagnuta. Na njoj se može stajati jedino držeći se za ljestve ili za sige. Stijene su razmaknute 3—4 metra i obložene sigom. Odmah ispod stepenice jama se suzuje i sigâ nestaje. U stvari to je uska nagnuta pukotina, gdje sam našao zaglavljene sve ljestve, koje smo spustili od otvora. Ovdje sam morao pričekati da se na stepenicu do mene spusti Ivica i da mi pomogne odriješiti ljestve i spustiti ih dalje u dubinu jame. Prolaz kroz pukotinu bio je naročito težak. Ljestve nisu mogle normalno visjeti, već su pod mojom težinom stalno upadale u pukotinu. Najgore je bilo sa telefonskim kablom i čeličnim užetom, jer su padali na dno nagnute pukotine međusobno se zaplićući. Torbica i »bomba« još su mi više otežavale silazjenje. Kasnije je Ivica morao ostati na tom mjestu i pomagati preostalima da lakše prođu ovo usko mjesto. Ispod te uske pukotine jama se proširila. Na stijenama su se opet pojavile sige. Ljestve su bile naslonjene uz sigasti slap, pa sam lako silazio. Na dubini od 60 m na desnoj strani primijetio sam udubljenje u obliku »lože«. Bilo bi to odlično mjesto za osiguravanje. Zanjihao sam se na ljestvama, uhvatio se za sige i ušao u »ložu«. U njoj je bilo mjesta za 4—5 ljudi. Nije se moglo stajati jer je strop bio nizak, ali bi se lijepo moglo osiguravati i raditi sa telefonom. Javio sam to na površinu, skinuo sa sebe padobransko sjedište, smjestio ga u »bambu« na koju sam sa donje strane navezao pomoćno uže i javio da je vuku van. No ni to nije išlo tako lako, jer »bomba« nikako nije mogla proći kroz onaj uski dio pukotine. Sa površine se morao spustiti Branko na mjesto gdje je bio Ivica, a on se osiguran od Branka morao spustiti u pukotinu, i pomoći da »bomba« prođe kroz nju. Poteškoća je bila i u tome što se čelično uže stalno namatало oko telefonskog kablа i potezalo ga van. Čak se kabel prekinuo nekoliko puta dok ga nismo uspjeli nekako smjestiti u samo dno pukotine gdje ga uže nije moglo dohvatiti.

Prošlo je već nekoliko sati dok su do mene došli Grga, Pero, Vlado i Slavko, jer svako njihovo spuštanje i ponovno vraćanje »bombe« do otvora bio je zaseban problem. Sada nas je u »loži« bilo dovoljno da pokušamo dalje prodiranje u jamu. Ponovno sam obukao padobransko sjedište, pričvrstio telefon i krenuo. Osiguravali su me s površine čeličnim užetom. Prvih desetak metara prevaleo sam bez ikakvih poteškoća. Stijena, uz koju su bile prislonjene ljestve, bila je pokrivena sigom i glatka. Primijetio sam na suprotnoj strani strmi sipar i na njegovu vrhu, na kraju pukotine, tamni otvor. Pokušao sam se zanjihati na ljestvama da dodem do njega, ali uzalud. Pukotina u kojoj se nalazio taj sipar bila je daleko svega dva metra, ali su stijene bile blatne i skliske, tako da se nisam imao za što uhvatiti. Odustao sam od daljnjih pokušaja i nastavio spuštanje u glavni dio jame.

Došao sam do prevjesa iza kojega jama mijenja smjer za oko 180°, pa su ljestve sada bile naslonjene na suprotnu stijenu, a ja sam se morao okrenuti da prođem ispod njih. Prevjes je bio ustvari jedna sigasta nazubljena zavjesa ispod koje je iz stijene izbijao mlaz vode i padao ravno na ljestve. Pomaknuti se u stranu bilo je nemoguće, jer su okolne stijene bile glatke, skliske i bez izbočina. Nije mi preostalo ništa drugo: morao sam proći baš kroz slap. Voda mi je odmah ugasila acetilensku svjetiljku pa sam silazio samo uz svjetlost električne žaruljice. No kako nisam imao dobro izolirane kablove, voda mi je ubrzo istrošila baterijski uložak, tako da sam mogao vidjeti samo par prečaka na ljestvama. Čelično uže i telefonski kabel ponovo su se zaplitali. Bio sam već potpuno mokar kad se opet prekinuo kabel telefona. Telefonska veza bila je prekinuta, a zbog buke vode nisam se mogao ni sporazumijevati pomoću glasa s onima koji su ostali u loži. Na površini su prestali spušćati uže. Čekao sam neko vrijeme, a kad sam vidio da uže miruje, nije mi preostalo ništa drugo, nego da se polako penjem prema slapu. Kada sam bio blizu prevjesa čuli su me drugovi na vezi i javili na površinu što se dogodilo, pa sam uskoro opet imao nategnuto uže. Na prevjesu sam otkinuo par siga i bacio ih u dubinu. Pad kamena uopće nisam čuo. Pobacao sam gotovo čitavu sigastu zavjesu i opet nisam

Prema
nepoznatim
dubinama
Foto: Gržinić

čuo udar o dno! Jedini zvuk bio je šum vode, koja je padala. Bio sam moker do kože, svijetla nisam imao, a osjećao sam i hladnoću. Moji drugovi bili su daleko od mene, a poda mnom nepoznata dubina jame. Osjetio sam neopisiv strah. Vikao sam da me brzo izvuku. Umirio sam se tek kad sam u loži ugledao vesela lica mojih drugova. Nikog od njih nije razveselilo saznanje da nisam otkrio dno jame. Znali smo šta nas čeka pa smo javili na površinu da nam pošalju pčlvinilske kabanice i da se dobro pripreme za manevriranje s vitlom. Vjerovali smo da je jama još dosta duboka. Sa kabanicama je stigla i hrana, tako da smo se i dobro okrijepili. Tek onda smo nastavili sa pripremama za spuštanje.

U »loži« su moji drugovi mislili da ću ja opet prvi, no meni se nije išlo ponovo u onaj hladni tuš. Osim toga još sam osjećao strah. Vlado mi je to predbacio, ali je nisam imao ni najmanje volje da ponovno sidem.

Spuštanje je nastavio moj imenjak. Da ne bi opet došlo do kidanja kabla, spustio sam se za Vladom, do par metara iznad prevjesa i spuštao kabel uz ljestve. Čim je ušao u tuš nestao mi je iz vida. Nakon dosta dugo vremena javio se da se nalazi na dnu. Dubina je iznosila 131 metar od otvora jame ili 71 metar od »lože«. Prema tome, malo prije sam bio samo 30 metara od dna, ali zbog šuma vode nisam čuo pad kamena, pa sam mislio da je jama još jako duboka. Dno jame je dugoljasto, svega oko desetak metara, sa nekoliko lokvica vode i mnoštvom sige.

Vlado se odvezao, opremio »bombu« i sa površine su je počeli vući. Do prevjesa je išlo dobro. No »bomba« je tu ušla među sige i zaglavila se tako da nije mogla

ni gore ni dolje. Opet sam se sav smočio, ali ovaj puta nisam osjećao ni malo straha. Bilo mi je sada nevjerovatno kako sam se mogao prije uplašiti. Duboko pod sobom vidio sam jaku Vladinu lampu i svjetlucave stijene jame. Sad mi jama nije izgledala ni malo strašna.

»Bombu« smo izvukli do »lože«. Sada se opremio Slavko, i spustio, a za njim Grga. Sišli su relativno brzo. Ipak je proteklo nekoliko sati dok su snimili nacrt jame, napravili niz fotografija i uzeli druge potrebne podatke.

Casovi čekanja u »loži« bili su mi jako dugački. Ponoć je već odavno bila prošla. Bio sam posve mokar, prozebao i gladan. Spavalo mi se. Uza me bio je Pero. I njemu se spavalo. Dok je on sjedio u »loži« kraj telefona, ja sam čučio na rubu i osluškivao glasove dna jame. Oči su se zaklapale. Najednom Pero me prodrma. Otvorio sam oči. Pred samim licem blistala mi je mokra siga. Malo je trebalo da u nju udarim glavom. Počeli smo bacati kamenčiće da ne bi zaspali. Tražeći kamenčiće naišli smo na nešto čemu se nikada ne bi nadali — stare naočale. Budući da na ovo mjesto nisu nikako mogle pasti sa površine, netko ih je morao ovdje ostaviti ili izgubiti. Zaključili smo da se vjerovatno radi o Giromettinim naočalima ili kojeg njegovog suradnika. Ovo bi bio dokaz, da je naš pionir speleologije također koristio ovu »ložu« za osiguravalište i odavde pokušavao prodrijeti do dna jame.

Oko 4 sata u jutro javili su sa dna, da izlazi Vlado i da će odmah produžiti na površinu kako bi pomogao izvlačenje ostalih. Penjanje je išlo dosta brzo, ali je zato povratak »bombe« na dno trajao čitavu vječnost, jer je stalno zapinjala, zaglavljivala se, zaplitala o telefonski kabel i kidala ga. Od površine pa gotovo do našeg stajališta stalno ju je morao pratiti jedan speleolog. Zato smo odlučili da najprije dignemo preostalu dvojicu samo do »lože«, a onda da idemo redom van. Tako je išlo lakše. Grga je bez problema došao do nas, također i fleš s ostalim instrumentima. Ostao je na dnu još samo Slavko.

Javio je da je spreman za penjanje. Njegovo baterijsko svjetlo bilo je već vrlo slabo, ali se nadao da će izdržati do nas. Odriješio je kraj ljestava da pri izvlačenju ne zapinju, uključio telefon na čelično uže vitla i krenuo. Par minuta iza toga veza je bila prekinuta. Šta da radimo? Smatrali smo da je najbolje da se vitao vuče i dalje polagano prema gore. Pratili smo uže pogledom kako polako prolazi pokraj nas i osluškivali prema dnu. Spustio sam se par metara prema prevjesu da bolje čujem, i kroz šum vode čuo sam neke zvukove, za koje sam mislio da bi moglo biti Slavkovo dozivanje. Javio sam u »ložu« da obavijeste površinu, neka zaustave vitao. Da bolje čujem spustio sam se niže. Ponovno sam ušao u slap. Oko 20 metara ispod stanice čuo sam Slavka kako očajnički viče. Spustio sam se još niže. Okolne stijene nisam mogao vidjeti jer mi je svjetiljka osvjetljavala samo mali dio ljestava, koje su se gore i dolje gubile u mraku. Da bi se mogao sporazumijeti sa stanicom, Pero se spustio do prevjesa. Na oko 40 metara od lože Grga je javio da čekam, da nadoveže još jedno uže. Bio sam samo 10 metara iznad Slavka. Još ga nisam vidio, jer je i njegova svjetiljka bila na izmaku. Viknuo je da popuste vitao, jer da sjedi na nekoj polici. Uže je popušteno pa sam se spustio do njega. Sjedio je na uskom mostu koji se tu našao u pravi čas. Jama se ovdje uzila i zaglavljeno kamen je napravio most, koji se zasigao i poslužio Slavku kao odlično odmaralište. Pogledao sam Slavka. Izgledao je užasno. Čitavo tijelo bilo mu je zapleteno u telefonski kabel i ljestve. Naime, pri dizanju sa dna, uže je zahvatilo i prekinulo kabel, zaplelo se o ljestve i to sve namotalo oko Slavka. Uz slabo svjetlo nije se mogao osloboditi te čelične zmijske, a niti je mogao nas dozvati da zaustavimo vitao. Bio je doslovno zarobljen i vezan. Nekoliko namotaja žice prelazilo mu je oko vrata i stezalo ga sve jače. Da se nije tu slučajno našao ovaj most i da nas nije uspio dozvati, vjerovatno bi se ovo istraživanje tragično završilo. Pokušao sam razrezati kabel pomoću džepnog nožića, ali nije išlo. Da situacija bude još gora onaj nesretni tuš potpuno mi je istrošio baterijski uložak, pa sam ostao u mraku. Slavkova svjetiljka bila je također tako slaba da sam jedva vidio njenu žaruljicu.

Morao sam se vratiti do »lože« da uzmem neki alat za rezanje kabela. Penjao sam se bez svijetla samo pipajući rukama. Iako sam bio sav mokar, od penjanja sam se toliko ugrijao da mi je hladna voda upravo godila. Na loži sam uzeo Perinu akumulatorsku svjetiljku i kliješta za rezanje žice i ponovno se spustio do Slavka. Pod boljim svjetlom situacija u kojoj se nalazio Slavko izgledala mi je još strašnija. Da slučajno nije bilo onog mosta, ne znam kako bi mogao sjeći žicu, jer bi morao jednako kao i on visjeti na ljestvama. Da smo bili samo par metara više ili niže od mosta, imali bi neopisivih poteškoća.

Zicu sam ubrzo izrezao i oslobodio Slavka tako da je mogao penjati. Da kabel više ne bi smetao javio sam gore da ga izvuku do »lože«. Najprije sam se ja popeo do lože, a onda je išao Slavko i to odmah direktno do površine. Za njim su izašli i ostali. Bio sam zadnji.

Dogovorili smo se da pri povlačenju iz jame odmah dignemo i svu opremu. No meni je ovdje u tami bilo već svega dosta. Živci su mi popustili. Umor i pospanost nisam osjećao, ali me je svaka sitnica smetala. Što god su oni gore odlučili i rekli, činilo mi se glupo. Imao sam osjećaj kao da se oni vani zabavljaju i nije ih briga za mene u jami. Kako je bilo njima, najbolje govore fotografije, koje sam vidio tek par tjedana po završetku istraživanja. Radi održavanja veze sa drugovima na prvim stepenicama Slavko se npr. morao vezati nad sam otvor jame, da ne padne unutra, ako ga u predahu svlada san. Osim toga okretati vitao cijelu noć nije bilo ni malo zabavno ni lako. Zato je odlučeno da ja najprije izađem iz jame, da se dobro odmorim, pa da tek onda izvučemo i ljestve.

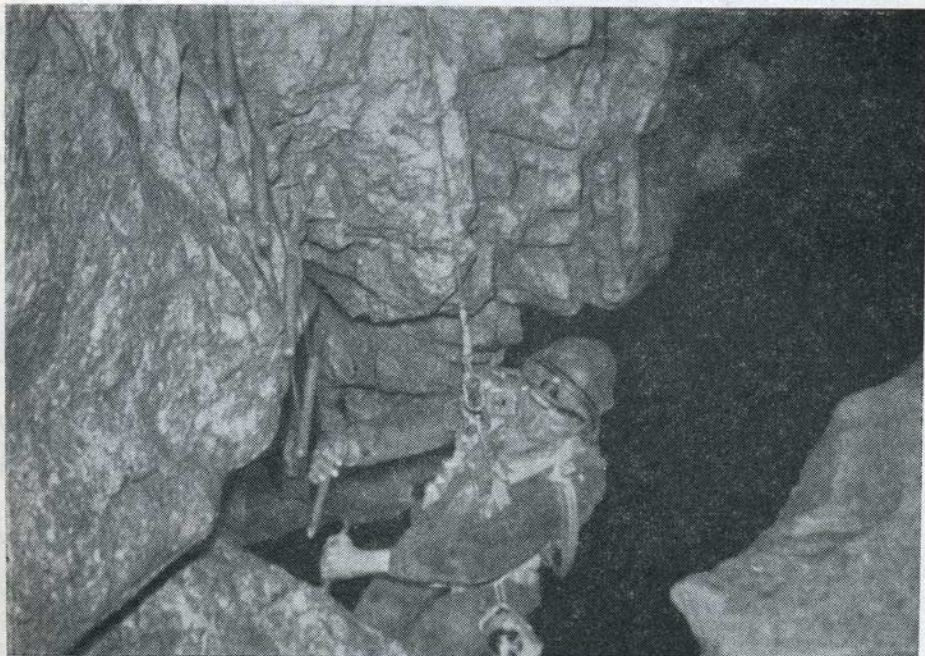
Kada sam izašao na površinu bilo je tačno 11 sati prije podne. Prema tome bio sam u jami čitavih 24 sata. Vani je bilo toplo kao u raju. Otišao sam u obližnje grmlje i tu sve skinuo sa sebe. Obukao sam suhu »trenirku« i iscijedio vodu iz svega što sam ranije imao na sebi. Zatim sam zaspao na ugodnom svibanjskom suncu. Spavao sam nažalost svega dva sata, jer se trebalo ponovno spustiti u jamu i izvlačiti ljestve.

Prvo smo se spustili Ivica i ja do »lože« i tu odmicali ljestve od stijene, dok su ih ostali drugovi izvlačili prema otvoru i pomagali na ostalim stepenicama. Ovako sitom, odmorenom i u toploj odjeći, »loža« mi više nije bila tako neprijatna kao prije nekoliko sati.

Sve ljestve izvukli smo za sat vremena. Oprema se na toplom sunčanom danu brzo posušila. Spakovali smo šatore, vitao i ostalu opremu i vratili se na željezničku stanicu. Ubrzo smo zaboravili na sve neprijatne trenutke i sve teškoće boravka u jami. Sunce i mirisi iz kuhinje vratili su nam dobro raspoloženje. Bili smo zadovoljni postignutim uspjehom: za 24 sata boravka u jami postignuta dubina od 131 metar.

Uskoro se iz željezničkog vagona mogla čuti naša speleološka:

»Pak po lojtrici gor,
Pak po lojtrici dol...«

VLADIMIR MATZ

U ovome broju donosimo kao posebni prilog niz reprodukcija planinskih foto-snimaka danas već poznatog planinarskog foto-amatera Vladimira Matza. Uredništvo će nastojati da i ubuduće nastavi s takovim prilogima i da na taj način našoj planinarskoj javnosti prikaže i druge naše planinare foto-amaterere.

Vladimir Matz rodio se u Sarajevu 1931. godine. Odrastao je u Zagrebu. Tu je polazio gimnaziju i studirao geologiju. Danas je zaposlen u geološkoj struci, što mu pruža mogućnosti za putovanja i za terenski rad.

Sklonost planinarstvu zadobio je već u krugu svoje obitelji. Roditelji su mu bili među osnivačima predratnog »Društva planinara u BiH«. Planinarstvom se počeo baviti 1945. godine. Svestrano je sudjelovao u radu planinarskih organizacija. Bio je član, funkcioner i osnivač raznih stručnih sekcija, odbornik društva i član komisije PSH. Kao penjač svladao je stijene do VI stupnja težine.

Fotografijom se počeo baviti istovremeno s planinarstvom. Nije slijedio uzore, nego se njegov razvoj odvijao samostalno. Podjednako ima smisla za dokumentarnost kao i za estetsku stranu, voli pejzaže i zimske motive. Područje Matzove djelatnosti prvenstveno je Hrvatska, Slovenija i Alpe, naše i strane. Naročitu sklonost ima prema bizarnim oblicima Bijelih i Samarskih stijena u Gorskotom kotaru.

Posljednjih godina osobito se posvetio snimanju u koloru. Svojim diapozitivima

i planinarskim predavanjima naročito se istaknuo na području planinarske propagande i tako postao vrlo poznat među zagrebačkim planinarima. U znak priznanja za njegov društveni rad Planinarski savez Hrvatske odlikovao ga je zlatnom značkom.

Prvi puta se pojavio sa svojim fotografijama na izložbi PDZ-a 1956. kada je stekao i svoju prvu diplomu. Otada pa do danas izlagao je svoje eksponate na svim našim izložbama planinarske fotografije i u jakoj konkurenciji redovno dobivao najviše priznanje i nagrade. Kao posljednje i najviše priznanje dobio je od Planinarskog saveza Jugoslavije 1962. godine »Zlatnu divokozu« i tako postao nosilac najvišeg priznanja planinarskog foto-amatera.

Posebno treba spomenuti i dvije njegove samostalne izložbe: »Bijele i Samarske stijene« 1960. i »II samostalna izložba planinarske fotografije« 1962. godine, obje u Zagrebu.

Matzove fotografije često se nalaze u »Našim planinama«, a objavljuju ih i dnevni i tjedni listovi (»Vjesnik«, »Večernji list«, »Globus«, »Studentski list«, »Foto-revija«, »Porodica i domaćinstvo« itd.).

Njegove slike krase mnoge naše planinarske domove, oglasne ormariće planinarskog društva, a neke su uvrštene i među eksponate tehničkog muzeja u Zagrebu. Slika na naslovnoj strani ovog broja također je iz albuma Vladimira Matza.

Urednik

Slike na prvoj stranici:

U CARSTVU LEDA (Ledena pećina u Durmitoru)

U STOLJETNOJ BORBI

Slike na drugoj stranici:

NAD OLUJNIM DOLINAMA (nagrađeno II nagradom na II izložbi planinarske fotografije Planinarskog saveza Jugoslavije u Beogradu 1958.)

PROLJETNO SKIJANJE (Komna)

Slike na trećoj stranici:

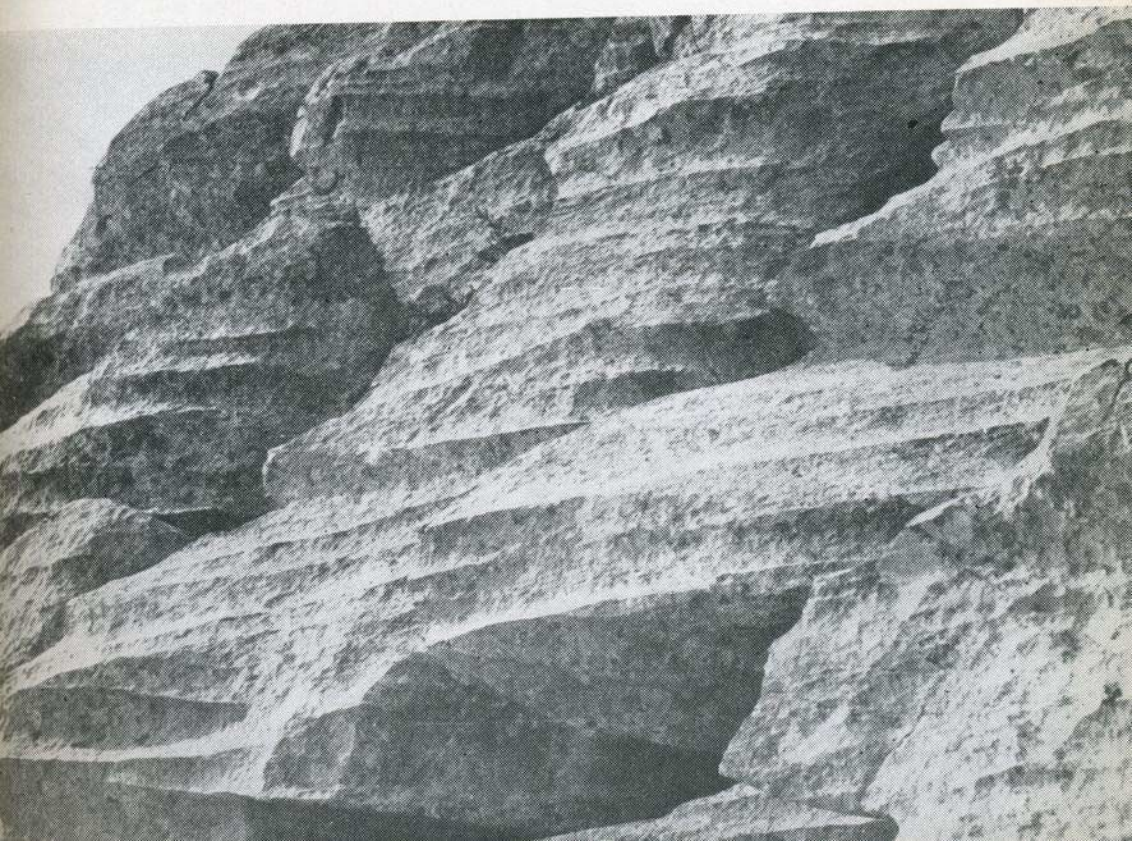
ZATALASANI BREGOVI (Dinara)

NA VIŠOČICI (Velebit)

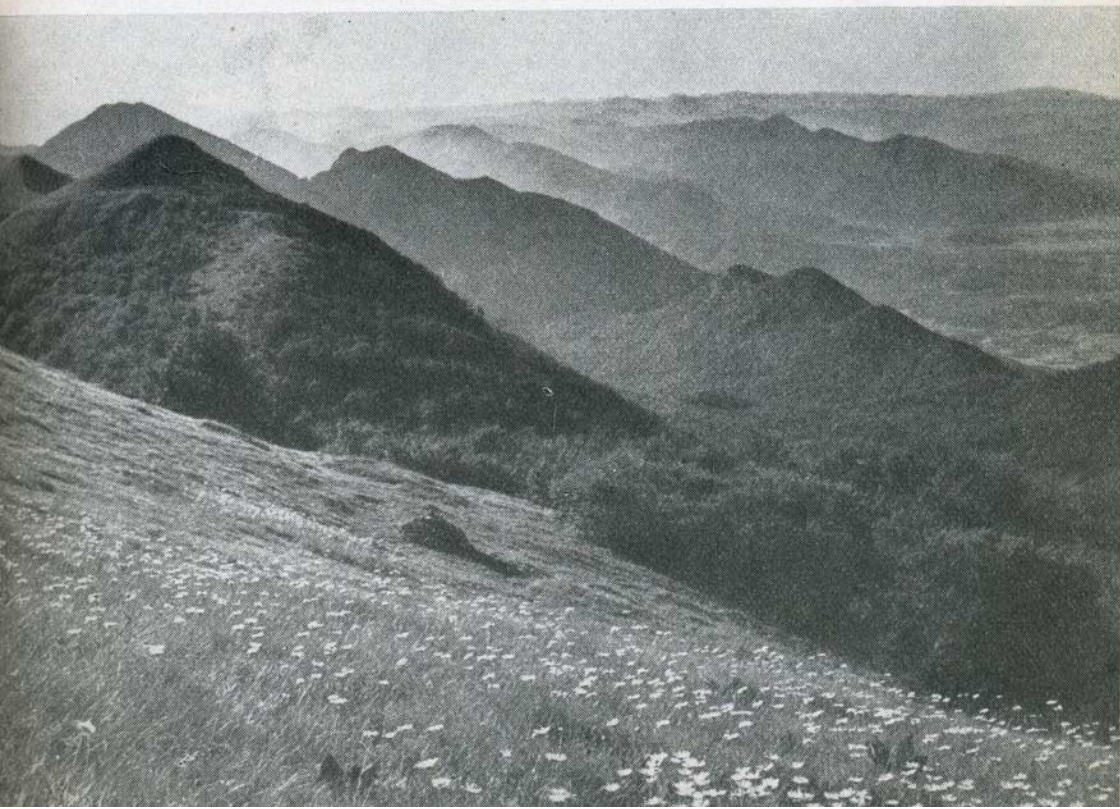
Slike na četvrtoj stranici:

MATTERHORN

UPORNOST KIŠE (II nagrada na IV izložbi planinarske fotografije Planinarskog saveza Jugoslavije u Beogradu 1962.)

Planine na starim kartama jugoslavenskih zemalja

Prilikom sabiranja građe za izložbu »Planinarstvo i kartografija«, potaknuta je misao, da se postojeći kartografski materijal iskoristi za jedan članak, u kome bi se dao presjek kroz razvitak orografskih elemenata na starim kartama jugoslavenskih zemalja. Na obradu ove tematike potakla me je i činjenica, što znatan dio izložbene građe zbog ograničenog prostora nije mogao biti izložen, a sabrani materijal pruža obilje vrijednih i zanimljivih pojedinosti. Kako u ovoj vrsti literature kod nas ima malo uzora, može se ovaj rad smatrati samo pokušajem, da se iznesu poznatije činjenice. Objektivne teškoće svele su grafičku opremu članka na realne mogućnosti.

Analizirana građa odnosi se na starije kartografske radove, na kojima su u većem ili manjem mjerilu prikazani prostori današnjih jugoslavenskih zemalja. Vremenski je obuhvaćeno razdoblje od antike do prve polovine prošlog stoljeća. Sadržaj ispitivane građe potječe sa više strana. Rijetke stare karte proučavao sam većinom u kartografskoj zbirci Državnog arhiva u Zagrebu. Jedan dio karata izabran je iz poznatijih Atlasa 16, 17. i 18. stoljeća (sve iz Sveučilišne knjižnice u Zagrebu). Teže pristupačne originale nalazio sam u izdanim zbirkama faksimila A. E. Nordenskiöld, K. Millera, R. Almagia i I. Sindika. Kod izbora karata nastojao sam, da za pojedina razdoblja odaberem što tipičnije radove, koji sadržajno i grafički odražavaju opću nit u razvoju orografije. Dakako, da u ovom uza sva nastojanja nisam uspio, jer se do starijih karata općenito teško dolazi, te se rad u tom pogledu ne može nikada smatrati konačnim. Nastojao sam da sadržaj usmjerim prema činjenicama, sa težištem na Dinaridima.

Sačuvani geografski tekstovi grčko-rimskih klasika citiraju na više mjesta nazive pojedinih balkanskih planina, ali se iz ovih podataka ne može izvesti vjerna orografska rekonstrukcija. Veliku prazninu u tome pogledu ispunjuju dva značajna kartografska spomenika. To su Ptolemejev Atlas i Tabula Peutingeriana. Oba ova spomenika predstavljaju zbir klasičnog znanja o poznatim zemljama svijeta, te tako važe i kao izvor za naša razmatranja.

Original Ptolemejevog Atlasa nije do danas poznat, ali je nađeno nekoliko vjerodostojnih prepisa. Na dvije od 26 karata ovog Atlasa obuhvaćene su i jugoslavenske zemlje. Na tzv. »Petoj tabli Evrope (I)*« prikazan je zapadni dio Balkanskog poluotoka i Istočne Alpe. Orografska predodžba na pojedinim prepisima znatno se razlikuje. Tako Urbinski i Atoski prepisi prikazuju reljef u vidu debljih poteza smeđe boje, preko kojih su ispisani natpisi. Rimski prepis je orografski naročito

1) Z. Poljak, »Planinarstvo i kartografija«, Osvrt na izložbu, Naše planine XIV, Zagreb 1962, str. 36.

2) A. E. Nordenskiöld, *Facsimile Atlas to the early History of Cartography*. Translated from the Swedish Original by J. A. Ekelöf and C. R. Markham, Stockholm 1889; 1926. *Periplus an Essay on the early History of Charts and Sailing-Directions*. Translated from the Swedish Original by F. Bather, Stockholm 1879.

3) K. Müller, *Mappae mundi*. Die ältesten Weltkarten, Bd. I–VI, Stuttgart 1895–98; isti, *Mappae arabicae*, Bd. I–VI, Stuttgart 1926.

4) R. Almagia, *Monumenta Italiae Cartographica*. Riproduzioni di carte generali e regionali d'Italia dal secolo XIV al XVII, Firenze, coi tipi dell'Istituto Geografico Militare 1929.

5) I. Sindik, Stare karte jugoslavenskih zemalja I: Pajtingerova tabla i tipovi srednjovjekovnih karata, Atlas Geogr. društva sv. 6, Beograd 1931; isti, Stare karte jugosloven-

skih zemalja II: Karte iz doba renesanse, Atlas Geogr. društva sv. 8, Beograd 1932.

6) Osobito bogat inventar klasične oro-toponomastike nalazimo kod Plinija, Nat. Hist. III, 21–26, edit. Mayhof, Leipzig 1906; Strabona, Geographica VII, 5, 313–318, edit. Meineke, Leipzig 1907 i Apiana, *Rorika lib.* IX, 346–370, edit. Mendelssohn Bd. 1, Leipzig 1879.

7) Najstariji, Atoski prepis (grčka transkr. iz 12 st.) izdao je V. Langlois, *Geographie de Ptolémée*, Paris 1867; Urbinski prepis (isto grčki iz 12 st.) prikazao je L. Jelić, Najstariji spomenik o rimskoj pokrajini Dalmaciji, Glasnik Zem. muzeja u B. i H., Sarajevo 1898, str. 547; Rimski prepis (iz 1490) donosi A. E. Nordenskiöld u *Facsimile Atlasu* 1889; dva primjerka Ptolomejevog Atlasa čuvaju se u Hrvatskoj, jedan u samostanu Košljun na Krku (štampan 1511 u Veneciji), a drugi u biblioteci samostana u Hvaru (štampan 1525 u Argentoraju).

* Tačnije natpise karata vidi u Dodatku.

znamenit. Dinarsko gorje, Šar planina i Alpe prikazani su u obliku jednogrednog niza krtičnjaka, koji se pruža od jednog do drugog ruba karte. Iz prilično jednoličnog grebena ističu se masivnošću dvije gorske skupine. Najveći masiv označen je kao istaknuti stijanjak, gotovo dva puta viši od ostalih gora. To je legendarni *Bebii Montes*. Ova ogromna planina pruža se sjevernije od naselja Ausancalio (Široka Kula?), u zemlji Dindarii (Dinari). Iz nje izviru dvije veće rijeke i to Tedanijus (Zrmanja) i Ticis (Krka). Prema svemu, položaj masiva Bebiei odgovara lokaciji današnje Dinare. Većina modernijih pisaca,⁸ koji su, pozivajući se na *Strabon*⁹ i *Apijan*¹⁰ identificirali Bebiei kao Velebit, mislim da su pogriješili. Iz Ptolemejeve karte proizlazi, da za Velebit daleko bolje odgovara položaj gore *Albanus*, koja se pruža na istok od Senie (Senja) do klanca Zrmanje. Drugi istaknutiji masiv nosi naziv *Sardonius*. Nalazi se istočno od zemlje Ducleate (Crne Gore), te čini blago izraženi pregib u smjeru dinarskih grebena. Iz ove planine izviru četiri veće rijeke i to Drinus (Drina), Nardon (Neretva), Dylon (Drim) i Morchius (Morava). Prema položaju *Sardoniusa*, najvjerojatnije su to današnje Prokletije. Ostale gorske mase manje su uočljive. Od naziva zabilježeni su još *Adulas Mons*, *Peone Alpes*, *Oera Mons*, *Carvancas Mons* i *Scardus Mons*.

Slijedeća Ptolemejeva karta »Deveta tabla Evrope« (2) prikazuje središnje i istočne dijelove Balkanskog poluotoka. Na njoj je istaknut orografski čvor Dinariida i Rodopa sa centrom u planini Scardus (Šar planina). Od sutoka spomenutih masiva, granaju se dva glavna grebena. Jedan produžuje na jug, prema Grčkoj, dok se drugi nastavlja u smjeru sjeveroistoka, do obala Crnog mora. U posljednjem grebenu razlikuju se dva dijela. Istočni dio zove se *Orbelus* (Osogovo ili Jakupica), a zapadni *Haemus* (Balkan gora). Gledajući u cjelini Ptolomejevu predodžbu o orografiji Balkanskog poluotoka, zapaža se jedno središnje, neprekidno gorsko bilo, koje se pruža od Istočnih Alpa do Šar planine, odakle se nastavljaju dva kraka, prema jugu brazdi greben Pinda, a na istok gorje Balkana. Kasnije je u geografskoj literaturi ovaj greben nazvan *Centralno bilo*.¹¹ Zbog velikog Ptolomejevog autoriteta, ovo se bilo toliko ukorijenilo na kasnijim kartama, da ga se može pratiti sve do prve polovine prošlog stoljeća.¹²

Tabula Peutingeriana¹³ (3) po orografskoj sadržini zaostaje iza Ptolemejevih karata. Zbog svoje izduženosti u smjeru istok-zapad vjernost joj je jako iskvarena. Dinaridi na njoj nisu prikazani u suvislom nizu krtičnjaka, već u obliku šabloniziranih, isprekidanih profila, koji su kao i karta pretjerano izduženi. U izvorištu Save označeni su vrhovi Alpa, ali im manjka natpis. Jednako u Istri prepoznavamo masiv Učke, bez da mu se navodi ime. Prema istoku, reljef je prikazan dosta površno. Zbog greške u rasporedu hidrografske mreže, grebene koji prikazuju jezgro Dinarskih planina, prekida probojnica zamišljene rijeke, koja u blizini Narone (Metkovića) utječe u more. Sjeverno od Sirmiuma (Sr. Mitrovice) zabilježen je dugi hrbat Fruske gore (*M. Almus*), dok se od Singidunuma (Beograda) do Viminatija (Požarevca?) pruža greben *Monte Aurea* (Zlatibora?) i *Argentara* (Srebrenice?). Zanimljivo je, da na karti nisu povezano prikazani ni gorski nizovi istočno-balkanskog gorja. Općenito se na karti zamjećuje slabiji interes za predodžbu plastike terena, dok je daleko većom pomnijom prikazan raspored prometnih linija. Ovakav sadržaj karte predstavlja ujedno vjeran odraz odgovarajućih potreba tadašnje rimske imperije.

Težnja stanovitom realizmu u kartografiji antike naglo se gubi pojavom kršćanstva. Historijski dokumenti pokazuju, kako su začuđujuće brzo zaboravljene ranije geografske spoznaje. Kada se od 6. stoljeća ponovo započelo sa kartografskim radovima, susrećemo posve neobična djela. Pojmovi o veličini i izgledu zemlje na

⁸) Up. W. Sieglin, Quellen und Forschungen zur alten Geschichte und Geographie, Leipzig 1902, str. 109; C. Patsch, Lika in römischer Zeit, Wien 1900, str. 29; T. Smičiklas, Povijest Hrvatska I, Zagreb 1882, str. 6; F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, str. 80; J. Poljak, Planinarski vodič po Velebitu, Zagreb 1929, str. 52.

⁹) Strabon's Geographica lib. VII, cap. 5 (ed. Meineke, str. 313—318).

¹⁰) Apian's Roraika lib. IX (ed. Mendelsson, str. 436—370).

¹¹) J. Cvijić, Struktura i podela planina Balkanskog poluostrva, Glas Srp. kr. akad. nauka knj. 63, Beograd 1902.

¹²) Najduže se Centralno Bilo zadržalo u Stieler's Hand-Atlasu od 1852 godine na karti »Das Osmanischen Reich europäischer Theil, Griechenland und die Jonischer Inseln von Fr. Stülpnagel«, gdje su upotrebljeni klišeji od 1832 i 1837 god.

¹³) Originalni crtež čuva se u Drž. biblioteci u Beču. Faximile izdao K. Miller, Die Weltkarte des Castorius, genannt die Peutinger'sche Tafel, Ravensburg 1888. Dio karte koji prikazuje jugosl. zemlje (segment V do VIII) izdao I. Sindik, Stare karte jugosl. zemalja, Atlas Geogr. društva sv. 6, Beograd 1931.

takovim kartama toliko su izopačeni, da se na njima jedva raspoznaju veći dijelovi kopna. Reljef je obično izostavljen, ili je prikazan krajnje šablonski. Kako su takve karte izrađivali redovnici po tadašnjim samostanima, dobile su u literaturi naziv monaške ili samostanske karte.¹⁴ Poznatija karta ove vrste, na kojoj se vide jugoslavenske zemlje je mapa svijeta španskog redovnika Beatusa¹⁵ iz 776. godine (4). Na ovoj je karti Balkanski poluotok predstavljen toliko grubo, da se samo po toponomastici (Sinus Adriaticus, Illiricum, Epirum, Achaia) doznaje o kojem se kraju misli. Planine su prikazane u obliku nazubljene pile, slično kao na Tabuli Peutingeriani. Njihov položaj, kao i raspored posve su izmišljeni. Od naših planina, naznačene su samo Alpe. Iz njih izviru problematični tokovi, koji vjerojatno predstavljaju Dunav, Savu i Dravu.

Osjetljiv napredak u poznavanju reljefne strukture naših planina pokazuju arapske karte. Kulminaciju toga napretka predstavljaju karte geografa Idrizi-ja.¹⁶ Ovaj učeni Arapin radio je više godina na dvoru sicilijanskog kralja Rogera II, te je po njegovom naređenju opisao Italiju sa susjednim zemljama.¹⁷ Karta, koja pripada tome opisu iz 1154. godine (5), prikazuje dosta detaljno i naše krajeve.¹⁸ Dinaridi su izrađeni u vidu dugačke, neprekinute gujavice, koja se pruža od Istre do Peloponeza. Iz ove mase izdvajaju se kraći i niži masivi. Osobito su gusto prikazani gorski odvojci, koji na potezu od Sabakia (Šibenika) do Kedra (Kotora) skreću prema sjeveru. Nešto duži, sporedniji greben, započinje sjevernije od Rauguria (Dubrovnika), te su u obliku potkovice povija do naselja Nisu (Niš). Ovaj greben s obje strane omeđuju riječne doline Nahr Moraka (Juž. i Zap. Morava). Osim toga, označene su i neke pojedinačne planine. Tako je npr. jedna neimenovana gora naznačena sjevernije od naselja Bania (?), negdje u Bosni. Druga se nalazi južno od Afridisfa (Beograda?). Sličnu situaciju vidimo južno, te zapadno od Iskubia (Skopja), zatim sjevernije od Ahrida (Ohrida), zapadnije od Farmandusa itd. U cjelini, Idrizi prenosi mnogo toga iz ranijih Ptolemejevih karata, ali se u orografiji Balkanskog poluotoka pokazuje kao dosta samostalan. Iznenađuje njegovo odbacivanje Centralnog bila sa Scardusom u sredini, te umjesto toga, jasno izdvajanje povezanih Dinarida i ostalih pojedinačnih planinskih skupina. Šteta je, da su ove ideje dugo ostale nezapažene i da se kasnije malo tko na njih osvrtao.

Kršćanska kartografija 13. do 14. vijeka razvijala se je neovisno od arapskih utjecaja. Kartografski spomenici ove epohe pokazuju neznatan napredak prema ranijim monaškim kartama. Reljef je na njima općenito zanemaren. Iz 13. stoljeća za naše krajeve nema značajnijih djela. Tako se npr. Dinaridi na inače lijepoj mapi u katedrali u Herefordu¹⁹ u Engleskoj (6) jedva mogu prepoznati. Položaj im je izmišljen, jednako kao hidrografska mreža i razvedenost jadranske obale. Slično stanje susrećemo na karti svijeta u samostanu Ebstorf²⁰ u Njemačkoj (7).

Istom od početka 14. vijeka javljaju se u evropskoj kartografiji novi smjerovi. Humanističke ideje vraćanja prirodi očituju se i u interpretacijama površja zemlje. Reljef, ranije zanemarivan, postaje s vremenom objekt sve brižnijih promatranja. Među prvim takvim radovima treba spomenuti kartu Petra Vesconte-a²¹ iz godine 1318 (8). Na njoj su u prvom redu dobro pogodne konture jadranske obale, kao i čitavog Balkanskog poluotoka. Dinaridi su predloženi kao nastavak Istočnih Alpa sve do Makedonije. Grafički su prikazani u obliku debele crte, oivičene sa južne strane ravnom, a sa sjeverne strane krivudavom linijom. Posljednjom linijom pokušao je autor da na posve primitivan način dočara reljefnu konfiguraciju dinarskog površja.

¹⁴ M. Eckert, Die Kartenwissenschaft, Bd. I, Berlin & Leipzig 1921, str. 118.

¹⁵ Faxim. edit. K. Miller, Mappae mundi, Bd. I, Stuttgart 1895.

¹⁶ H. von Mzik, Ptolemaeus und die Karten der arabischen Geographen, Mitteilungen der k. k. Geogr. Gesellschaft Bd. 58, Heft 3, Wien 1915.

¹⁷ L'Italia descritta nel «Libro del Re Ruggero» compilato da Edrisi. Testo arabo pubblicato con versione e note da M. Amari e C. Schiaparelli, Atti della Reale Accademia dei Lincei, Ser. 2.a, vol. VIII, Roma 1883.

¹⁸ Manuskript: Oxford Bodleiana Uri 887. Faxim. edit. K. Miller, Mappae arabicae Bd. I, Heft 2, Stuttgart 1926 («Die Weltkarte des Idrisi vom Jahre 1154 n. Chr., ein-

leitender Text. Mit der Rogerkarte» in 6 Blättern); up. I. Sindik, Atlas Geogr. društva sv. 6, Beograd 1931.

¹⁹ Faxim. edit. A. E. Nordenskiöld, Periplus, Stockholm 1879.

²⁰ Faxim. edit. E. Sommerbrodt, Ebstorf-Karte, Hannover 1891 fol.; isto u K. Miller, Mappae mundi Bd. V, Stuttgart 1896.

²¹ Original u Drž. biblioteci u Beču. Faxim. edit. A. E. Nordenskiöld, Periplus, Stockholm 1879, 17; up. K. Kretschmer, Marino Sanudo der älteste und die Karte der Petrus Vesconte, Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde Bd. 26, Berlin 1891, str. 352-370, Taf. 8.

²² Faxim. edit. M. de Santarem, Atlas composé de mappemondes, Paris 1842-53.

Daljnju fazu reprezentira venecijanska karta fra Maura²² iz 1457. godine (9). Dinaridi su na njoj istaknuti kao najmasivnije evropsko gorje. Vjernost izraženog reljefa nije dakako u skladu sa stvarnošću, ali su zato sasvim dobro pogodne konture jadranske obale. Poseban utisak na gledaoca ostavlja način grafičkog tretiranja orografije. Autor je uložio znatno crtačko umijeće, da se kartom poluču širi, prostorni efekt, sa djelomično pejzažnim osobinama pojedinih planina. Zbog toga vrijednost ove karte nesmiemo mjeriti vjernošću prikazanog reljefa, već načinom kako je on prikazan.

Za većinu karata 14. i 15. vijeka karakteristična je disproporcija u odnosu slabo vjerne orografije i bolje pogodne konture jadranske obale. Razlozi za ovakovo stanje donekle su jasni. Naime, već od 13. stoljeća izrađivane su u susjednoj Italiji naročito specijalizirane pomorske mape, tzv. portolanske karte.²³ Prema reprodukcijama tih karata, koje donose K. Kretschmer²⁴ i A. E. Nordenskiöld,²⁵ naša obalna linija bila je do konca 15. stoljeća toliko ispravljena, da su se raspoznavali i manji oblici razvedenosti. Orografiji je na portolanskim kartama posvećeno malo pažnje. Samo poneke od njih prikazuju i kopnenu unutrašnjost. Tako na jednoj portolanskoj karti iz 1500. godine²⁶ (10) vidimo Dinaride u formi Ptolemejevog Centralnog bila. Sličnu kartu iz 1550. godine²⁷ (11) napose karakterizira nesklad između obalne linije i dinarskog zaleđa. Dok je kontura obale pogodena posve dobro, ne može se to reći za planinsku unutrašnjost. Ali spomenuti nesklad ne očituje se samo u interpretaciji orografije, već i u položajima naselja. Dok su lokacije primorskih mjesta dobre, u unutrašnjosti vlada pravi kaos. Međutim, i pored navedenih manjkavosti portolanske su karte dale pozitivan doprinos u upoznavanju naših zemalja.

Svjetska zbivanja tokom 15. i 16. stoljeća unose u kartografiju bitne novosti. Stvaraju se nove projekcije, zasnovane na matematičkim principima. Uvažava se sfernost zemlje, što je pridonijelo sve preciznijim kartografskim radovima. Izum štampe, naročito je pogodio tehnički razvoj kartografije. Na taj način karte postaju sve češće, a kartografska umjetnost sve savršenija. Zlatno doba kartografske renesanse predstavlja nam se nizom glasovitih majstora, čiji radovi osobito s estetske strane predstavljaju prava remek djela. No, ljepota grafike nije u skladu sa sadržajem. Crtači takvih karata više su pažnje pridavali formalnoj strani svoga rada, dok su malo važnosti polagali u vjerodostojnost onoga što su radili. Stoga nesmiemo previše očekivati prilikom razmatranja njihove sadržine. Reljef je na takvim kartama tretiran veoma različito. Za naše krajeve, za koje su postojali novi podaci, planine su ucrtavane sa više pažnje i vjernije, dok tamo, gdje nije bilo novijih podataka, uzimani su klasični podaci i to najčešće prema Ptolemeju. Tako je npr. cijeli sadržaj Ptolemejeva Atlasa kompiliran na mapi svijeta našeg zemljaka Petra Benevića, poznatijeg pod imenom Apijan²⁸ (12). Neznatne izmjene vide se na kartama Ilirije²⁹ (13) i Istre³⁰ (14) Petra Kopia, zatim na kartama pojedinih dijelova Balkanskog poluotoka od Sebastijana Münstera³¹ (15), Valva-

²³ K. Kretschmer, Die italienischen Portolane des Mittelalters, Veröffentlichungen des Instituts für Meereskunde zu Berlin, Heft 13, Berlin 1909.

²⁴ K. Kretschmer, op. cit. 1909.

²⁵ A. E. Nordenskiöld, Periplus, op. cit. Tab. V: Giovanni da Carignano 1300, Pe-
Naše planine — SPR. — Spalta 4 —
tres Vesconte 1311; Tab. VII: Perrinus Ves-
conte 1327; Tab. IX: Angelino Dulcert 1339;
Tab. XII: Charta Navigatoria auctoris incerti
1375 (Atlas Catalan); Tab. XVIII: Guglielmo
Soleri 1385; Tab. XIX: Charta navigatoria
auctoris incerti saeculi XV in bibliotheca up-
sallensis conservata; Tab. XXI: Andrea Bian-
co 1436; Tab. XXII: Conte Freducci 1497; Tab.
XXIII: Charta navigatoria auctoris incerti
circa 1500, in bibliotheca Nordenskiöldi con-
servata; Tab. XXVIII: Diego Homen 1569;
Tab. XXIX: Domingo Oliver 1568; Tab. XXX:
Vincentius Demetrius Voltius 1593; Tab. XXXI:
Bartolomeus (aues Cresceritus) 1596; Tab. XLIII:
Juan de la Cosa 1500; Tab. XLV: Charta na-
vigatoria auctoris incerti (1502) in bibliotheca
Domini Hani conservata; Tab. XLIX: Diego
Ribero 1527 i Tab. LI: Pierre Descelliers 1546.

²⁶ A. E. Nordenskiöld, op. cit. Tab. XXIII.

²⁷ Faxim. edit. I. Sindik, Atlas Geogr.

društva sv. 6, Beograd 1931.

²⁸ Faxim. edit. A. E. Nordenskiöld, Fac-
simile Atlas, Stockholm 1889.

²⁹ Faxim. edit. R. Almagià, Monumenta
Italiae Cartographica, Firenze
1929.

³⁰ Faxim. edit. R. Almagià, op. cit. 1929.

³¹ Faxim. edit. I. Sindik, Atlas Geogr.
društva sv. 8 (1932).

³² Prema crtežu u F. Nopcsa, Zur Ge-
schichte der Kartographie Nordalbanien,
Mitteilungen der k. k. Geogr. Gesellschaft,
Bd. 59, Wien 1916, str. 527.

³³ Up. F. Nopcsa, Zur Geschichte der okzi-
dentalen Kartographie Nordalbanien, Heo-
logica Hungarica tom. III, Budapestini 1929,
str. 651.

³⁴ Faxim. edit. E. Oberhummer und F. R.
von Wieser, Wolfgang Lazius Karten der
österreichischen Lande und des Königreichs
Ungarn 1545—63, Innsbruck 1906.

³⁵ Up. J. Frischauf, Die erste Specialkar-
te der Ostalpen, Oesterreichische Alpen-Zei-
tung Bd. 18, Nr. 450, München 1896, str. 89;
zatim, E. Oberhummer, Die ältesten Karten
der Ostalpen, Zeitschrift des D. und. Oe. A.-V.
Bd. 38, München 1907, str. 5.

zora Vagadinusa³² (16), V. Luchinija (17) i mnogih drugih.³³ Među njima je neophodno izdvojiti djelo W. Laziusa.³⁴ To je velika drvorezna karta Austrije i Ugarske (18), koja dijelom zahvaća i jugoslavenske Alpe. Na njoj po prvi puta susrećemo reljefnu situaciju Karavanki, te Julijskih i Kamniških Alpa. Smatra se, stoga, prvom detaljnim mapom ovih visokogorskih površja.³⁵

Za nas je zanimljiv dinarski prostor, koji od sredine 16. stoljeća obrađuju talijanski kartografi. Na kartama talijanske produkcije reljef Dinarida počinje da dobiva svoje prve realnije konture. Usto, na njima nalazimo zapisane i naše najstarije, narodne, orografske toponime, koji su, dakako, jezično iskavreni, ali ipak dovoljno jasno podsjećaju na svoje slavensko porijeklo. Jedna od takovih karata je mapa planinskog zaleđa Zadra, rad venecijanskog kartografa Paolo Forlani Veronese-a³⁶ iz 1560. godine (19). U njezinom prvom planu prikazani su humovi Ravnih Kotara, između Nina i Šibenika. Prema sjeveru, vidi se dugi lanac Velebita. Imena mu nema, već stoji natpis Morlacha. Iza Velebita prikazana je zavala Like (Licha), ovičena prema sjeveru dvostrukim nizom nižih uzvišenja. Još sjevernije, izražena je zavala Krbave (Corbavia), iza koje je prikazan silan planinski bedem. Najveće visine postiže isti masiv na potezu između Udugne (Udbine) i Lapaz-a (D. Lapca). Postoji natpis *Monte Plisiva*. Ovo je, koliko mi je poznato, naš najstariji spomen i prikaz planine Plješevice. Čudno je, kako je upravo ova gora pored ostalih toliko znatno istaknuta, ali i na mnogim kasnijim kartama susrećemo istu sliku. Osim Plješevice, na desnom gornjem rubu karte, kao nastavak ličkog sredogorja, označeno je nekoliko viših vrhova. Na jednom od njih čitamo natpis *M. Dinara*.

Zanimljivu orografiju i toponomastiku naših planina nalazimo u Atlasu jadranskog primorja venecijanskog kartografa Giac. Francisca Camoci-a (20). Primjerak ovog vanrednog rijetkog Atlasa čuva se u Državnom arhivu u Zagrebu, a sastoji se od tridesetak specijalnih karata. Neke od njih napose su zanimljive, kako po svom sadržaju, tako i po načinu izradbe. Tako je Istra, na jednom od listova Atlasa, predstavljena sa mnogo detalja i vjernije, nego što je to itko ranije uspio. Prikazana je i Učka. Značajno je, da je venecijanski kartograf upotrebio za nju slavensko ime *Monti dela Ucka*. Karta okolice Trogira odlikuje se plastikom predstavljenog reljefa. U neposrednom zaleđu obale opisani su vrhovi *M. Usasasco*, *M. Cornierusi* i *M. Lazano*, dok u dubljoj unutrašnjosti kopna nalazimo natpise *M. Lamesino*, *M. Trischniza*, *M. Stratuca*, *M. Gradina*, *M. Mordavi*, *M. Cosoviza*, *M. Ubal grande* i *M. Ubal piccolo*. Na karti okolice Makarske slikovito je istaknuta strma barijera primorske strane Biokova sa natpisom *Monti asprissimi et dirupi altissimi*. Bilo bi korisno istražiti okolnosti, kako se je pribirao sav taj orografski inventar. Meni se čini, da su strancima u tome dosta pomagali naši domaći stručnjaci.³⁷ Na to upućuju u prvom redu slavenski toponimi, a zatim i mnogi drugi detalji.³⁸

Širu situaciju Dinarida nalazimo na karti Balkanskog poluotoka Giacomo Gastaldija³⁹ iz 1560. godine (21). Na njoj nema orografske toponomastike, ali je zato reljefni sadržaj sam po sebi vrijedan pažnje. Znamenitost ove karte sastoji se u posvemašnjem odbacivanju Ptolomejevog naučavanja o Centralnom bilu. Gastaldi je Dinaride rasčlanio u više manjih skupina, zadržavajući izvjestan dinarski paralelizam. Prema tome je opću dinarsku stvarnost predočio ispravnije nego svi njegovi prethodnici. Interesantno je pitanje, odakle je sve Gastaldi informiran za tako velike prostore. Po svojoj prilici da je prvenstveno koristio raspoložive izvještaje savremenih putnika, koji su u to doba prolazili našim krajevima. U sačuvanim putopisima iz 16. vijeka, koje je objavio P. Matković,⁴⁰ čitamo danas raznovrsne zgode, često i nevažne detalje, no ima i lijepih krajonisa. Ali ni jedan od tih putopisaca nije mogao utvrditi postojanje Centralnog bila. Činjenicu, da ono ne postoji, znali su dakle ljudi već u 16. vijeku, a Gastaldijeva je zasluga, što je ta

³⁶ Faxim. edit. R. Almagià, Monumenta Italiae Cartographica, Firenze 1929, Tab. XXX.

³⁷ Jedan od njih je bio i Ivan Klobučarić (1550–1605), rodom sa Krka, koji je putujući pješice i na konju izrađivao skice sjevernog primorja. Za Klobučarića kao kartografa saznalo se 1922, kada je u Zem. arhivu u Gracu pronađen fascikl njegovih radova i to 79 listova skicica, 16 većih skica, 500 manjih listova sa krocima i 4 lista većeg formata, jedan od tih sa gotovo dovršenom kartom

sjevernog Dalmacije. Up. T. Peruško, Kartograf I. Klobučarić, Geogr. glasnik sv. XX, Zagreb 1955, str. 152.

³⁸ Up. P. Matković, Vicko Dimitr. Volčić, Dubrovčanin, kartograf XVI vijeka, Rad J. A. knj. 130, Zagreb 1897, str. 182.

³⁹ Faxim. edit. I. Sindik, Atlas Geogr. društva sv. 8, Beograd 1932, Tab. XII.

⁴⁰ P. Matković, Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI vijeka, Rad J. A. knj. 49, 56, 62, 71, 84, 100, 105, 112, 116, 124, 129, 130 i 136, Zagreb 1879–98.

saznanja prenio na kartu. Ovo, međutim, ne znači, da su ovakova shvaćanja u svijetu bila prihvaćena i svuda primjenjivana. Dapače, autoritet klasične književnosti ostao je i nadalje toliko jak, da je većina ljudi uzimala kao nepogrešivo sve ono, što su citirali klasični geografi. Stoga se kroz čitav 16. vijek mogu susretati posve različite predodžbe Dinarida, koje malo sliče jedna na drugu. Talijski kartografi, pod utjecajem Gastaldija, najviše su se udaljili od svojih savremenika iz većih zapadno evropskih kartografskih centara. Dovoljno je npr. pogledati na kartu Hrvatske Feranda Bertellija⁴¹ iz 1565. godine (22), pa da nam ova činjenica postane jasna. Spomenuti autor u težnji za novim i originalnim zapao je u svojevršnu krajnost. On je dinarsku orografiju razdrobio u brojne manje gorske skupine i pojedinačne vrhove, koje je poredao dosta proizvoljno. Time je, dakako, iskvario vjernost reljefa, ali se i pored toga nazire jedna simpatična crta: kidaju se okovi vjekovne uniformnosti, osjeća se težnja za novim, realnijim spoznajama.

Stremljenja, koja su dosta obećavala, zbog nužde su zatajila. Turska invazija u naše krajeve za dugo je zatvorila vrata svim geografskim i kartografskim otkrićima. Turci, koji su od Arapa naslijedili malo smisla za geografiju, nazrijevali su u kartama opasne ratne planove svojih neprijatelja. Zbog toga su se svim silama odupirali i branili, da bilo tko istražuje ili snima njihove osvojene teritorije. Na taj način se kartografska predodžba Dinarida unutar turske imperije usavršavala neobično sporo i nejednolično. Upoznavani su prvenstveno oni dijelovi Dinarskih planina, koji su bili van turskih granica, dok je centralna zona Dinarida ostala još dugo vremena prava terra incognita. I dok je u međuvremenu u alpskim zemljama otpočeto na mjerničkim radovima Alpa, za Dinaride se silom prilika moralo izvlačiti i preradivati antičko geografsko znanje.

Brojna izdanja tzv. obnovljene Ptolemejeve geografije⁴² pokazuju, kako je zemljopisna nauka 16. stoljeća malo što izmijenila na predodžbi klasičnog Centralnog bila. Iz Ptolemeja su crpili orografske podatke i svi čuveniji majstori nizozemske kartografije. Listajući omašni Atlas Abrahama Orteliusa,⁴³ jednog od prvaka nizozemske kartografije, za Dinaride ne nalazimo ništa novoga. Kartu Hrvatske i Bosne (23) izradio je za Orteliusa Augustino Hirsvogelio,⁴⁴ kartu Ilirije (24) Joannes Sambucus,⁴⁵ a kartu okolice Šibenika i Zadra (25) Rota-Kolunić.⁴⁶ Na prve dvije karte prikazan je orografski inventar, koji nije drugo nego najobičnija renesansna modifikacija klasičnih izvora. I nazivi se malo razlikuju. Čitamo: *Julie Alpes*, *Ocra mons*, *Carusadium mons*, *Albius et Albanus mons*, *Bebii montes*, *Ceraunij montes* i *Ardius mons*. Osim ovih gora označene su južno od ušća Save u Dunav *Aureus*, u Srijemu *Almus mons* i u Slavoniji *Claudius mons*. Kolunićeva karta okolice Šibenika i Zadra podsjeća na raniju, sličnu kartu P. F. Veronese-a. Od planina opisane su jedino *Mons Plisva* (Plješevica) i *Mons Promina*. Velebit je označen kao *Morlacha*.

Gotovo isti sadržaj o Dinaridima može se naći i u Atlasu inače popularnog Gerharda Mercatora.⁴⁷ Na njegovoj karti Hrvatske i Bosne (27)⁴⁸ ističe se znatna nejednoličnost u orografskoj obradi pojedinih naših pokrajina. Hrvatska je prikazana daleko bolje i potpunije, dok je površina Bosne ispala gotovo pusta. Orografske toponomastike nema. Od naših poznatijih planina raspoznaje se Dinara, Kapela, Plješevica, te slavonsko gorje. Pretjerano je istaknuta Fruška gora. Jedino ona nosi natpis *Apatarro mons*. Istočnije od Une i Krke tereni su pustiji. Granicom Bosne i Dalmacije označeni su visoki grebeni Dinarskih planina, ali sve bez nomenklature. Veće gorje istaknuto je u izvorištu Cetine, između Solinskog zaljeva i Omiša (Mosor), te oko Imotskog i Mostara. Na drugoj Mercatorovoj karti vidi se prostor Slovenije i Istre (26).⁴⁹ Začudo, kako su Alpe slabo predstavljene. Sto na karti nema Učke, kao i niza drugih poznatijih planina, nije toliko čudno,

41) Original u British-Museum u Londonu. Faxim. edit. I. Sindik, Atlas Geogr. društva sv. 8 (1932).

42) Up. npr. M. Gastaldi, La Geographia di Cl. Ptolomeo Alessandrino con alcuni commenti et aggiunte fattevi da Seb. Munstero Alemanno, Venezia 1548.

43) A. Ortelius, Theatrum Orbis Terrarum, Antwerpiae, Agidus Copens van Diest, 1570. Fol. 57 karata.

44) Primjerak u Drž. arhivu u Zagrebu; sign. A-II-1.

45) Primjerak u Drž. arhivu u Zagrebu; sign. A-II-17.

46) Original u British-Museum u Londonu. Faxim. edit. I. Sindik, Atlas Geogr. društva sv. 8 (1932). Martin Rotta (1530–1596) rodom je Šibenčanin, bio je vješt crtač i bakrorezac; up. M. Đuričić, Martin Kolunić, hrvatski grafičar iz XVI vijeka, Vijenac I, br. 23, Zagreb 1923.

47) Ger. Mercator, Atlas sive cosmographice meditationes de fabrica mundi et fabricati figura, Duisburg 1594.

48) Primjerak u Drž. arhivu u Zagrebu; sign. A-II-3.

ali za Alpe je Mercator mogao sigurno naći tačnijih podataka. Uostalom, njih je donekle bilo i za krajeve jugozapadne Hrvatske, ali su oni u Nizozemskoj, po svojoj prilici, bili još nepoznati. Međutim, dok je Mercator u pogledu orografije na spomenute dvije karte u većoj ili manjoj mjeri odstupao od klasičnih izvora, na karti Srbije i Makedonije (28)⁵⁰ slijedio je u potpunosti Ptolemeja. Kroz sredinu Balkanskog poluotoka prikazao je Centralno bilo, koje brazdi na istok, sve do obale Crnog mora. Jedinu novost na ovoj karti predstavlja nekoliko gorskih ograna, koji se izdvajaju iz svoje orografske okosnice. Jedan takav ograna pruža se daleko na sjever, sve do Beograda, dok se nešto istočnije, istim smjerom, pruža sličan manji greben. Pod njim, kao naselje, označen je *Copagnich*, što vjerojatno treba da se odnosi na Kopaonik.

Sličan je po svom sadržaju i Atlas Gerharda de Jode-a.⁵¹ U njemu su Dinaridi predstavljeni tačno prema Orteliusu, sa već spomenutim nazivljem. U Atlas je, osim toga, uključena ranije spomenuta karta okolice Zadra i Šibenika, rad P. F. Veronese-a. Na kartama nizozemske produkcije sitniji mjerila, Dinaridima nema traga. Donekle je to i razumljivo. Interesi Nizozemske privrede u 16. vijeku okrenuti su isključivo novo otkrivenim zemljama na zapadu, dok je planinska unutrašnjost Balkanskog poluotoka, većim dijelom u vlasti Turske, malo koga mogla privlačiti.

Provalama Turaka prema zapadu, slabile su mogućnosti upoznavanja dinarske unutrašnjosti. U takovim prilikama malo je toga ostvareno na području kartografije. Ono što je učinjeno pokazuje svu ozbiljnost tadašnjeg stanja. Kao primjer za to može se spomenuti karta Balkanskog poluotoka J. Sandarta iz 1600. godine (29). Na njoj je kompilirana sav orografski sadržaj iz ranijih nizozemskih Atlasa. Od toponima čitamo *Catena del Mondo*, *Monte Argentaro*, *M. Cunoviza* i *M. Veselizza*. Na karti Dalmacije Stefana de Bonosula⁵² iz 1641. godine (30) još napadnije izbija u oči kontrast između detaljno obrađenog primorja i pustog, gotovo nepoznatog planinskog zaleđa. I doista, o tome zaleđu, o Dinarskim planinama, čak i u najučenijim geografskim djelima 17. stoljeća nema ispravnijih podataka. Zavrismo li npr. u geografsku publikaciju glasovitog Philippa Clüvera,⁵³ posve ćemo se razočarati. Dinaridi su na Clüverovim kartama prikazani toliko uopćeno, da je prosto nemoguće prepoznati bilo koju našu znatniju goru. Ako uvažimo, da je upravo Clüver u geografiji 17. stoljeća važio kao glavni autoritet na većini tadašnjih evropskih visokih škola, onda se tek može pravo ocijeniti objektivno stanje. To ne znači, da je sve u Clüvera loše. Dapače, on je puno toga pridonio geografiji svoga vremena, ali za Dinaride ni on nije mogao da pruži ništa boljega.

Teškoće oko upoznavanja unutrašnjosti Balkanskog poluotoka tokom 17. stoljeća bile su uistinu velike, ali i njih su ljudi postepeno savladavali. Najbolje uslove u tim nastojanjima imali su Talijani. Njihovi brodovi plovili su čitavom jadranskom obalom, a odvažniji pojedinci uspijevali su, da kao trgovci zađu i dublje u unutrašnjost. Među takovim putnicima bilo je i sposobnijih ljudi, koji su po povratku donosili iscrpne izvještaje. Iz ovako sakupljenih podataka izrađivane su karte, koje su služile talijanskim trgovačkim interesima. Tokom 17. vijeka izdan je u Italiji velik broj najrazličitijih karata, koje uglavnom tretiraju jugoslavenske zemlje.⁵⁴ Upravo je čudno, kako je kod nas do sada ovim kartama poklonjeno malo pažnje, a na njima je zabilježena prava riznica naše starije toponomastike.

Među videnijim talijanskim kartografima 17. vijeka za nas je od posebne važnosti ime Giacomo Cantelli de Vignole, koji je više godina djelovao u Rimu kao »lični geograf kneza od Modene«. Većina njegovih karata predstavlja sintezu talijanskih nastojanja 17. vijeka, da se što više prodre u tajne balkanske unutrašnjosti. Zbog toga je nužno da se bar ukratko spomenu.

Jedna od uspjelijih Cantellijevih karata svakako je velika mapa Hrvatske iz 1690. godine⁵⁵ (31). Reljef je na njoj prikazan vanredno brižno. Efekt plastičnosti postignut je majstorskim sjenčanjem planinskog površja, izrađenog metodom per-

⁴⁹ Primjerak u Drž. arhivu u Zagrebu; sign. A-IV-3.

⁵⁰ Primjerak u Drž. arhivu u Zagrebu; sign. A-II-4.

⁵¹ G. de Jode, *Speculum orbis terrarum*, Antwerpiae 1593.

⁵² Original u Drž. arhivu u Beču (biv. Kriegersarchiv, sign. B IX a-438).

⁵³ P. Clüver, *Introductio in universam geographiam tam veteram quam novam etc.*, Leiden 1624.

⁵⁴ R. Almagià, »L'Italia« di Giovanni Antonio Magini e la cartographia dell'Italia nei secoli XVI e XVII, Napoli — Città di Castello — Firenze 1922, str. 134.

⁵⁵ Primjerak u Drž. arhivu u Zagrebu; sign. A-II-22.

spektivnih krtičnjaka. Usred karte, kao silna trovrha gora strši Plješevica. Njezina visina, obzirom na obližnje gore, očito je pretjerana; opisana je sa *Plessivitz Monts*. Druga istaknutija planina je ogulinski Klek (*Petra Klek*). Dobro je naglašen Velebit, koga Cantelli, kao prvi kartograf-stranac bilježi narodnim imenom *Monte Velebit*. Na istoj karti nalazimo još slijedeće oronazive: *Petrova gora*, *Vlahovisevo berdo*, *Zrinzka Planina*, *Bussuzka Planina*, *Kozarack M.*, *Gomile Mons*, *Liubisa M.*, *Masvina M.*, *Melnitz M.*, *M. Kum*, *Capela Mons*, *Monte Craina*, *Viszibaba M.* i *Monte Popin*. Greben Dinare sa zaledem, označen je kao *Monti della Bossina*.

U Državnom arhivu u Zagrebu našao sam separadni otisak jednog bakroreza, koji, prema načinu izrade, pripisujem Cantelliju⁵⁶ (32). Bakrorez je izdan 1685. godine u Rossijevoj nakladi u Rimu, a prikazuje Liku u vrijeme izгона Turaka. Ovo je po svojoj kompoziciji malo neobična, ali veoma originalno zasnovana karta. Zamisljena je tako, kao da motrilac promatra površje Like sa jednog od vrhova Velebita (*Alpes Vellebit*). Dalje od velebitskog podnožja, preko čitave Like, vide se brojna naselja u plamenu izazvanom Herbersteinovom vojnom. Iza ličkog sredogorja (*Monti Granitz Wischen che dividono la Corbavia della Provincia di Licka*) vidi se prostrana ravnica Krbave, koja se završava ogromnom gorom *Monte Plišivica*. Slika same Plješevice posebno je zanimljiva. Kao glavni, najviši vrh, označena je Gola Plješevica iznad Korenice, zatim se greben snizuje do klanca, koji dobro odgovara položaju Škipine. Dalje prema jugu, greben Plješevice se izdiže i nasuprot Udbine (*Udrinya*) mogu se raspoznavati vrhovi Brusnica i Rudog Lisca, između njih usjek Kozje drage, a pozadi vrh Ozeblina. Teško je pretpostavljati slučajnost u vjernosti ove predodžbe. Uostalom, u vrijeme nastanka ove karte započeti su od strane Austrije prvi vojno-regionalni premjeri u svrhu izrade terenskih situacija duž turske granice. Na osnovi tih podataka potječe vjerojatno i ovaj bakrorez.

Zanimljiv je Cantellijev prikaz Dalmacije iz 1689. godine⁵⁷ (33). Visoka oblast Dinarida prikazana je na ovoj karti u dva dijela, izdvojena probojnicom Neretve. Zapadni dio zahvaća visoke zapadnobosanske planine (*Monti della Bossina ol. Bebij Montes*), zatim Dinaru (*Prolog M.*) i Biokovo. Od oronaziva zabilježeni su: *Monte Welebich Morlacha*, *Venetianische Granitz Wischen M.*, *Plesiwitz M.*, *Bustowitz M.*, *M. Polizza*, *Monte Tartar*, *Monte Rappotina* i *Monte Mossore*. Istočni dio započinje Ivan planinom (*Monte S. Giovanni*), te se produžuje prema jugoistoku od markantno označenih grebena *Monte Rosai ol. Ardius Mons*. Najviši masiv toga gorja prikazan je sjevernije od Plavskog jezera (*L. di Plava*). To su po svoj prilici vrhovi Komova ili Prokletija.

Slijedeća karta od Cantellija, također iz 1689. godine, prikazuje Bosnu⁵⁸ (34). Reljef je prema prethodnoj mapi osjetno slabiji. Okosnicu orografije čini Centralno bilo, koje je na zapadnom krilu označeno kao *Monti della Bossina ol. Bebius*, zatim *Prolog M.*, dok je visoko razvode između Neretve i Bosne označeno kao *Mt. S. Giovanni* (Ivan pl.). Iz ovog glavnog, najvišeg grebena, granaju se sporedniji, niži grebeni. Nazivi im manjkaju; jedino je označeno brdo *Smisnizza* sjeverozapadno od Travnika.

Manje su zanimljive Cantellijeve karte Srbije i Makedonije iz 1684. (35)⁵⁹ i 1689. godine (36).⁶⁰ U orografskom pogledu obje su ove karte prazne i ne pokazuju naročitih novosti. Okosnicu reljefa čini klasično Centralno bilo, sa nešto dopunjenom toponomastikom. Od naziva čitamo: *Monte Nero*, *M. Marini*, *Monte Argentario*, *Hemo*, *Castegnias*, *Cumowiza*, *Balchan* i *Catena del Mondo*. Od *M. Argentaro* na jugozapadu izdvaja se greben *Caropnitza M.* (Karadžica?), a od *Catena del Mondo* prema jugu pruža se *M. Rulla (Rila)*, *Basilisa* i *Rohdope*.

Posebno mjesto u talijanskoj kartografiji ima Venecija.⁶¹ Privredni uspon Mletačke republike u 17. vijeku zasnivao se je uglavnom na dobro usmjerenoj vanjsko-trgovačkoj politici. Pregled nad tržištem pružale su Mlečanima pomno sastavljene karte, napose one pomorske. Velik broj takovih mapa čuva današnja marcijska biblioteka u Veneciji, ali većina ove kartografske građe kod nas je još nepoznata. Dobar uvid u vrijednost mletačke kartografije pružaju kartografska

⁵⁶) Veličina orig. bakroreza 26×20 cm; sign. A-I-8.

⁵⁷) Primjerak u Drž. arhivu u Zagrebu; sign. A-II-23.

⁵⁸) Primjerak u Drž. arhivu u Zagrebu; sign. A-II-21.

⁵⁹) Primjerak u Drž. arhivu u Zagrebu; sign. A-IV-12.

⁶⁰) Citira J. Cvijić, *Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije* knj. III, Beograd 1911, str. 1079.

⁶¹) R. Almagià, »L'Italia«, op. cit. 1922.

⁶²) R. Almagià, »L'Italia«, op. cit. 1922, str. 134.

djela Marca Vicenzia Coronellija.⁶² Za nas su posebno vrijedna njegova tri Atlasa,⁶³ jer u njima nalazimo više detaljnijih karata zapadnih dijelova Balkanskog poluotoka. Orografski inventar Dinarida kod Coronellija uglavnom se malo razlikuje od Cantellijevo. Na karti Dalmacije (37)⁶⁴ označene su naše istaknutije gore analogno Cantellijevoj predodžbi. Bolje je razrađen ostali sadržaj na karti. Opravdano rezonira J. Cvijić,⁶⁵ »da bi mnoga pitanja političko-historijske naravi bila uspješnije rješavana, da su se ljudi više oslanjali na njezin sadržaj«. Od detaljnijih Coronellijevih karata jadranskog primorja zanimljiva je mapa Boke Kotorske (38).⁶⁶ Na njoj je priličnom vjernošću istaknut planinski okvir Orjena i Lovćena, te opisano nekoliko rubnih uzvišenja unutrašnje i vanjske Boke (M. Prachiste, M. Slibi, M. S. Veranda, Smocona, S. Domènica i Vuieche bardo).

Za unapređenje naše orografije na kartama 17 stoljeća zaslužni su i domaći stručnjaci-kartografi. Od ovih je radova vrijedna pažnje karta Hrvatske iz 1693. godine Stjepana Glavača⁶⁷ (39). To je bila u svoje doba naša najpouzdanija geografska mapa. Obilan, i u pretežnoj mjeri nov orografsko-topografski inventar svjedoči, da je karta izrađivana prema skicama rađenim na terenu. Uostalom, autor to i sam potvrđuje u svojoj zanimljivo napisanoj dedikaciji,⁶⁸ iako поближе ne opisuje koliko ga je muke stajalo penjati se na mnoge vrhove, provlačiti se kroz mračne gudure i kojegdje noćivati. Steta je, što karta zahvaća samo mali dio Hrvatske (izostavljen je dio Slavonije, Lika, Primorje i Dalmacija). Reljef je prikazan plastično sjenčanim krtičnjacima. Od planina najviše je istaknuta Plješevica (Plessivitz Mons), zatim Kapela (Capela Mons) i Klek (Petra Klek). Osim toga, na karti je zabilježeno još oko tridesetak naših orotoponima.

Opsegom i sadržajem slična je karta Hrvatske iz 1688. godine, djelo Andreja Trosta (40).⁶⁹ Na njoj su naši istaknutiji planinski masivi prikazani kao izolirani kupasti vrhovi, bez ikakve međusobne povezanosti. Na taj je način izbjegnuto ranije pretjerano isticani smjer pružanja dinarskih grebena, ali je isključena nužna realnost. Trost je jedan od onih zastupnika naše kartografije, koji ispravno tretira orografske jedinice u detalju, dok o njihovoj međusobnoj povezanosti nije imao vjerne predodžbe. Takav orografski partikularizam osjeća se i na njegovoj karti Stajarske (41),⁷⁰ kojom je iza Laziusa dao prvi detaljniji prikaz Istočnih Alpa.

Za Hrvatsku je od većeg interesa karta Vojne Krajine iz 1699. godine, rad Pavla R. Vitezovića (42).⁷¹ Do izrade ove karte došlo je prilikom utvrđivanja austrijsko-turske granice, ugovorene Karlovačkim mirom. Tom je zgodom Vitezović u Marsiglijevoj misiji proputovao granične dijelove Hrvatske prema Turskoj sve do tzv. »tromede«, nedaleko Knina.⁷² Ovim putovanjem, koje je išlo preko Plješevice, Kremena, Čemernice, Poštaka i Velebita, sakupljen je originalan topografski materijal, na temelju kojeg je Vitezović izradio svoj plan. To je veća mapa, zahvaća krajeve između Kupe i Une sa Likom i Krbavom. Reljef je prikazan krtičnjacima, sa dosta novih detalja. Sematski se raspoznaju pojedini vrhovi Velebita, Kapele i Plješevice, kao i čitav niz sitnijih konfiguracija u reljefu. Uz Glavačevu kartu ova mapa predstavlja važnu prekretnicu u epohi naše kartografije. Bitno je

⁶² Prvi Atlas ima naslov: »Atlante Veneto nel quale si contienla la Descrittione geografica, storica, sacra profana e politica degli Imperii, Regni, Provincie e Stati dell'Universo, Loco Divisione e confini coll'aggiunta di tutti di Paesi nuovamente scoperti, accresciuto di molte tavole Geografiche, non più publicate. Opera e Studio del Padre Maestro Coronelli Min. Cosmografo della Serenissima Republica e Professore di Geografia nell'Univèrsità di Venetia. Ad Uso dell'Accademia Cosmografica degli Argonauti, In Venetia, Coresi Del Bruno 1690 (Zanimljivosti su listovi: »Le royaume de Hongarie«, zatim »Mare della Dalmatia«, »Corso delli Flumi Drino e Bojana nella Dalmatia«, »Corso del Danubio da Viena sin a Nicopoli«). — Dvije godine kasnije izdao je sličan atlas: »Corso geografico Universale dedicato a Innocenzo XII, Venetia 1692. — Treći svezak ima naslov: »Isolario del Atlante Veneto, Venetia 1696/97.

⁶⁴ Objavljena u Coronellijevom atlasu Isolario, op. cit.

⁶⁵ J. Cvijić, Osnove... op. cit., str. 1080.

⁶⁶ I. Sindik, Koronelijev akarta Boke Kotorske. Prilog istorijskoj kartografiji Balkanskog Poluostrva, Glasnik Geogr. društva sv. 13, Beograd 1927 (sa reprodukcijom).

⁶⁷ Jedinu poznatu primjerak čuva se u Valvasorovoj zbirci u Sveuč. knjižnici u Zagrebu. Faxim edit. M. Vanino, Zemljovid Hrvatske iz god. 1673. Izradio ga Stjepan Glavač D. I., Sarajevo 1937. Karti je priložen Glavačev životopis iz kalendara »Napredak« za 1937. god., str. 75 — 78.

⁶⁸ M. Vanino, O postanku zemljovida Hrvatske od Stjepana Glavača (1673). Bilješke uz dedikaciju, Hrv. geogr. glasnik sv. 8 — 10, Zagreb 1939, str. 249.

⁶⁹ Izrađena je za Valvasorovo djelo »Die Ehre des Herzogthums Krain, 1689«.

⁷⁰ Up. J. Wastler, Steierisches Künstler-Lexicon, str. 169.

⁷¹ Original u Drž. arhivu u Zagrebu.

⁷² Up. V. Klaić, Život i djela Pavla Rittera Vitezovića, Zagreb 1914, str. 127.

u tim radovima, da je njihova osnova dobivena mjerenjima u terenu, dakle metodom, koja će u narednom razdoblju postati neophodan preduslov za izradu sve preciznijih topografskih karata.

Dok je spoznaja o izgledu i strukturi Dinarida postepeno kretala na bolje, zapadnoevropski kartografi su gradili svoje spoznaje na tradicijama, začinjenim sa nešto novoprikupljenih podataka. Dovoljno je za to pregledati nekoliko mapa uglednog Nicolas Sansona,⁷³ francuskog »kraljevskog geografa«. Iako je Sanson sudario sa pojedinim talijanskim kartografima, izgleda, da je od njih dobio malo upotrebljivih podataka za Balkan. Na njegovim kartama Evropske Turske iz 1655. (43)⁷⁴ i 1670. godine (44)⁷⁵ reljef Dinarida ostao je u okvirima ranijih zapadnoevropskih koncepcija. Sansonovo Centralno bilo ima natpise *M. Argentaro, ou de Costegnas et du Costegnazzo ou Catana del Mondo ital.*, *Balkan turc. Cumoviza slav: Haemus*. Na kartama Hrvatske i Bosne iz 1664. (45)⁷⁶ i 1688. godine (46)⁷⁷ zapaža se velika razlika orografske obrade krajeva unutar i izvan turskog carstva. Začudo je Sansonovo nepoznavanje nekih orografskih činjenica, koje su nekim njegovim savremenikima već bile poznate. Tako je npr. Sansonov prikaz Julijskih i Savinjskih Alpa dosta krnj, čak i bez najnužnijih naziva. Planine u Hrvatskoj ispale su jednako loše. Velebit i Plješevica spojeni su u jedan zajednički greben, na koji se prislanja masiv Dinare. Od primorskih planina označen je samo Orjen kao *M. Falcone*.

Mnoge francuske i holandske karte iz druge polovine 17. stoljeća nisu drugo do kopije Sansonovih karata. Na svima je naznačeno Centralno bilo kao neprekinuti greben, koji se pruža kroz čitavi Balkanski poluotok, od Alpa do Crnog mora. Orografska toponomastika data je škrtio, bez značajnijih novosti. Takove su npr. karte F. de Wita 1660. (47), P. du Vala 1677. (48), J. Janssonia 1655. (49), P. Schenka 1683. (50), J. Danckeruma 1690. (51), N. Vischera 1695. (52) i mnoge druge.

Poslije talijanskih napora oko upoznavanja unutrašnjosti Balkanskog poluotoka od vremena humanizma i renesanse, preuzima ovu ulogu Austrija.⁷⁸ Upućeni u stalne sukobe sa susjednom Turskom, bečki upravljači su već od 17. vijeka nazrijevali u »istočnom pitanju« svoj glavni budući zadatak. Ovakovo gledanje Beča poticalo je austrijske vlastodržce na stalan interes za južnoslavenske zemlje. Na taj način sakupljan je raznovrsni kartografski materijal, koji je većinom potajno pristizao u Beč. S vremenom su austrijske vlasti sabrale dosta obilnu gradu, naročito o Bosni, Srbiji i Makedoniji. Ovaj se inventar osobito povećao 1689. godine, Piccolominijevim prodorom kroz Srbiju. Tada su austrijski topografi po prvi puta slobodnije razgledali unutrašnjost Balkana, te imali prilike da se vlastitim očima uvjere u grube netačnosti sa ranijih karata. Međutim, svi snimački radovi bili su u to vrijeme još posve provizorni i međusobno nepovezani. Austriju isprva i nije zanimao balkanski teritorij u cjelini, već samo pojedini terenski detalji. Stoga se prvenstveno sabirala itinerarska grada, tj. prikupljane su bilješke o putovima, udaljenostima između naselja i slično, dok su podaci o konfiguraciji zemljišta smatrani manje važnim. Dakako, da su planinski tereni ostajali van domašaja svih opservacija. Iz ovako sabiranog materijala izradivane su prve austrijske karte naših zemalja. Njihov sadržaj odražava sve negativne okolnosti jednog površno zasnovanog rada. Praznine na takovim kartama pokrivala su vješte ruke umjetnika-kartografa raznim figurama i ukrasima. Neke od ovih krata, koje bilježe W. Tomaschek⁷⁹ i kapetan Paldus⁸⁰ bile su u svoje vrijeme prava remek-djela kartografske umjetnosti. Austrijske vojne vlasti držale su ih dugo vremena u najvećoj tajnosti, štampale ih u ograničenim količinama, te i danas važe kao veoma rijetke.

⁷³ N. Sanson, *Cartes générales de toutes les parties du monde*, Paris 1667.

⁷⁴ Primjerak u Drž. arhivu u Zagrebu; sign. A — IV — 11.

⁷⁵ Citira J. Cvijić, *Osnove...* op. cit., str. 1079.

⁷⁶ Primjerak u Drž. arhivu u Zagrebu; sign. A — III — 11, i A — III — 12.

⁷⁷ Primjerak u Drž. arhivu u Zagrebu; sign. A — III — 14.

⁷⁸ K. von Haradauer, *Entwicklung der Kartographie von Österreich-Ungarn mit besonderer Berücksichtigung offizieller Karten-*

werke, Verhandlungen des IX deutschen Geographentages, Wien 1891.

⁷⁹ W. Tomaschek, *Kartographie der südosteuropäischen Länder*, Verhandlungen des IX deutschen Geographentages, Wien 1891, str. 284—287.

⁸⁰ Paldus, Johann Cristoph Müller, *Ein Beitrag zur Geschichte der vaterländischen Geographie*, Mittheilungen des k. und k. Kriegesarchivs Bd. V, Wien 1907, str. 29 — 46, 51 — 53.

⁸¹ Originalni crtež u Drž. biblioteci u Beču. Otisak ove rijetke karte čuva se u Drž. arhivu u Zagrebu na 12 kartona (sign. D — XIV — 3).

Od karata 17. vijeka austrijske produkcije, poznata mi je mapa Martina Stiera⁸¹ iz 1664. godine (53). To je opsegom veća karta, koja naše krajeve prikazuje do paralele Omiša. Reljef je izrađen sa dosta pažnje i grafički dopadljivo. Vjernost dinarskih površja nešto je unapređena. Velebit je npr. prikazan u svojoj osnovnoj konturi, lička strana pokrivena je šumom (*Morlackische Wälder*), dok je primorska ogoljena. Plješevica je slabije pogodena, ali su odlično istaknute njezine šume. Lijepo je prikazana Kapela, kao splet raznoraznih uzvišenja sa blago naglašenim dinarskim paralelizmom. Poseban kuriozitet ove karte je prikaz ogulin-skog Kleka. Od svih naših gora on je naročito istaknut i prikazan u svojoj tipičnoj konturi. Raspoznaje se glavica najvišeg vrha i dvije niže Klečice; na karti piše *Kleckberg*. Osim hrvatskih planina lijepo su predstavljene i bosanske, ali su manje vjerne. Greben Dinare povezan je sa Plješevicom, bez implikacije Centralnog bila. Visoko gorje ističe se naročito u zapadnoj Bosni, između Une i Sane, ali bez naziva. Nazivi manjkaju i za planinske masive oko izvorišta Cetine i Neretve.

Razvoj kartografije Balkanskog poluotoka na prelazu iz 17. na 18. stoljeće odvijao se uglavnom u sferi vojnih interesa Austrije za naše krajeve pod turskom upravom. U ratnim zbivanjima nastajali su mnogi veliki zemljovidi. Osnova za njihovu izradu vezana je u pretežnoj mjeri za mjerničke radove Johana Christophora Müllera,⁸² sigurno najvršnjeg kartografa svoga vremena. On je već 1699. godine izradio veliku mapu situacije austrijsko-turske granice stvorene Karlovačkim mirom (54).⁸³ U pogledu vjernosti orografiji, to je naša prva detaljnija mapa, izrađena na osnovi brzih snimačkih mjerenja na terenu. Loša je njezina strana, da ne zahvaća za nas zanimljiva područja. Nastavljajući sa svojim mjerničkim radovima Müller je 1709. godine sastavio još veću mapu čitave tadašnje Ugarske (55). Na njoj je predstavljen i dio naših zemalja, uključujući Bosnu i dio Srbije. Ali u ove krajeve Müller nije mogao da prodre. Zato on nije ni mogao da tu bilo što unaprijedi. Međutim, tamo gdje je on lično snimao, teren je predstavljen posve vjerno. Sadržaj Müllerovih radova došao je na javnost kasnije i to preko Homannovog Atlasa,⁸⁴ te Atlasa Ugarske J. T. Szasky-a.⁸⁵

Tursko opiranje snimačkim i mjerničkim radovima s jedne strane i austrijska kartografska konspiracija s druge strane, usloveli su u kartografiji 18. stoljeća pravu dekadansu. Ni od kuda za dinarske prostore nije bilo provjerenih, kritičkih izvora. Zato se na većini karata Balkanskog poluotoka tokom 18. stoljeća provlače svakovski balasti, koji svoj korijen vuku još iz davne prošlosti. Koliko je toga malo unapređeno na cjelokupnoj orografskoj predodžbi Dinarida, najbolje je vidljivo iz poznatijih Atlasa 18. vijeka.⁸⁶ Na kartama, koje sam uspio pregledati svuda

⁸² *Paldus*, op. cit. 1907, str. 29.

⁸³ Original se čuva u Drž. arhivu u Beču (biv. Kriegsarchiv). Up. *Paldus*, *Grenzkarte der Karlowitzer Friedens 1699*, *Mitteilungen des k.u.k. Kriegsarchivs Bd. V*, Wien 1907, str. 29 — 46.

⁸⁴ *Joh. Bapt. Homann*, *Atlas Novus Terrarum Orbis Imperia Regna et Stats extractis Tabulis Geographicis demonstrans*, Norimbergae 1734. Mülleriano S.C.M. Capit. et Jng. desumpta et in hanc formam contracta Viis Veredariis aucta, Novissimaeque Pacis Passarovice sis Confinis illustrata a Jo. Bapt. Homanno Sac. Caes. Maj. Geographo, Norimbergae. — U novijem izdanju Homannovog Atlasa iz 1774. god. karta je produžena prema jugu. Vidi se Centralno Bilo sa Monte Argentaro. Natpis joj je: »Carte d'Hongrien general contenant sellon la Divisio ancienne & methodique la Hongrie la Principaute de Transylvanie, les Despotats de Walachie & de Moldavie le tout dressé sur le pied de l'ancienne et de la nouvelle Geographie par Mons. J.M. Hasius, Profess. des Mathemat.

⁸⁵ *J. T. Szasky*, *Atlas Regn. Hungariae 1751*; osobito je vrijedna pažnje karta: »Illyricum in Dalmatiam, Chrobatiam, Slavoniam et Serbiam divisum 1751«.

⁸⁶ Pregledavao sam sljedeće Atlase: *N. Sanson*, *Description de L'Univers*, Amsterdam 1700 (naši krajevi prikazani su na str. 19 na karti »Hongrie«). — *Sanson Atlas*

nouveau contenant toutes les parties du monde par Jaillot Hubert, Paris 1702 (listovi: Etats de l'Empire de Turques i Le Royaume de Hongrie). — *Sanson Atlas*, nouveau à l'usage de Monsieur le Duc de Bourgogne, Amsterdam 1710. — *Senex-Marxwell-Price*, *The English Atlas*, London 1708/11 (zanimljiv je list: Turkey of Europe). — *J. Senex*, *A new General Atlas*, London 1721. — *G. Valk & P. Schenk*, *Harmonia Macrocosmica seu Atlas universalis et novus*, Amsterdam 1708 (zanimljivi su listovi: Walachia, Servia, Bulgaria, Romania; Regni Hungariae; Graeciae et Moreae regionumque finitimorum; Macedonia Epirus Achai; Imperium turcicum in Europa, Asia et Africa). — *Al. Ferd. Marsigli*, *Danubius Pannonico-Mysicus*, *Observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, phisicis perelustratus Et in sex Tomos digestus*, Hagae Comitum & Amsterdami 1726 (karta: Hrvatske, Slavonije i Bosne nalazi se u prvoj knjizi tab. 34). — *M. Seutter*, *Novus Atlas sive Tabule geographice*, Augusta Vin-deliciorum 1730. — *N. de Fer*, *Atlas ou recueuil de cartes géographiques dressées sur les nouvelles observations de M-rs de l'Académie Royale des Sciences*, A Paris chez l'Auteur dans l'Isle 1709. — *G. de l'Isle*, *Atlas nouveau contenant toutes les parties du monde*, Amsterdam, Clovens-Mortier 1730. — *Janvier Atlas moderne ou collection de cartes*, Paris 1762/76 (zanimljiv je list: Turquie d'Europe et parti de celle d'Asie).

je označeno Centralno bilo i njegov orografski čvor Monte Argentaro.⁸⁷ Često se susreću nazivi kao *Scarus*, *Haemus*, *Orbelus*, *Ardius* i dr., što ukazuje na vraćanje klasicizmu. U Državnom arhivu u Zagrebu čuva se više od stotinu raznih karata, koje uglavnom potječu iz citiranih Atlasa. One mogu biti veoma korisne za geografsko-historijske rekonstrukcije i razne druge svrhe, dok za dinarsku orografiju dovoljno je da se tek spomenu. Razgledavajući toliko obilje lijepih, grafički dopadljivih mapa, čovjeku se spontano nameće primisao, koja ga u prvi mah zaokuplja dvoumicom. Izgleda nevjerovatno, a opet odgovara stvarnosti. Ljudi u Evropi u 18. vijeku nisu znali, da Dinarske planine kulminiraju u vrhovima Prokletija, nikome još nije pao u oči masiv Durmitora, Komova, Maglića, Bioča, pa čak ni Prenja, Čvrsnice, Vranice i mnogih drugih gora.

Dinamika svjetskih zbivanja tokom 18. stoljeća, te sve složeniji zadaci, koji su se iz godine u godinu nametali austrijskim vojnim i civilnim vlastima, pokazali su neodloživu potrebu, da se konačno pride izradi jedne detaljne, planski zasnovane topografske karte.⁸⁸ Pobudu za to, dao je Austriji epohalan rad francuskih topografa Dominika, Jacquesa i Cesara Cassinija, koji su svojom »Carte topographique de France«, izdanoj na 184 lista, izazvali sveopće udivljenje.⁸⁹ Potaknut primjerom Canuza, izdao je 1763. godine austrijski car Josip II naredbu, da se smjesta započne sa stvarnim snimačkim radovima u svrhu izrade pregledne vojno-topografske karte austrijske carevine. Radovi na premjeravanju trajali su 25 godina, a izvođeni su u najvećoj tajnosti. Prvi listovi karte »josefinskog premjera« izrađivani su u svega dva primjerka. Jedan primjerak služio je za ličnu upotrebu cara, dok je drugi bio namijenjen šefu austrijskog generalštaba. S vremenom je otpočeo sa štampanjem pojedinih sekcija u mjerilu 1:28.000 (1 bečki Zoll = 400 bečkih Klaftera ili 1000 koraka).⁹⁰ Reljef je prikazan pomoću crtica, šrafa, i što se tiče horizontalnog mjerenja prikazan je tačno. Vertikalni odnosi manje su vjerni, ali približno zadovoljavaju. Veliku dobit predstavlja bogata oro-toponomastika, koja je najvećim dijelom po prvi puta zabilježena na našim kartama. Pojedine naše planine, kao Risnjak, Sniježnik, Bitoraj, Bjelasica, Bičije Stijene i druge, do tada posve nepoznate, dobile su time svoju prvu kartografsku predodžbu. Druge, od ranije poznate planine, kao Velebit, Kapela, Plješevica i Klek, usavršene su na karti u tolikoj mjeri, da se mogu razabirati i sitniji detalji reljefa.

⁸⁷ Najviše je Centralno Bilo istaknuto na karti P. Schenka, Nova et accurata tabula accurata tabula sedis belli in rengo Hungariae. Accedunt cetera Regna Slavonia, Croatia, Bosnia et Servia. Amstelodami 1717. — Slične su karte: Ger. et Geon. Valk, Dalmatia, Slavonia, Croatia, Servia et Istria, distributa in singulares ditiones et dioeceses una cum Republica Ragusana et circumjacentibus regionibus Hungariae Venetiis, Statu ecclesiastico, Neapoli et Macedonia (S.a. Drž. arhiv u Zagrebu, A-II-27). — Matthäus Seutteri, Carta nova et accurata regnorum et accurata regnorum et provinciae Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Bosniae, Serviae, Istriae et republica Ragusae designatio impensis, Vindeliciorum 1730 (iz Seutterovog Atlasa). — Joh. Christoph Harenberg, Imperii Turcici Europei terra, in primis Graecia cum confinibus, Homaniani heredes 1741 (A-IV-18). — Tobia Conrad Lotter, Carte géographique du Theatre de la guerre en general representant le Royaume du Hongrie le Principaute de Transylvanie et le Royaume de Croatie, de Dalmatie, de Sclavonie, de Bosnie, de Serbie etc., Augsbourg 1771 (A-III-47). — G. Piterti, La Croazia, Bosnia e Servia, Venezia Ant. Zatta 1782 (A-II-32). — Agostino Costa, I paesi che sono fra il Danubio la Drava ed il Mare Adriatico, Siena, Pazzini Carli 1788 (A-I-14). — Kriegskarte von Dalmatien, Croatien, Slavonien, Bosnien, Serbien und Albanien. In Commission bei Groeffer dem jüngerem. Wien 1788. — J.J. Reilly, Karte des Osmanischen Reiches in Europa, Wien 1796 (iz Reilly. Grosser deutscher Atlas). — R.L. Güssfeld, General Chartre von Ungarn mit seinem Nebenländern Croatien, Dalmatien, Slavonien und Siebenbürgen, Nürnberg

bey dem Homanischen Erben 1796 (A-III-31). — Ignatz Albrecht, Special- Karte von Oesterreichischen und Osmanischen Koenigreiche Kroatien Nro 2 S.a. (A-I-16). — Joh. Christ. Schreiber, Neue Chartre von Croatien, Slavonien und den grösten Theil von Bosnien, Leipzig, S.a. (A-I-13). — Regnum Bosniae, una cum finitimis Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae et Serviae partibus, adjuncta praecipuorum in his regionibus munimentorum ichonographia Curantibus Homanianis Heredibus, Noribergae S.a. (A-II-24). — I. Albrecht, Das Koenigreich Bosnien Nro. S.a. (A-I-17). — Ungarn samt Angrätzenden Ländern Croatien, Dalmatien, Slavonien, Siebenbürgen, Moldau, Wallacheu, Bulgarien und Romanien bis an das Schwartz Meer und Constantinopel, S.a. (A-III-20). — S. Robert, Royaume de Hongrie principate de Transylvanie, Sclavonie, Croatie, et partie de la Principate de Valaquie de la Bulgarie etc., A Venise par P. Santini chez M. Remoni, S.a. (A-III-32). — S. Robert, Royaume de Hongrie principate de Transylvanie Sclavonie, Croatie, et partie de la Principate de Valaquie de la Bulgarie etc., A Venise par P. Santini chez M. Remoni, S.a. (A-III-32). — Matheus Seutter, Novissima et accuratissima Hungariae, cum circumjacentibus Regnis et Principatibus in mappa Geographica designatio, Augustae Vind. S.a. (D-XIV-41).

⁸⁸ G. Pelikan, Die Fortschritte in der Landesaufnahme des österr. — ung. Monarchie in den letzten 200 Jahren, Mitteilungen der milit.-geogr. Inst. Bd. IV, Wien 1884, str. 176.

⁸⁹ C. Berthaut, La carte de France 1750 — 1898. Etude historique 2 vol. Paris 1899.

Osim »josefinskog premjera« vršena su na tlu nekadašnje Vojne Hrvatske brojna mapiranja lokalnog značenja. Ovi su premjeri u znatnoj mjeri pridonijeli još temeljitijem upoznavanju spomenutog područja. U Državnom arhivu u Zagrebu čuva se više rukom rađenih originala, koji tretiraju planine jugozapadne Hrvatske. Tako iz godine 1707. potječe jedna anonimna mapa Like (56),⁹¹ na kojoj su prikazani gorski sklopovi Velebita, Kapele i Plješevice, slično Vitezovićevoj predodžbi. Izradbom i veličinom iznenađuje kopija šumarske karte Ličke regimente, koju su 1764. godine snimali i risali austrijski vojni topografi John, Dinzl i Penceo pod ravnanjem majora Pirkera (57).⁹² Zanimljive su dvije manuskriptne skice Plješevice. Prva od njih (58),⁹³ prikazuje sjeverni dio planine od grebena Gole Plješevice do Trovrha, a druga (59)⁹⁴ sklop Poštaka. Ovaj dio austrijsko-turske granice kartiran je u nekoliko navrata. Za iste krajeve našao je D. Franić⁹⁵ u bečkim arhivima još dva veća zemljovida (60, 61).

Pored detaljnijih vojnih karata, za 18. stoljeće karakteristične su i velike generalne mape sitnijeg mjerila. Obzirom na stepen generalizacije, bilo bi normalno, da su one proizašle iz osnovnih karata, tj. onih krupnijih mjerila. Međutim, činjenice pokazuju, da je normalan proces nastajanja generalnih karata u 18. vijeku bio još teško ostvarljiv. Kod toga treba imati u vidu, da su do početka 19. stoljeća sve detaljnije vojne karte smatrane strogom tajnom. Do njih su teško dolazili i sami stručnjaci. Primjer za to pokazuje velika »Generalna karta Ugarske«, rad F. Müllera (62).⁹⁶ Planine su na njoj rađene crticama, s vrhuncima kao bijelim većim pjegama. Već pri prvom pogledu na ovu kartu iznenađuje površnost i nepoznavanje nekih činjenica. Tako je neobjašnjivo, kako je iz karte ispao prikaz Velebita (ne spominje mu se čak ni ime!), dok su ostale planine Vojne Hrvatske prikazane posve krnje. Što su tako ispale planine sjeverne Bosne i Srbije nije daleko čudno, ali za planine u Hrvatskoj, to nije moralo da bude. Očito je, da autoru za njegov rad nije omogućeno, da se koristi novim topografskim podacima o krajevima jugozapadne Hrvatske. Postupak austrijskih vojnih vlasti tim je čudniji, obzirom da je Müllerova »Nova karta Ugarske« iz 1792. godine (63)⁹⁷ još slabijeg sadržaja. Inače treba priznati, da je tehnička dotjeranost obiju karata, a napose rubnih figura, svojevrsno remek-djelo.

Postepenost orografskog upoznavanja Bosne očituje se u nekoliko većih kartografskih radova.⁹⁸ Sve do 1718. godine za ovaj teritorij nije poznata mapa većeg mjerila. Iste godine, u vezi utvrđivanja granice zaključene Požarevačkim mirom, izradio je kapetan Heise⁹⁹ mapu sjeverne Bosne, između Drine i Une (64). Na njoj je predstavljen tek najuži pojas terena južno od Save. Prvi detaljniji prikaz čitavog teritorija Bosne predstavlja mapa E. Briffanta (65).¹⁰⁰ Odmah se može zapaziti spekulativnost njezine osnove. Tamo, gdje su postojali itinerari, oni su korišteni, dok tamo gdje njih nije bilo, izmišljan je orografski inventar prema prethodnim podacima. Općenito se može konstatirati, da je teren južno od Save do linije Kozara—Majevica dosta vjeran, dok dalje prema jugu, on je uglavnom proizvoljan. Mali napredak postignut je na karti Bosne Maximiliana Schimeka (66).¹⁰¹ Zbog političke svrhe publikacije, austrijske vojne vlasti ustupile su izdavaču znatan obim svoje geografske građe o Bosni. Zato su neki elementi na karti (npr. komunikacije, granice, rijeke) prikazani sa naročitom pomnjom. Reljefu je poklonjeno manje pažnje. Visoko-dinarska zona prikazana je šematskim skupinama krtačnjaka ili pojedinačnim vrhovima. Vjernije su ispali gorski masivi zapadno od toka Neretve

⁹⁰) W. Stavenhagen, Die geschichtliche Entwicklung des österreichisch-ungarischen Militär-Kartenwesens, Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde, Berlin 1899, str. 425.

⁹¹) Sing. B-III-2.

⁹²) Sing. B-III-3. Up. B. Kosović, Prvi šumarski stručni opis i nacrt šuma na Velebitu, Šumarski list, Zagreb 1914, str. 4—16, 68—86, 133—145, 170—189, 259—266, 305—319, 356—376, 476—488.

⁹³) Sign. B-IV-7.

⁹⁴) Sign. B-I-22.

⁹⁵) D. Franić, Plitvička jezera i njihova okolina, Zagreb 1910, str. 385 i 388.

⁹⁶) Original u Drž. biblioteci u Beču, sign. 9 a 18; primjerak otiska u Drž. arhivu u Zagrebu, sign. D-XIV-5.

⁹⁷) Primjerak u Drž. arhivu u Zagrebu, sign. A-III-48.

⁹⁸) Iserpniji opis starih karata Bosne dao je E. Richter, Beiträge zur Landeskunde Bosniens und der Herzegovina, Wissenschaft. Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina Bd. X, Wien 1907, str. 596.

⁹⁹) E. Richter, op. cit. 1907.

¹⁰⁰) Original u Drž. arhivu u Beču (biv. Kriegsarchiv). Kopija iste karte crtana tušem (2 lista velič. 98x60 cm) čuva se u Drž. arhivu u Zagrebu. Naslov te karte glasi: »Carte Originale et particuliere de la Bosnie dans son entier la premiere donne au public etc. Vienne, chez Etienne Briffante 1738«; sign. A-II-29.

¹⁰¹) Primjerak u Drž. arhivu u Zagrebu, sign. A-II-34. Karta je izdana kao prilog knjizi M. Schimek, Politische Geschichte des Koenigsreichs Bosnien und Rama, vom Jahre 867 bis 1741, Wien 1787.

i Bosne, kao i oni sjevernije od linije Grmeč — Vlašić. Visoke hercegovačke planine (Maglić, Treskavica, Prenj, Čvrstica), kao i crnogorske i albanske planine nemoguće je identificirati, jer su prikazane posve šablonski. Ratna zbivanja 1789—92. godine izazvala su još jednu veću mapu Bosne, djelo Carl Schütza (67).¹⁰² I ova karta ima spekulativni sadržaj. Planine su izvedene kao krtičnjaci, koji se teže raspoznaju, zbog upotrebljenih boja. U reljefu se naslućuje Centralno bilo sa obligatnim nazivima *Scardo, Argentaro, Orbelus, Marinari* itd., dok je nemoguće raspoznavati stvarne masive Durmitora, Bioča, Sinjajevine ili Komova. Očito su spomenuti masivi maglovito naslućivani, ali izgled njihovih površja još je bio nepoznat.

Planinski masivi Srbije još su sporije ulazili na karte.¹⁰³ Istom od 1785. godine pojavljuju se veći zemljovid, koji tretiraju srpske zemlje. Prva takova mapa je rad J. F. Maire-a (68). Planine su na njoj prikazane tehnikom, koja čini mješavinu metode perspektivnog crtanja i metode šrafiranja. Reljef je na taj način dobro istaknut, ali je u cjelini i suviše netačan. Previše je toga izmišljeno, pretjerano ili izostavljeno. Bolja je karta J. H. Lösschenkohl-a (69). Na prvi pogled čini se čudna, jer je obrnuto orijentirana, tj. čita se sa sjeverom okrenutim prema dolje. Planine su prikazane u vidu krtičnjaka. Tačnije su predstavljeni gorski grebeni sjevernije od Nišave i Zapadne Morave, dok su masivi južnije od spomenutih rijeka ostali posve neunapređeni. Sličnu orografiju Srbije pokazuju mape J. C. Rhodera (70), H. F. Schraembla (71), F. Müllera (72) i drugih.¹⁰⁴ Svi oni jedan od drugoga precrtavaju čvrsto fosilizirane zablude, kojih se još nitko nemože otresti. Tako npr. svi spomenuti autori prikazuju na svojim kartama, da na brežuljkastom terenu između Vranja i Skopja egzistiraju silne planinske barijere Scarda i Monte Argentara. Ovakova shvaćanja su tim čudnija, kada znamo da su upravo tim smjerom prolazili mnogi raniji i savremeni putnici, koji sigurno nisu mogli potvrditi ono što bilježe karte. Čudno je, da se baš nitko nije našao, da upori na realnost.

Specifične su okolnosti utjecale na razvoj orografske predodžbe jugoslavenskog dijela Alpa.¹⁰⁵ U tome radu, osim specijalnih vojnih ekipa, surađuju i pojedinačni stručnjaci. Na taj je način već sredinom 18. stoljeća izrađeno nekoliko dobrih zemljovida Slovenije.¹⁰⁶ Među njima naročitu važnost ima »Topografska karta Vojvodine Kranjske«, rad slovenskog kartografa Ivana Florjančiča (73). Na njoj su prikazane Julijske Alpe sa Triglavom, Karavanke sa Stolom i Savinjske Alpe sa Grintavcem. Visinu Triglava izmjerio je Florjančič sa 1399 sesterostrukih pariških stopa iznad Ljubljane, što je svega 158 m manje od njegove stvarne visine. Veliku vrijednost za upoznavanje alpskih krajeva predstavljaju i karte Baltazara Hacqueta priložene uz njegove putopise.¹⁰⁷ Kao prirodoslovac i očevidac brojnih planina od Dinare do Dolomita, Hacquet je više od svih svojih savremenika pridonio širokom interesu za naše planinske krajeve. Upravo s tim interesom stvorena su postepeno nova gledanja, koja su ubrzo utrla put k daljnjim i širim spoznajama.

Tako smo se primaknuli 19. stoljeću, a to je doba kojim se zaključuju naša razmatranja. Iz ranije izloženih činjenica vidimo, da je orografska spoznaja o planinama jugoslavenskih zemalja na početku 19. stoljeća bila veoma različita. U prvom redu u našim sjeverozapadnim pokrajinama, tj. u Sloveniji, Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, spoznaja o reljefu zemlje razvijala se manje više normalno. Posve izuzetne prilike susrećemo u našim jugoistočnim pokrajinama. Tu, zbog turske okupacije, nijesu postojale mogućnosti, da se izvode bilo kakovi mjernički ili kartografski radovi. Sve što se u tim krajevima publiciralo, bilo je u najvećoj mjeri spekulativno, netačno ili poluvjerno iskonstruirano. Slabo su tu bili poznati i važniji dolinski krajevi, dok se o višim i najvišim vrhovima Dinarida znalo posve malo. Zato su oni i na najboljim kartama 18. vijeka predstavljeni posve maglovito.

Za daljnji napredak u orografiji Balkanskog poluotoka od velike su važnosti širi događaji, koji su se zbivali u prvoj polovini 19. stoljeća.¹⁰⁸ S tim zbivanjima skinuta je i vjekovna koprena maglovitosti, koja se dugo zadržala u ovom dijelu

¹⁰² Primjerak u Drž. arhivu u Zagrebu; sign. A-II-33.

¹⁰³ N. Radojčić, Geografsko znanje o Srbiji početkom 19. veka, Posebna izdanja Geogr. društva sv. 2, Beograd 1927, str. 7.

¹⁰⁴ N. Radojčić, op. cit., str. 25—27.

¹⁰⁵ V. Bohinec, Razvoj geografije v Sloveniji, Geografski vestnik sv. I, Ljubljana 1925.

¹⁰⁶ K. von Haradauer, op. cit., str. 345—348.

¹⁰⁷ Osobito su zanimljive karte Slovenije i Hrvatske u knjizi Oryctographia Carniolica, Leipzig 1784/89.

Evrope. U prvom redu su pojačali interes za dinarska površja Francuzi. Iz Dalmacije, koja je bila baza napoleonske Ilirije, prodirali su u unutrašnjost Dinarida francuski topografski oficiri, donoseći odavle dragocjen kartografski inventar.¹⁰⁹ No, on nije bio odmah u cjelini objavljen. Vojne vlasti, za koje su pojedinci radili, ljubomorno su čuvali pribavljene podatke i tek ih izuzetno ustupale na javnost. Zbog toga niti na najbolje izrađenim kartama Balkanskog poluotoka na početku 19. vijeka (74, 75, 76, 77) nema još spomena o Prokletijama, Durmitoru ili Komovima, iako su se Napoleonovi topografi kretali ovim smjerovima.

Austrijanci su jednako tajnovito radili na prikupljanju topografske građe o Bosni i Srbiji, te na osnovu toga izrađivali karte za svoje potrebe.¹¹⁰ Najtačnija karta Bosne početkom 19. stoljeća bila je Riedlova (78) i Friedova (79), a za Srbiju Weingartenova (80). Osjetan napredak predstavlja posljednja karta, na kojoj nalazimo preko 50 novih orografskih naziva, ali još uvijek među njima susrećemo zastarjela imena kao *Scardus*, *Orbelus*, *Argentaro* itd.¹¹¹ Sintezu austrijskih kartografskih napora na Balkanskom poluotoku predstavlja karta »Evropske Turske«, djelo Franza Weissa (81).¹¹² Za nju doslovce kaže A. Boué, da je »očito najbolja, budući su izdavači zasnovali ovo djelo na temelju mjerenja inženjerskih geografa, koji su ili slučajno putovali Bosnom, ili su potajno radili na tome«.¹¹³ Karta ima dosta hipsometrijskih podataka, koji su doduše neprecizni, ali u svakom slučaju daleko realniji od svih ranijih.

Ruski su topografi također snimali neke dijelove naših jugoistočnih pokrajina. Detalji oko tih nastojanja još nisu dovoljno istraženi, ali kapitalna ruska karta Balkana potpukovnika Tutikova iz 1835. godine pokazuje neovisnost od savremenih zapadnoevropskih karata. Za upoznavanje visokoplaninske jezgre Dinarida pridonio je naročito ruski topograf i geolog E. Kovalevski, od koga potječu prvi opisi Komova i Durmitora.¹¹⁴

Spomenuti kartografski radovi dali su u kratko vrijeme čitav niz novih i zanimljivih pojedinosti. Sve su one ukazivale na neosnovanost ranijih, višestoljetnih pretpostavki. Pokazalo se doskora jasnim, koliko su velike zablude o orografiji Balkanskog poluotoka zadržane sve do sredine 19. stoljeća. Trajna je zasluga Francuza Ami Bouéa, da je ovom pitanju svratio naročitu pažnju. Veliko lično iskustvo sa terena, kao i temeljito poznavanje starije literature i kartografije o ovom dijelu Evrope, omogućilo je Bouéu da shvati sve okolnosti ove problematike, te da je riješi u skladu sa realnim činjenicama. Pregledavši većinu starijih karata Balkanskog poluotoka, Boué je zaključio, da je hipoteza o Centralnom bilu mit, koji je zasnovao Stari vijek, usavršio Srednji, a preuzeo Novi vijek.¹¹⁵ S tom konstatacijom riješio je Boué »gordijski čvor Balkana«, koji je gotovo 2000 godina čekao na svoj čas. Prvu kartu na osnovi Bouéovih konstatacija izradio je 1853. godine Heinrich Kiepert (82).¹¹⁶ Na ovoj karti svjesno je izbačeno Centralno bilo, te uvršten orografski inventar, koji u cjelini odgovara stvarnosti. Na taj način zaključena je duga, pomalo neobična ali istinita epopeja, koja nas upoznaje sa danas već pomalo zaboravljenim naporima generacija, koje su stoljećima radile, da nam približe naše gorsko tlo.

¹⁰⁸ V. Haardt von Hartenthurn, Die Kartographie der Balkan-Halbinsel im XIX Jahrhundert, Mitteilungen des k.u.k. militär-geographischen Institutes Bd. XXI, Wien 1901.

¹⁰⁹ Up. F. Pouqueville, Voyage en Morée, en Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l'Empire Ottoman, Paris 1805.

¹¹⁰ Austrija je svoje prve kritične karte izrađivala u sjever. Italiji, svojoj najizloženijoj pokrajini. U Beču je 1806 osnovan »Topographisch-litographische Anstalt des Generalquartiermeister-Staabes«, koji je 1839. sjeđinjen sa milanskim »I. R. Istituto geografico militare« u novoformirani »K.u.k. militärgeographische Institut«, koji je kroz čitavo 19. stoljeće glavni producent geografskih karata za jugosl. zemlje Up. K. von Haradauer, op. cit., str. 259–283.

¹¹¹ Up. N. Radošić, op. cit. sa faxim. u prilogu.

¹¹² Primjerak u Drž. arhivu u Zagrebu; sign. D-XIV-32.

¹¹³ A. Boué, Die Europäische Türkei Bd. II, str. 494.

¹¹⁴ Up. Bulletin de la Soc. géol. de France vol. X, Paris 1839.

¹¹⁵ Prva Bouéova zapažanja u vezi nepostojanja Centralnog Bila izložena su u radu Some Observations on the Geography and Geology of Northern and Central Turkey, The Edinburgh New philosophical Journal 1837. Posebno se je ovim pitanjem bavio u radnji Sur l'établissement de bonnes routes et surtout de bonnes routes et surtout de chemins de fer dans la Turquie d'Europe, Wienne 1852, zatim u raspravi Einige Bemerkungen über amerikanisch-mexikanische Geographie und Geologie, sowie über die sogenannte Centralkette der europäischen Türkei, Sitzungsbberichte der kais. Akad. der Wissenschaft, mat.-nat. Classe, Bd. 53, Wien 1866, str. 325–328.

¹¹⁶ Primjerak u Drž. arhivu u Zagrebu; sign. D-XIV-33.

Zbog preglednosti teksta izdvojio sam u ovom dodatku tačne nazive pojedinih karata, koje se u članku citiraju sa brojevima u zagradi. Napominjem, da su u ovaj popis ušle takove karte, na kojima se prvenstveno može pratiti razvoj orografske predodžbe Dinarida. Za svestraniji popis starijih karata jugoslavenski zemalja upućujem čitaoca na citirane radove W. TOMASCHEKA, K. von HARADAUERA i V. HAARDT von HARTENTHURNA.

1. Cl. Ptolemaeus Quinta Evropa Tabula, Roma 1490. (cca 150 god. n.e.)
2. Cl. Ptolemaeus Nona Evropa Tabula, Roma 1490. (cca 150 god. n.e.)
3. Castori Romanorum cosmographi tabula quae dicitur Peutingeriana. (cca 250 god. n.e.)
4. Beatusova karta svijeta (Orig. bez natpisa u austrijskom samostanu u Spaniji) 776.
5. Karta svijeta, izradio je Abu Abdulah Muhamed aš-Sarif al-Idrizi (Orig. naslov arapski) 1154
6. Richard von Haldingham, Karta svijeta u katedrali Hereforda (Orig. bez natpisa, 13. stolj.).
7. »Ebstorfer Weltkarte« (Orig. bez natpisa u samostanu Ebstorf u Njemačkoj, na 30 listova ukup. površine 12,5 m²) 1280.
8. Petrus Visconte Seeatlas (Sa faxim. K. Kretschmera cijeli natpis je nečitljiv) 1318.
9. Karta svijeta fra Maura (Orig. bez natpisa u »dvorani grbova« Dogenske palače u Veneciji) 1457.
10. Charta navigatoria auctoris incerti circa 1500, in bibliotheca Nordenskiöldi conservata.
11. Qvesta e la perfetta et vera descrizione, il vero disegno, sito del Mare Adriatico. Stampato in la Inclita Città di Venetia per Mattheo Pagano Intagliatore (cca 1550).
12. Petrus Apianus Mappa monde, 1520.
13. Petrus Copus, Charta geografica Italia, Illyricum, Epirus, Graecia etc. 1523.
14. Pietro Coppo, Istria impressa anno MDXXV.
15. Neuw Griechenland mit andern anstossenden Ländern — wie es zu unsern Zeiten beschriben ist (U djelu S. Münster, Cosmographia, Basel 1544).
16. Valvassorius Vagadinus, Totius Graeciae descriptio, Venetis 1545.
17. Totius Greatiae descriptio, Vic. Luchini formis, Roma 1558.
18. Wolfgang Lacius, Typi chorographici provinciarum Austriae, Vienna 1556—61.
19. La vera et fidele discriptione di tutto il Constando di Zara et Sebenico da Paola Forlani Veronese, in Venetia l'Anno 1560.
20. G. F. Camotio, Isole famose porti fortezze e terre maritime sottoposte alla Serma Sirgia di Veneta et Sigor Turco novamente posto in luce; Venetia, alla libreria del segno di S. Marco 1571/72.
21. Giacomo Gastaldi, Descrittione dela Geografia moderna de tutta la Graetia, In Roma per Ant. Lafreri 1560.
22. Nova Discrittione dela Dalmatia et Croatia MDLXI, Ferando Bertelli exc in Venetia 1565.
23. Aug. Hirsvogelius, Schiavoniae, Croatiae, Carniae, Istinae, Bosniae, finitimarumque regionum nova descriptio, Antwerpiae 1570.
24. Ioannes Sambucus, Illyricum, Vienne 1572.
25. Il vero Ritratto di Zara et di Sebenico co diligenza Ridotte in questa forma a comodita del lettori si como elle si ritrovano al presente del anno MDLXX da Martino Rota Sebenican.
26. Ger. Mercator, Karstia, Carniola, Histria et Windorum Marchia (Karta iz Atlasa izd. 1604).
27. Ger. Mercator, Selavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte (Karta iz Atlasa izd. 1604).
28. Ger. Mercator, Walachia, Servia, Bulgaria, Romania (Karta iz Atlasa izd. 1604).
29. Nova totius Graeciae, Italiae, Natoliae, Hungariae nec non Danubii fluminis cum adiecentibus Regnis et Provinciis tabula auctore Iacopo Sandart, Nürnberg 1600.
30. Carta geografica e hidrografica della Dalmatia de Stefano Bonosul, 1641.
31. Giacomo Cantelli da Vignola, La Croatia e contea di Zara, Gio. Giacomo de Rossi, Roma 1690.
32. Giac. Cantelli da Vignola, Lika et Corbavia a Come. Herbestein Croatiae Cesareo Prefecto bis devastata An. 1685, Rosi Roma 1685.
33. Giac. Cantelli da Vignola, Dalmatia maritima occidentale e Dalmatia maritima orientale, Roma, Gio Giac. de Rossi 1689.
34. Giac. Cantelli da Vignola, Il regno della Bossina diviso nelle sue provincie principali, Roma, Gio Giac. de Rossi 1689.
35. Giac. Cantelli da Vignola, Corso del Danubio da Belgrado fino a Mar Nero con le provincie che intorno al medesimo si trovano, Roma, Gio Giac. de Rossi 1684.
36. Giac. Cantelli da Vignola, La Bulgaria e la Romania con Parte di Macedonia, Gio Giac. de Rossi, Roma 1689.
37. M. Vinc. Coronelli, Ristretto della Dalmatia divisa ne suoi contandi gia presentata alla serenissima republica di Venezia etc., Venetia 1696.
38. Disengo topografico del Canale di Cattaro, descritto dal Padre Coronelli in Venezia l'anno MDCLXXXVIII.
39. Nova hactenus editarum mendis expurgatis ac multis quae ommissa erant additis accurate concinata Partium Regni Scla-

- voniae et Croatiae a christianitate etiam non possessarum Confiniumque descriptio per R. P. Stephanum Glavach Soc Jesu Varasdinensem A.A.L.L. et Philosophiae doctorem et quondam in Alma Urste Graecensi metheseos Professorem 1673.
40. Andrej Trost, Croatia, 1688.
 41. Andrej Trost, Karte von Steyermark 1688.
 42. Mappa Geographica Croatiae Partem illam Limites Osth. Unae Flu. et Tripl. Confinium (1699).
 43. N. Sanson d'Abeuille, Estado de l'empire des Turques en Evropa et payes circomvoisins, 1655.
 44. N. Sanson, d'Abeuille, Partie septentrionale de la Turquie en Europe, Paris 1670.
 45. N. Sanson, d'Abeuille, Partie meridionale et septentrionale du royaume de Hongrie tiree de divers Authers, chez Pierre Mariette, Ghulier fecit, Paris 1664.
 46. Guglielmo Sansone, Il regno d'Ungharia, Transilvania, Schiavonia, Bosnia, Croatia, Dalmatia etc., Roma 1688.
 47. Carta nova totius Hungariae, Transsylvaniae, Serviae, Romaniae, Bulgariae, Walachiae, Moldaviae, Slavoniae, Croatiae, Bosniae, Dalmatiae, maximeque partis Danubii fluminis descriptio (Karta u Atlasu F. de Wita, Amsterdam 1660).
 48. P. du Val, L'Empire des Turcs en Europe en Asie in Afrique avec queles principales Routes qu'y tiennent les caravanes, Paris 1677.
 49. La Turquie en Europe (Karta iz Joannis Jansonii, Novus Atlas sive theatrum orbis terrarum, Amstelodami 1665).
 50. Regni Hungariae, Graeciae, totius Danubii etc., delineatio P. Schenk, Amsterdam 1683.
 51. Regni Hungariae, Graeciae et Moreae ac Regionum quae i quondam fuere Christiani etc., delineata per Justinum Danckerum, Amsterdam 1690.
 52. Exsactissima Tabula Danubii fluvii (Karta iz N. Vischer, Atlas Minor, variae Tabulae geographicae in quibus loca in orbe bello flagrantia conspiciuntur, Amsterdam 1695).
 53. Martin Stier, Landkarte des Königreich Ungarn und dennen anderen angrenzenden Königreichen, Fürstenthumen und Landschaften, Vienne, Mauritius Lang sculpsit 1664.
 54. Johan Chr. Müller, Grenzkarte des Karlowitzer Friedens 1699.
 55. Augustissimo Romanor. Imperatori Josepho I Hungariae Regi invictissimo mapam hanc Regni Hungariae propilis elementis fertilissimis cum adjacentibus regnis et provinciis nova et accuratori forma ex optimis schedis collectam D.D.D. ejusdem S. Majestatis Camera Regia Hungarica A.C. 1709, opera J.C. Mülleri. S. C.M. Ingen. J.A. Pfeffel et C. Engelbrecht sculp. (Izradena na 4 lista, mj. cca 1 : 550.000).
 56. Tabula singularis Comitatum Licae et Corbaviae (de la Croix Paitis fecit) 1707.
 57. Mappa singularis Comitatum Licae et Corbaviae (de la Croix Paitis fecit) 1707.
 58. Mappa deren k.k. an der See in litorali Austriatico liegenden Waldungen des löbl. Liccaner Gränz Regiment welche auf Allerhöchste Befehle Annus 1764. accurant und Geometrisch aufgenommen und nach der Wahren Laage der Gegend entworfen worden.
 59. Bihac—Plješevica (Bez naziva) — Desine le 31 Marce 1789 par Antoine de Wagner.
 60. Mappa geographica particularis Varias Limitum circa Triplis confini concursus Lineas hinc inde praetensas exhibens, Mathia Novakovich Geom. in Belovar 1792.
 61. Jeneý & Boxich, Aufnahmekarte der Carlstädter Generalats 1775—76 und 1791—94.
 62. Positions Carte des Kais. Königl. Truppen -Corps in Croatien unter Commando des Herrn Feld Marschal Baron von Laudon, Im Jahre 1789.
 63. Mappa geographica novissima Regni Hungariae divisi in suos cum districtibus Jazygum et Cumanorum Banatus Temesiensis ejusque districtum nec non Regnorum Croatiae, Slavoniae, partis Bosnae, Serviae, Bugariae et Walachiae dedicata Augustissimis Regnatibus Mariae Theresiae Imperatorici et Josepho II Romanorum Imperatori etc., Ex accuratori-bus Tabulis congesta et correcta Anno 1769, ab Ing. Müller S.C.M. Sup: Vigil: Magistro.
 64. Mappa novissima regnorum Hungariae, Croatiae, Slavoniae nec non Magni Principatus Transylvaniae, juxta accuratissimas observationes, adhibitisque certissimis veritatis fontibus descripta, fecit F. Müller chez Artaria Compagnie, Vienne 1792.
 65. Carta von dem Theile Bosniens so bei letztverwichener Gränzscheidungs-Commission anno 1718 zwischen dem Fluss Drina Una verleszlich aufgenommen werden können, gez. von Ingenieur-Hauptmann Heise (1 : 144.000).
 66. Le royaume de Bosnie dans son entier dédié a S. Excellence le feldmaréchal Conte de Khevenhüller etc. A Vienne en Autriche chez Etienne Briffante Libraire 1738.
 67. Das Koenigreich Bosnien und die Herzegovina (Rama) samt den angränzenden Provinzen von Croatien, Slavonien, Temesvar, Servien, Albanien, Ragusa und dem venetianischen Dalmatien. Nach den militaerischen Handkarten des Prinzen Eugen, der Grafen Khevenhüller, Marsigli und Pallavicini geographisch aufgetragen, und nach den zuverlässigsten Nachrichten und Reisebeschreibungen berichtet im Jahre 1788 von Herrn Maximilian Schimek, herausgegeben von F.A. Schraembl Wien 1788.

67. Neueste Karte der Koenigreiche Bosnien, Servien, Croatien und Slavonien Samt den angraezenden Provinzen Temeswar, Dalmatien, Hercegowina, Ragusa, Steyermark, Kaernthen, Krain, Friaul, Gradiska und Istrien etc. Nach den besten Originalzeichnungen Charten und Beschreibungen entworfen von Herrn Carl Schütz, gest. von C. Schütz und F. Müller, Wien Artaria Comp. 1788.
68. Geographische General-Karte der Gränzen zwischen denen dreyn Kaiserthümern und ihren nach und nach geschehenden Veränderungen vom Jahr 1718. bis heutigen Tags. Dieser General-Karte sind noch verschiedene andere Particulär Karten der angränzenden sehr interessanten Ländern, auf einen grösseren Mastab beigefügt von F. J. Maire, 2-te Auflage Wien 1788.
69. Carte militaire et itineraire du Royaume de Servie tirée de la Carte originelle de feu Monsieur le Marechal George Oliver Comte de Wallis Dédie à Monsieur Etienne Oliver Comte de Wallis Chambellan actuel de Sa: Maj. Imp. Roy. et Ap. par son très humble et très obeissant serviteur J. H. Löschenkohl, A Vienne 1788.
70. J. C. Rhode, Partes confines trium magnorum imperiorum Austriaci Russici et Osmanici, foliis VI, Anno 1785.
71. Schauplatz des Russisch — Türkischen Krieges, entworfen von H. d'Anville, verbessert und vermehrt von H. F. Schraembl, Wien 1787.
72. Karte von Koenigreich Serbien, gez. von F. Müller, Wien Artaria Comp. S.A. (cca 1790).
73. I. D. Florjantschitsch de Grienfeld, Ducatus Carnioliae tabula chorographica, gest. von A. Kaltschmid, Leybach 1744 (Mj. 1:111.000).
74. Gaetano Palma, Carte tes europaikes Tourkias palaemen Hellados, Triest 1811.
75. Dom. Pagani, Carta delle provincie Illyriche con una parte degli stati limitrofi compilata per ordine superiore nel Deposito della guerra del Regno d'Italia, Milano 1813.
76. Guillaume ne Vaudoncourt, Carte générale de la Turquie d'Europe en XV feuilles, Paris 1822 (Mj. 1:800.000).
77. Karte von Servien Bosnien und dem grössten Theil von Illyrien. Nach bisher noch unbenützten Aufnahmen bearbeitet als Fortsetzung der Karte des Herrn Lipski von Szedliani in 4 Sectionen gezeichnet von J. Riedl, Wien 1810.
78. F. Friedl, Karte von Serbien, Bosnien, Türkei Croatien, Herzegovina und Montenegro, Wien 1829.
79. Karte von Serbien, Wien 1820 (Karta je izdana kao prilog rasprave A. von Weingarten, Über Serbien. Mit einer Karte. Oesterr. militärische Zeitschrift Bd. I, Wien 1820, str. 62—92 i 153—181).
80. Franz von Weiss, Karte der europäischen Türkei nebst einem Theile von Kleinasien in XXI Blaettern, herausgegeben von k. k. oesterr. Generalquartiermeisterstabe, Wien 1829 (Mj. 1:576.000).
81. Heinrich Kiepert, General-Karte von der europäischen Türkei nach allen vorhandenen Originalkarten und itinerarischen Hilfsmitteln. Terrain radiert von C. Ohlman, Berlin Dietrich Reimer 1853.

Jungov tunel

O grandioznom projektu Ivana Šikića Junga, bankovnog činovnika iz Gospića, o tunelu pod Velebitom koji bi spajao Liku sa Primorjem, naša štampa je donijela već čitav niz članaka. Ta ideja smatrala se utopijom sve do nedavno održane diskusije u Savezu inženjera i tehničara Hrvatske u Zagrebu, nakon koje je formirana komisija sa zadatkom da detaljno razradi idejni projekt tunela kroz Velebit. Postoji niz razloga koji su stručnjake doveli do te odluke, a svi se svode na ekonomsku računicu. Radi se o širokim perspektivama privrednog razvitka Like i razvoja turizma tog kraja povezano s privrednim i turističkim razvojem čitave naše zemlje. Saobraćaj u zimskim mjesecima između unutrašnjosti i obalnog područja od Senja do Zadra zatvara Velebit sa svojim snježnim nanosima. I lička pruga prema Splitu često je zametena i gubici su svake godine milijunski. U najkritičnije vrijeme cesta Gospić — Karlobag je neprohodna. U to vrijeme u Lici stoka često ugiba zbog nestašice hrane, a ne može se transportirati. Mlijeka ima toliko da se daje svinjama, a u obalnom području vlada nestašica. Kako stoji s planinarstvom? U jeku skijaške sezone planinarski domovi stoje zatvoreni, odsječeni od svijeta. Autor idejnog projekta smjestio je tunel upravo tamo gdje probijanje jedino dolazi u obzir: u dubokom kanjonu Dulibe, koji se usjekao u Velebit upravo u smjeru linije Gospić — Karlobag, tako da bi mu duljina bila svega pet kilometara. Prema dosadašnjim procjenama izgradnja tunela stajala bi oko pet milijardi dinara.

Donosimo članak o Jungovom tunelu iz pera našeg gospičkog saradnika profesora Julija Derossija, koji je na licu mjesta mogao utvrditi vrijednost projekta.

O Jungovom tunelu pisala je već dosta naša dnevna štampa i različiti časopisi (Vjesnik, Vjesnik u srijedu, Suvremena tehnika, Tedsenska tribuna, Slobodna Dalmacija, Sarajevski »Svijet«, Dolenjski list, Arena, Lične novine i dr.), a održan je s autorom idejnog projekta — Ivanom Šikićem Jungom — i jedan vrlo ozbiljan sastanak u Savezu inženjera Hrvatske u Zagrebu, na kojemu je ideja vrlo pozitivno ocijenjena. Imao sam prilike da pročitam niz privatnih pisama u kojima pojedinci izražavaju Ivanu Šikiću oduševljenje zbog njegove ideje, a neki narodni pjevači ispjevali su i pjesme posvećene autoru i njegovu tunelu. Ivan Šikić uspio je svojom upravo neshvatljivom upornošću, ljubavlju za rodni kraj i velikim materijalnim troškovima zainteresirati za svoju ideju o tunelu ispod Velebita niz ljudi iz svih krajeva naše zemlje, a i mnoge naše iseljenike. Može se slobodno reći da je Ivan Šikić Jungo dobio podršku širokih slojeva, a i mnogih znanstvenih autoriteta, koji su istakli vrijednost ideje s raznih stajališta (turističkih, znanstvenih, ekonomskih i dr.). Ivanu Šikiću zapravo više i nije toliko potrebna podrška dobronamjernih i oduševljenih pojedinaca, koliko interes zajednice i onih činilaca koji mogu osigurati i materijalna sredstva za taj grandiozan pothvat. Ta okolnost više nije u Šikićevoj vlasti, on je pošteno i iscrpno rekao sve što je imao i mogao da kaže.

SVAKOM laiku jasno je da su za izgradnju Jungova tunela potrebna golem materijalna sredstva. Međutim, baš u sadanjem razdoblju, kada se preko Velebita namjerava asfaltirati i proširiti stara marijaterzijanska cesta, postavlja se pitanje, isplati li se utrošiti nekoliko milijardi dinara za cestu koja će velik dio godine biti zatvorena zbog snježnih nanosa i strahovitih bura. Ne bi li bilo daleko svrsishodnije ostvariti Jungov projekt uz, doduše, veće troškove, ali uz jamstvo da će veza Like i dobrog dijela Hrvatske i Bosne s morem biti na tom dijelu jednom zauvijek riješena. Tunelom bi bila omogućena stalna i izvanredno udobna i atraktivna cestovna veza Zagreba preko divnih Plitvičkih jezera s morem, s izlaskom na Jadransku magistralu kod Karlobaga. Sve snažniji razvoj našeg automobilskeg pro-

meta, planinarstva i uopće turizma dovoljna je garancija da bi se Jungov tunel nesumnjivo isplatio. Ne treba ni spominjati da bi Velebitski tunel bio i od velikog privrednog značaja za Liku, a i za druge krajeve naše zemlje. O svim koristima koje bi Velebitski tunel pružio našoj zajednici Ivan Šikić Jungo vrlo je uvjerljivo i dokumentirano progovorio u svom iscrpnom projektu. Premda je Jungo, što je i razumljivo, gledao svoj tunel u mašti, on nikada nije upao u grešku da »fantazira«, sve se njegove zamisli temelje na strogoj realnosti, sve su one plod dugogodišnjeg i vrlo ozbiljnog proučavanja. Jungu nitko ozbiljan ne može prigovoriti da je gradio »kule u zraku«. U toj činjenici sadržana je i najveća vrijednost njegova idejnog projekta.

Danas se sve više govori o važnosti turizma u Lici. Odgovorni činioci sve više uviđaju kolike se još neslućene turističke »rezerve« kriju u tom relativno siromašnom kraju. Velebit, Plitvička jezera, spilje, more, Brušane, čarobna Duliba dolina ili fantastični kanjoni Velebita, skijanje, sklizanje, lov na divljač, ribolov, kupanje, sunčanje, sanatoriji za plućne bolesti, domovi planinarski, a posebno domovi odmora itd., sve to postoji ili postoje mogućnosti da se ostvari u ličkom turizmu. Tunel ispod Velebita snažno bi unapredio lički turizam ili planinarstvo, a skijanje na Velebitu, može se reći — preko noći. Tu bi nesumnjivu činjenicu naši odgovorni činioci morali respektirati i ozbiljno se pozabaviti Jungovom idejom. Danas je to najaktualnije, danas kad je jedan dio ceste od Gospića prema Karlobagu već završen i kad se radi o tome hoće li se krenuti dalje starom cestom preko Velebita ili po Jungovoj zamisli — kroz Velebit!

Na kraju želio bih reći i nešto o samom autoru — bankovnom činovniku iz Gospića — Ivanu Šikiću Jungu. Svakog normalnog čovjeka koji voli svoju zemlju mora zadiviti onaj entuzijazam kojim Jungo govori o svom projektu. Jungu treba odati puno priznanje na upornosti i ozbiljnosti koju ulaže u svoju dugogodišnju i tešku borbu za ostvarenje ideje o Velebitskom tunelu. Simpatično je da on to ne radi ni iz kakvih sebičnih pobuda. Naprotiv, u toj plemenitoj borbi on je potrošio vrlo mnogo vlastitih sredstava. Njemu nije toliko stalo do naknade troškova ili do slave, koliko do napretka rodnog mu kraja i cijele domovine. Njega u njegovim nastojanjima vodi iskren, istinski i duboki patriotizam. Već i s te strane Ivan Šikić Jungo, naš mali čovjek s velikim i plemenitim idejama, zaslužio bi da vidi svoj projekt ostvaren.

U velebitskom kršu

Što se dogodilo na Čakoru

Opskrbnik planinarskog doma je osoba koju planinari najčešće i ne primjećuju, premda uspjeh izleta i raspoloženje putne družbe u velikoj mjeri ovisi o njegovom radu. Opskrbnikov rad ne primjećuje se dok ga on vrši uspješno, jer se smatra da drugačije i ne može biti. No ako u poslovanju nekog planinarskog doma zapne i najmanja sitnica, sve oči gnjevno se okreću prema opskrbniku, jer on mora da je glavni i jedini krivac za sve. On je kriv ako umorni gosti zbog buke u blagovaonici ne mogu spavati, ali on će izazvati još veći revolt ako noću zahtijeva od veselih gostiju mir i tišinu. Kriv je ako su prostorije doma prljave, ali će na njegovu glavu pasti gnjev onih koje u dom ne pušta s prljavom obućom, itd.

U našem časopisu pisalo se o planinama, gorštacima, planinskoj prirodi, domovima, markacijama i o svemu s čime se planinar susreće. Jedino o opskrbnicima, tim dragim ljudima kojima je zanimanje da nam ugrade u svako doba dana i noći, o njima nije bilo ni riječi. Tim žalosnije bilo je čitati u dnevniku »Borbi« tokom siječnja ove godine pisma nekih čitalaca koji su se drvljem i kamenjem oborili na opskrbnika planinarskog doma na Čakoru u Prokletijama i nanijeli mu svojom neobjektivnom kritikom tešku nepravdu. Redakcija »Borbe« dala je kasnije mogućnost i drugima da o tom slučaju kažu svoje mišljenje i konačno je jednim zaključnim člankom završila čitavu diskusiju u novinskim stupcima. Prenosimo u cijelosti taj zaključni članak u namjeri da kod posjetilaca planinarskih domova pobudimo što više razumijevanja za opskrbnike, koji se osamljeni i prepušteni krutoj planinskoj prirodi svakodnevno trude da nam uljepšaju boravak u planini.

UREDNIK

Na Čakoru zametena četiri autobusa sa 160 putnika — javljeno je 3. decembra iz Peći. Dan kasnije stigla je druga vijest — spašeno je svih 160 putnika. U ovoj drugoj vijesti javljeno je i ovo:

»U spasavanju zametenih putnika učestvovali su građani, pripadnici JNA pećskog garnizona, organi Narodne milicije iz stanice u Kučištu i Gorska služba spasavanja planinarsko-smučarskog društva »Đerovica« iz Peći«.

Ovaj šturi izvještaj o požrtvovanju i naporima spasavaoca podstakao je izgleda Iliju Savića, službenika ispostave Unutrašnjih poslova iz Peći, da u pismu uredništvu koje je objavljeno 8. decembra šire opiše kako su tekli ti dramatični sati na zametenoj planini. Na kraju pisma on je iznio i ovo:

»I dok su se s jedne strane spasavaoci trudili da spasu unesrećene izlažući svoje živote opasnosti, domaćin planinarske kuće na Čakoru nije ni glavu okrenuo. Naprotiv on je ovu nesreću iskoristio kao priliku za zaradu i po visokim cijenama naplaćivao obrok tople hrane koji je značio spas za promrzle«.

U istoj rubrici nekoliko dana kasnije objavili smo pismo Velimira Ognjanovića i Stanka Paunovića koji demantiraju ono što je I. Savić objavio.

»Da je sve tako, domaćin bi zaista zaslužio prezir i osudu javnosti — kažu oni. — Međutim jedan od putnika drukčije prikazuje stvar. On kaže da je domaćin za putnike učinio sve što je bilo u njegovoj moći, da je davao posljednje zalihe hrane koju je spremio za svoju djecu, da je svu noć ložio vatru, kuhao čajeve i spremao topla jela za promrzle putnike... Drug Savić, autor pisma ogriješio se o domaćina na Čakoru, jer je nasjeo neprovjerenim informacijama.«

Pomislili smo da je objavljivanjem ovog pisma stvar uređena i da će događaj na Čakoru sići sa stranica lista. Ali, prevarili smo se. Već dva dana kasnije stiže opet pismo I. Savića, ovoga puta sa mišljenjem predsjednika planinarsko-smučarskog društva »Derovica«. Piše da je uvrijeđen odgovorom koji smo gore citirali i u pismu se obraća drugovima iz planinarskog društva »Vojo Maslovarić« iz Ivangrada da uklone domara sa Čakora i nađu lice koje će se humanije odnositi prema putnicima u sličnim situacijama.

Istovremeno stiglo je i pismo Veselina Sinanovića, učitelja, koji piše:

»Pošto sam i ja jedan od preživjelih, dozvolite mi da nešto kažem o domaćinu sa planinarske kuće na Čakoru koga je I. Savić kritizirao zbog nehumanosti. Kako je bilo zameteno preko 150 putnika, sasvim je razumljivo da svi nisu mogli odjednom biti posluženi u malim prostorijama. Međutim on je za svakog putnika učinio što je mogao, ustupio je svoju toplu sobu i dio hrane«.

Usput V. Sinanović ističe zalaganje majora Nikole Štrpca i mladog liječnika Veljkovića na spasavanju putnika. Zatim su jedno za drugim stigla i dva pisma domaćina Draga Tomovića o čijem su držanju iznijete tako suprotne ocjene.

»Uvjeravam redakciju »Borbe« i njene čitaoce — piše D. Tomović — da sam uvijek pa i ovom prilikom radio sve za spas ljudskih života. Pet godina živim i radim na vrhu Čakora. To je prava pustinja. Zimi ni vukova nema, a niti tu mogu prezimiti. Ovom prilikom (2. XII 1962. godine kad su zametena 4 autobusa) učinio sam sve što je bilo u mojim mogućnostima. Tri dana i tri noći neprekidno, bez smjene sve dok nisam pao u nesvijest, ja sam sam usluživao 150 putnika onim što se je u domu zateklo... Planinarski dom, od jedne male sale i dvije sobice sa po pet kreveta, bez kuhinje i ma kakvih zaliha živežnih namirnica, nije nikako mogao pružiti osjećaj trodnevne udobnosti... Prilikom ove nesreće u domu se nalazilo 8 kg kruha, 16 kg kukuruznog brašna i nešto vrhnja. Ma kakovo racioniranje ovih namirnica ne bi moglo zadovoljiti za tri dana 150 osoba. Preko štampe mi se predbacuje da sam skupo prodavao toplu hranu, a nikakve tople hrane u stvari nije ni bilo. Posljednji dan za nejaku djecu pripremio sam 4—5 kg kukuruznog kačamaka, a ostatak podijelio putnicima. Oni su obično poručivali po 150 grama kajmaka i jednu ovcu kašiku kačamaka. Sve sam to naplaćivao prema cjeniku koji je izdalo planinarsko društvo »Vojo Maslovarić« u Ivangradu. To nije moje, društvenu imovinu morao sam naplaćivati, prema određenom mi cjeniku. Suprotno naređenjima, koja sam imao, za tri dana za spavanje na deset kreveta nisam nikome naplatio ni dinara... Nesavjesni putnici čiji su se paketi od kartona raspali na snježnoj vijavici odnijeli su mi sve navlake s jastuka u koje su trpali stvari, u tu svrhu pocijepali mi plahte i ćebad... Skoro sva stakla na domu su polomljena iz čiste obijesti daka koji su se usprkos mučnoj situaciji izmotavali. Tačno je da sam zabranio da se uzimaju drva koja su bila ispred doma, ali to nitko nije htio da uradi, osim komercijalnog direktora DIP iz Plava. Ja to nisam mogao da uradim, jer sam neprestano stajao pored šanka zbog toga što su neki putnici htjeli da polome flaše, prospu piće, unište inventar...«

Evo, iznijeli smo sve što je u redakciju stiglo o domaru. Smatrali smo se obaveznim da to učinimo, jer u ovakvim trenucima je više nego inače važno da li se netko ponašao kao čovjek ili kao ravnodušni posmatrač koji gleda svoja posla. Obavezni smo bili i da Dragu Tomoviću pružimo mogućnost da se brani od javne kritike. Mislimo da se ovim najzad može staviti tačka na cijeli događaj.

Čitaoci će iz iznijetog moći donijeti svoj sud o tome tko je u pravu.

Stari gradovi i dvorci oko Papuka

II dio

DARUVAR

Na pruži Banova Jaruga—Virovitica, tamo gdje blage vinorodne padine Papuka dodiruju pastrvama bogati planinski potok Toplicu, smjestio se Daruvar. U neposrednoj blizini centra Daruvara, poznatog kupališnog mjesta, nalazi se sakrivena u perivoju monumentalna palača grofova Jankovića, koja po svome stilu predstavlja jedinstveno zdanje u Slavoniji. Uz postanak ove palače datira i postanak današnjeg Daruvara.

Prije dolaska Turaka u Slavoniju na području današnjeg Daruvara nalazila su se tri naselja i to: Podborje, Četvrtkovac i Toplica. Nakon izгона Turaka iz ovog kraja spominje se jedino Podborje. Godine 1729. austrijska carska komora, koja je upravljala ovim krajem, daje Podborje i okolna mjesta u vlasništvo grofu Antunu Jankoviću. Uz napuštena topla vrela nekadanje rimske Aqua Balisae, diže grof Janković od 1760. do 1777. godine nekoliko građevina, perivoje, a bio je tu i nadaleko poznat veliki zvjerinjak. Godine 1771. podigao je Antun Janković na maloj uzvisini veliku palaču, koja sa okolnim perivojem crnogorice dominira cijelom daruvarskom kotlinom. Danas se u ovoj palači nalazi osmogodišnja škola. Od 1814. godine nazivaju Jankovići naselje oko svoje palače mađarskim jezikom — Daruvar (Ždralov grad, po ždralu u grbu Jankovića).

DIOŠ

Smjestio se 6 kilometara od Daruvara kraj ceste prema Velikim Zdencima, na posljednjem izdanku Papuka, koji se strmo diže iznad doline rijeke Ilove i Končanjačkih ribnjaka. To je neobično lijepa građevina, no bez veće povijesne vrijednosti, jer je sagrađena tek 1904. godine. Međutim, po svome stilu, lijepom parku i gustoj

Voćin

hrastovoj šumi uz sam dvorac, predstavlja Dioš cjelinu pogodnu da pruži izletniku i planinaru nezaboravni ugođaj. Tu građevinu, koja predstavlja sintezu pseudobakroknog dvorca i srednjovjekovnog zamka sagradio je svojoj kćeri grof Tückery, daruvarski vlastelin.

Zamak Dioš u kojem se sada nalazi osnovna škola, dobro je sačuvan. Sa njegove 40 metara visoke kule pruža se lijep pogled prema Petrovom i Poganom vrhu na Papuku. prema Podravskoj ravnici i Moslavačkim brdima.

KAMENGRAD

Šest sati hoda od Velike na sjeverozapad, preko najvišeg sela u Slavoniji, Vrhovaca (523 m), planinar i izletnik naići će na razvaline Kamengrada, koji je sagrađen na čunjastoj uzvisini 612 metara nadmorske visine. Razvaline grada obuhvaćaju površinu od 4 jutra. Vide se ostaci pojedinih kula, te na zidinama otvori za puške i topove.

Pretpostavlja se da potječe još iz rimskih vremena. Najveći je i najbolje očuvani grad u ovom dijelu Papuka.

Početkom XVI. vijeka Kamengradom je vladao Ivan Zapolja, dok je poveljom Leopolda I od 1535. godine došao u vlasništvo Đure i Franje Tahija. Nakon izгона Turaka iz Slavonije grad je ostao napušten.

KAPTOL

Srednjovjekovna tvrđava sa crkvom u istoimenom selu nalazi se na cesti Velika—Vetovo, udaljena od Velike 2 sata hoda. Moguć je i dolazak sa autobusom iz Sl. Požege. Lijep pogled na Kaptol pruža se i sa požeškog »grada«.

Kaptol se spominje već 1232. godine, kao sjedište Požeškog zbornog kaptola. Uz zborni kaptol u Čazmi, požeški kaptol sa sjedištem u Kaptolu imao je puna 3 vijeka, sve do turskog gospodstva u ovim krajevima, veliku ulogu u crkvenom i državnom životu Hrvatske. Kao primjer velikog utjecaja tog kaptola može poslužiti primjer kanonika Nikole, koji je 1389. godine primio u ime kraljice Jelisave i Marije zakletvu vjernosti zadarskog gradskog vijeća, učestvovao u diplomatskim pregovorima sa Dubrovačkom republikom itd.

Nakon dolaska Turaka kanonici napuštaju Kaptol i bježe u Pečuh. Turci su crkvu i tvrđavu preuredili u svoje uporište. Uništili su i bogatu arhivu kaptola. Kada su Turci bili istjerani iz Slavonije imanje Kaptol dolazi u posjed bosanskih biskupa sa sjedištem u Đakovu. Godine 1877. Franjo II proglašava Kaptol slobodnim trgovištem. Kaptolska tvrđava sa crkvom, prema mišljenju stručnjaka, najsacuvanija je srednjovjekovna tvrđava u Slavoniji.

TRENKOVO

Nalazi se pored ceste i željezničke pruge Slav. Požega—Velika, na posljednjim istočnim izdancima Papuka. Ovo selo nosi ime nekadašnjeg legendarnog slavonskog vlastelina baruna Trenka, vođe poznatih slavonskih pandura. Na Trenkovo vrijeme podsjeća lijepi dvorac iz XVIII stoljeća, koji okružuje bujni park.

VELIKA

Stari grad na brdu Lapjaku (447 metara nadmorske visine) nasuprot planinarskog doma PD »Sokolovac« iz Sl. Požege. O postanku ove tvrđave nema dovoljno podataka. Pouzdanije o tom gradu saznaje se u izvorima koji govore o borbi veličkih plemića Štivića sa Turcima. Nakon odlaska Turaka grad Velika je ostao napušten. Zidine su se polako rušile, tako da je sad jedino nešto bolje očuvan južni i sjeverni zid na kojem se vide ostaci kule, kao i tragovi dimnjaka. Sa Veličkog grada moguće je i kraći izlet do 669 metara visokog Lapjaka.

VOČIN

Grad se smjestio iznad mjesta Vočina na sjevernim obroncima Papuka. Od nekada velike tvrđave, koja se spominje već u ranom srednjem vijeku, očuvan je jedino južni zid i ulaz u tvrđavu. Do Turske provale Vočinom su vladali mađarski plemići Atinai, plemići Gorjanski, kralj Matija Korvin, te plemići Bačani. Godine 1687. Voćinsku tvrđavu oslobađa od Turaka general Dünnewald. Od tada je tvrđava napuštena.

Za vrijeme II svjetskog rata vodile su se oko ostataka voćinske tvrđave velike bitke, jer je to bilo jedno od glavnih uporišta neprijatelja u tom kraju. O tome govori i spomen ploča uklesana u zid tvrđave u čast palih boraca NOV.

Sada se poduzimaju naponi na konzerviranju ostataka tvrđave, dok je brdo na kojem se ona nalazi pošumljeno crnogoricom i pretvoreno u izletište.

Istina o jastrebu

Većina ljudi smatra da jastreba treba bespoštedno ubijati zato što nam kolje živad. Istina je da je jastreb stalna opasnost za perad, ali treba istaknuti i to da jastreb nikada ne kolje živad radi zabave, nego samo onda kada je gladan. Treba također dodati da jastreb vodi bespoštednu borbu protiv glodavaca, ptica štetočina i insekata. Kada potonji — na primjer — ne bi imali svojih prirodnih neprijatelja, razmnožili bi se tako, da bi nam svu žetvu uništili. Na temelju proučavanja na univerzitetu Michigan izračunato je, da svaki jastreb na području SAD uništavanjem glodavaca ušteduje poljoprivredi žetveni prirod u vrijednosti od oko 100 dolara.

Tijelo jastreba prilagođeno je do najsitnijih detalja za kretanje zrakom. Da bi mogli bolje pronalaziti svoje žrtve oči jastrebove su razvijene skoro do savršenstva. Neki prirodoslovac je jednom vidio kako je jedan soko iz visine od preko 2000 m skupio krila i strmo padao da bi kandžama zgrabio malu pticu koja je sjedila na jednoj grani. Kada bi kod ljudi organ vida bio u istom omjeru razvijen, mogli bismo već na udaljenosti od 400 m pročitati naslove novinskih članaka. Oči jastreba su gotovo veličine ljudskog oka, te ispunjavaju veći dio njegove glave. K tome je mrežnica njegovog oka skoro dva puta deblja od mrežnice čovječjeg oka, a protkana je milionima osjetljivih stanica. Da bi oči jastreba bile zaštićene od blještavosti jarkog sunčanog svijetla, pokrivene su žućkastim uljem, koje obavlja istu funkciju kao i filter na fotokameri.

Moć prilagođivanja jastrebovog oka gotovo je nevjerojatna. Dok u visini kruži u potrazi za svojom žrtvom oči mu vrše funkciju teleskopa, a kada se naglim padom spušta do svoje žrtve, oči postaju mikroskopi.

Mozak jastreba, stisnut između dva velika oka, malen je. No usprkos tome jastreb i u tom pravcu izvršava zapanjujuće podvige. Kada naprimjer morski jastreb iz vode ugrabi ribu i s njome juri zrakom, glavu ribe uvijek okreće naprijed kako bi otpor zraka bio što manji.

Jednog jastreba su promatrali kako sa ruba šumarka požudno promatra grupu čvoraka na krovu hambara. Da je poletio izravno prema njima, čvorci bi se razletjeli na sve strane. Jastreb se je međutim vratio u šumarak i obilazio sve dok nije bio za leđima čvoraka. Preko praznog prostora je preletio tik iznad zemlje, a kod hambara se u njegovoj sjeni naglo izvio do visine krova i šćepao iznenadenu žrtvu.

Kod vrebanja na svoju žrtvu jastreb se služi raznim metodama. Mali jastreb naprimjer vabi poljske miševe iz njihovih skrovišta vrebajući iz blizine od desetak centimetara od rupe i glasno cvrčeci. Kada se znatizeljni miš pojavi, jastreb ga u trenutku zgrabi.

Jastrebovi su poznati kao najodaniji pernati roditelji. Vjeruje se da sa izabranom ženkom sklapaju doživotnu zajednicu. Iako je ženka veća od mužjaka, potonji obavlja veći dio lova. Međutim, u lovu ga katkada prati ženka.

Jastrebove ne bismo smjeli ubijati, jer se oni uglavnom hrane štetočinama — glodavcima i insektima. Jedan prirodoslovac je izvršio slijedeći pokus: Na jednoj farmi je u kokošinjac pun kokoši stavio ranjenog jastreba. U toku od tri mjeseca, za vrijeme dok je jastrebu zacijelilo krilo, on je živio u najboljoj slozi sa kokošima. Nije ni jednu ni taknuo. Ali su zato nestali miševi, koji su se ranije tovili na kokošijoj hrani.

H. B.

»Željezničarski smjer« u Čvrsnici

Smjer: »Željezničarski smjer« u sjevernoj stijeni Pešti-brda u Čvrsnici.

Penjači: Josip Leskovšek i Anelko Lozej, AO PD »Željezničar« Zagreb.

Dužina smjera: 600 metara (20 dužina užeta).

Težina smjera: IV (teško).

Trajanje uspona: 6 i pol sati.

Orijentacija: laka.

Prilaz: Od planinarske kuće na M. Vilincu markiranim putem do Peharovog stana, zatim lijevim markiranim putem, koji neko vrijeme ide golim kamenim padinama, a zatim kroz šumu, do sipara pod stijenom. Markacija je slaba, naročito u šumovitom dijelu puta. Po siparu do ulaza u stijenu.

Opis uspona. Ulaz u smjer nalazi se na desnoj strani amfiteatra, 3 metra lijevo do zelenog drveta (kršljivo). Zatim u desno po nagnutoj sipinastoj polici (odlomljeno kamenje), preko nosa prijeći na drugu travnatu policu oko 3 metra, zatim ravno gore po nagnutom terenu na srednju policu. Ovdje po uskoj polici prijeći u lijevo oko 5 metara, a onda ravno gore (klin-ljestvica) 3 metra, te kosa traverza u lijevo gore (2 klina) i dalje gore sa desne strane suhog drveta do odličnog osiguravališta (kutija).

Dalje pažljivo puzanjem (kršljiv teren) prema gore do širokog žlijeba, koji ide od desna u lijevo te njime skroz u drugi amfiteatar do pod prevjesa sa spiljom. Ovdje treba ići desno po polici (čovječuljak), zatim ravno gore do pod stijenu (klekovina), te između stijene i klekovine lijevo blago gore (čovječuljak). Ovdje u lijevo (čovječuljak), te ravno gore na greben (na izlazu čovječuljak i kutija).

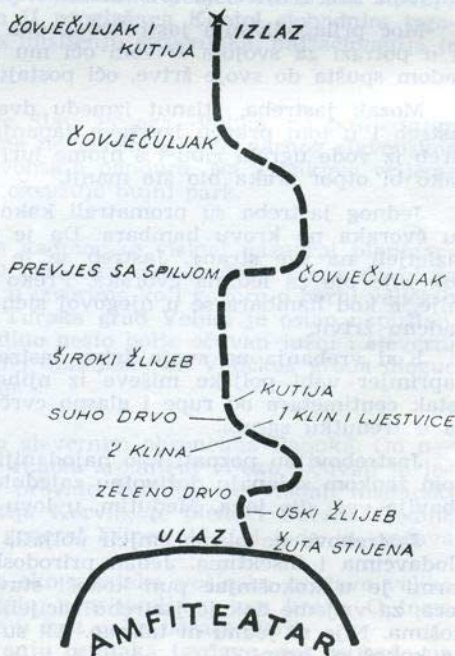
Primjedba. Prema podacima iz upisne knjige planinarskog doma na Vilincu u Čvrsnici u razdoblju od 1953. do 1962. godine na području Čvrsnice izvršen je čitav niz penjačkih uspona, dijelom prvenstvenih. Nažalost, većina od njih do sada nisu nigdje publicirani. Evo nekih podataka iz upisne knjige. Članovi AO PD »Željezničar« iz Ljubljane Andrej Ujčić, Jože Munda, Andrej Česnovar, Jože Jelenc i Maja Jakše prepenjali su od 15. do 21. rujna 1953. u sjevernoj stijeni Pešti-brda »Bosanski smjer« (Č-M-J)

i tri prvenstvena uspona (V. A. sa J. M., Č. A. sa J. J. i V. A. sa M. J.).

Članovi AO PD »Željezničar« iz Ljubljane Andrej Česnovar, Jože Jelenc, Maja Jakše, Andrej Eleršek, Jože Munda, Stane Babnik i Andrej Ujčić od 14. do 21. srpnja 1956. godine su traverzirali sjevernu stijenu Pešti-brda, ponovili »Jeseniški« smjer i navodno izveli tri prvenstvena penjačka uspona u V. Jelenku.

Članovi AO PDS »Velebit« u Zagrebu Hrvoje Kraljević, Jerko Kirigin, Vida Grošl, Nedjeljko Jakić, Davorin Paljan, Pavao Jurčić, Ismet Mačkić, Matija Mlinac, Krešo Subat i Vladimir Hebar između 29. studenog i 4. prosinca 1961. izvršili su u sjevernoj stijeni Pešti-brda dva prvenstvena uspona i jedno ponavljanje.

Josip Leskovšek
Anelko Lozej

PLANINARSKI PREDAVAČI U HRVATSKOJ

Da bi planinarskim organizacijama, narodnim sveučilištima, školama itd. omogućio održavanje planinarskih predavanja, Planinarski savez Hrvatske vodi posebnu evidenciju predavača, tema i dijapozitiva. Ovdje donosimo popis predavača i teme njihovih predavanja, prema evidenciji početkom 1963. godine. Svako od navedenih predavanja popraćeno je sa oko 100 kolor-dijapozitiva.

Baljić Ismet, Zagreb, Suhinova 7.

- Poljske Visoke Tatire
 - Utisci sa puta po Danskoj
 - Gorska služba spasavanja u akciji
- Božičević prof. Srećko**,
Zagreb, Slunjska 34

- Od Triglava do Jadrana
- Od Grossglocknera do Dolomita
- Ljepote nacionalnog parka Paklenica
- Ljepote naših pećina
- Hrvatsko zagorje u slici i pjesmi
- Jadranskom magistralom
- Od Zadra preko Kornata do Šibenika
- Dubrovnikom i okolicom
- Plitvička Jezera kroz četiri godišnja doba

Čelap Branislav, Zagreb, Nazorova 26.

- U visokim planinama Austrije
- Utisci s puta kroz Dolomite
- Skijaški pohodi u Centralne Alpe
- U poliskom dijelu Visokih Tatira
- Plitvička jezera u jesenim bojama
- U planinama zapadne Makedonije
- Zimi po Velebitu i Gorskom kotaru
- Na skijama kroz Julijske Alpe
- Najljepši izleti u Julijske i Savinjske Alpe
- Od Crnogorskog primorja preko Dubrovnika do Mlieta

Jurčić Pavao, Zagreb, Čakovečka 17

- Velebit ljeti i zimi
- Čvrstica
- S planinarskom školom kroz Gorski kotar

Kanajet Božidar, Zagreb, Zajčeva 50.

- Tečajevi za izobrazbu vodiča (u slici)

Kovačić Vlado, Zagreb, Horvatovac 18

- Istočne Prokletije (Hajla, Lumbardske planine)

- Zapadne Prokletije (Derovica, Komovi)

Kumičić Eugen, Zagreb,
Kralja Tomislava 8.

- Uzduž i poprijeko po Medvednici
- Od Golice do Ulcinja
- 100 slika po Evropi
- Izleti u Alpama
- Sa zagorskih izleta

Lučić Roki Petar,

Zagreb, Heinzelova 55.

- Po gorovitim krajevima Jadranske obale i otoka
- Spomenici kulture u Dalmaciji
- Šetnje i usponi u Alpama Slovenije
- Po otoku Visu i Biševu
- Dolomiti — alpski cvjetnjak
- Po dugom lancu Alpa od Mont Blanca do Triglava
- Preko Austrije i Bavorske u Visoke Alpe Švicarske
- Po turističkim centrima Italije od Venecije do Caprija
- Sa Mont Blanca na obale Mediterana
- Etna — najviši živi vulkan Evrope
- U labirintu Kornatskih otoka
- Susreti u Trentu — sa međunarodnih festivala planinarskih filmova
- Po pitomom otoku Hvaru
- Kanin-planina na granici
- Sa Velebita na zeleni Krk

Matz Vlado, Zagreb, Trnjanska 9a.

- Od Sarajeva do otoka Mlieta
- Gorski kotar
- Plitvička jezera u svim godišnjim dobama
- Velebit (ljeti i zimi)
- Od Planice do mora
- Po bosanskim planinama
- Dolomiti i Sjeverna Italija

Nepoljak dr Željko, Zagreb, Cesarčeva 5

- Nepoznati krajevi Prokletija
- Nepoznati krajevi Crne Gore
- Kod stanovnika Bistre i Koraba
- Crvena, Siva i Bijela Istra

Rotovnik Adolf, Zagreb, Srebrnjak 88

- S Grossglocknera na Jadran

Smerke Zlatko, Zagreb, Preradovića 5

- Julijske i Kamniške Alpe
- Gorski kotar
- Sjeverni i Južni Velebit
- Bugarska — Rila planina
- Dolomiti (Tre Cime — Violet)

Srebrnić prof. Ivan, Zagreb,
Domjanićeva 26

- Durmitor — planina jezera
 - Kroz Kamniške i Julijske Alpe
 - Na jezerima naših planina
 - Obalom Jadrana (od Bara do Ròvinja)
 - Planinama Samoborskog gorja i Hrvatskog zagorja
- Županc, Dražen, Zagreb, Mikančeva 9
- Od Grossglocknera preko Dolomita do Jadrana
 - Troglav (Dinara)

ŠVICARSKI GEOLOG M. M. BLUMENTHAL U DINARIDIMA

Tokom ljeta 1962, boravio je u našoj zemlji poznati švicarski geolog i planinar dr Moritz M. Blumenthal iz Locarna. Za vrijeme boravka u Jugoslaviji, dr Blumenthal je nastojao da što svestranije upozna naše planinske krajeve, a napose visoku oblast Dinarida, gdje su ga privlačili još neriješeni geotektonski problemi. Unatoč poodmaklim godinama, izveo je nekoliko vrijednih ekskurzija. Obišao je Durmitor, penjao se na Šar planinu, bio je na Komovima, Leotar, Lovčenu, Orjenu, Dinari (Troglav) i Velebitu. Prilikom navedenih uspona prikupio je dosta zanimljivih zapažanja, koja namjerava objaviti u švicarskom planinarskom časopisu »Les Alpes«.

Dr Blumenthal je poznat kao vrstan geološki stručnjak za Alpe, Pirineje i Etiopske planine. Mnogo je godina proživio u Turskoj, radeći ovdje na geološkom kartiranju. Napisao je veliki broj geoloških i planinarskih članaka, među kojima su naročito zapaženi radovi o Alpama, zatim o Araratu, Taurusu, Semuin-gorju, Betijskim Kordiljerama itd. Putujući ljetos Dinarskim planinama, dr Blumenthal se silno oduševio ljepotom prirode naših planina. Usto naglašava i njihovu prirodnu znamenitost. U tome pogledu je na dr Blumenthala naročiti utisak ostavio Durmitor sa svojim flišnim stijenama. Za pojavu i izgled Šarenih i Zelenih Pasova, veli dr Blumenthal, da su jedinstven primjer ovakove vrste u čitavoj Evropi, te da su zbog svoje bizarne građe najpodjednija lekcija iz tektonike, čak i u svjetskim razmjerima. Snažan utisak ostavio je na ovog stranca i naš Velebit. Izgled i konfiguracija velebitskog krša naprosto su ga zadivili. Iako Velebit ne sadržava ono bogastvo sastava i građe stijena, kao što je to npr. slučaj na Durmitoru, on je opet na svoj način lijep i privlačan. Siromaštvo u vrstama stijena nadoknađuje tu bogata, upravo fantastična morfo-

logija vapnenaca. Za kraški reljef Velebita veli dr Blumenthal, da je on sigurno svjetski pojam.

Iz pisma, koje je dr Blumenthal uputio potpisanom, na veliko se još hvali i veliča prirodna znamenitost Dinarida. Za nas je, smatram, ovakovo mišljenje kako zanimljivo, tako i korisno. Iako dobro znamo, koliko su lijepe i značajne naše gore, dobro je, da od vremena na vrijeme čujemo i tudi sud, osobito kada naše planine posjećuju i ocjenjuju objektivni strani stručnjaci, koji svoja mišljenja zasnivaju na svjetskim relacijama. Prema onome što ističe dr Blumenthal, za Dinaride je fenomenom krasa bitna i najvažnija karakteristika, dok su zone škrljastih, starijih i flišnih, mladih masiva oni elementi, koji u jednodušnost kraških površja unose svojevrsnu dinamičnost. To je glavni razlog, zaključuje dr Blumenthal, da su dinarski pejzaži toliko raznovrsni i kontrastni u svojoj ljepoti i izgledu.

M. MARKOVIĆ

SEDMI MEĐUNARODNI KONGRES ZA ALPSKU METEOROLOGIJU

U poznatom turističkom centru u zapadnom dijelu talijanskih Alpa u Sauze d'Oulzu od 3. do 6. septembra 1962. godine održan je Sedmi međunarodni kongres za alpsku meteorologiju, kao nastavak već održanih kongresa u Milanu i Torinu (1950), Oberguglu u Austriji (1952), Davosu u Švicarskoj (1954), Chamonixu u Francuskoj (1956), Garmisch-Partenkirchenu u Zapadnoj Njemačkoj (1958) i Bledu (1960).

Kongresu je prisustvovalo 130 učesnika iz Italije, Austrije, Francuske, Zapadne i Istočne Njemačke, Švicarske, Jugoslavije, Čehoslovačke, Holandije i Mađarske. Sveukupno je održano 63 referata i saopćenja. Od ukupno 8 učesnika iz Jugoslavije održana su bila 4 referata.

Teme učesnika iz Jugoslavije bile su: Z. Petkovšek (Ljubljana): Rubni uvjeti za mogućnost strujanja zraka koji prelazi planinu, M. Čadež (Beograd): Razvedravanje iza hladnog fronta u jugoistočnim predjelima Alpa, D. Furlan (Ljubljana): Specifična otkrivanja i količine oborina u visokim planinama, B. Kirigin (Zagreb): O konstruktivnoj promjeni ispusta totalizatora.

Svi referati, saopćenja i glavni rezultati diskusija biti će objavljeni u posebnoj publikaciji posvećenoj kongresu u izdanju Italijanskoga društva za geografiju i meteorologiju.

Stručni dio programa bio je tako sastavljen da su se predavanja održavala prema predviđenim sljedećim problemima: aerologiji, sinoptičkoj meteorologiji, klimatologiji, fizikalno-meteorološkim uvjetima pri tlu kao i o različitim primjenama meteoroloških istraživanja u alpskim predjelima. Problem vremena u Alpama prema broju održanih referata i diskusija koja je uslijedila oko problematike klasifikacije vremenskih tipova, ukazuje na važnost ovog problema za alpska područja. Pojedini učesnici kongresa u svojim referatima dali su veoma interesantne podatke o strujanjima na zavjetrinama planina. Tako su, na primjer, bila izvršena veoma detaljna meteorološka istraživanja pomoću aviona da bi se mogle objasniti mjesne prilike strujanja kod južnog fena na području Innsbrucka. Na temelju dnevnih radiosondažnih mjerenja u Milano-Linate od 1952. do 1962. utvrđeno je da na standardnim visinama od 850 i 700 mb postoji utjecaj alpskog masiva na opće strujanje zraka, a razlike između dana i noći se ne opažaju. Meteorološke pojave koje se stvaraju u alpskim predjelima od osobitog su značenja za pilote jedriličare. Taj problem korištenja dizanja zraka, uslijed prelaza preko planinskih vrhova, kao i dinamičkog strujanja u zavjetrini pokazao je da se takve struje mogu proširiti do granice troposfere i time omogućiti letenja što je od velikog interesa ne samo za jedriličara nego i uopće zračnu plovidbu. Rezultati ovih istraživanja mogli bi znatno koristiti i jedriličari u našim planinskim područjima. Prema prvim istraživanjima austrijskog meteorologa L. Klettera, veoma vrijedne rezultate u dobivanju meteoroloških podataka iz planinskih masiva, gdje nema mnogo stanica dati će meteorološki satelit Tiros. U tu svrhu bit će u Austriji odabrane pojedine stanice, među kojima također visinske. One će za vrijeme prolaza Tirosa izvršiti dodatna meteorološka motrenja i fotografski snimiti oblake sa tla. Istovremeno će se poduzeti radiosondažna mjerenja i mjerenja vjetra u visinama. U svrhu klimatoloških istraživanja određenih alpskih predjela, a posebno onih koji nemaju ili su veoma udaljeni od stalnih meteoroloških stanica, ukazalo se na ovom kongresu na važnost jednovremenih meteoroloških mjerenja na stanovitom broju tačaka karakterističnih u tom kraju. Ovim načinom istovremenog motrenja od više ekipa u određenim sektorima Alpa, mogao bi se za kratko vri-

jeme sakupiti takav materijal, koji bi bio veoma koristan za daljnje upoznavanje klimatskih prilika alpskih predjela. Na kongresu bili su saopćeni i rezultati kemijskog istraživanja zraka u Alpama, varijacijama strukture oborina u alpskom predprostoru, strukturi oblaka, kolebanju klime na području Alpa i godišnjim hodovima oborina. Pojedini učesnici iznijeli su svoja iskustva u vezi problema mjerenja oborine u planinskim predjelima, snijegu i glečerima kao i o koristi meteoroloških prognoza za potrebe hidroelektrana. Sljedeći kongres za alpsku meteorologiju održat će se u 1964. godini u Austriji.

Učesnicima kongresa ukazala se i ovoga puta prilika da se upoznaju sa jednim novim i klimatskim interesantnim područjem Alpa. Obzirom na prevladavajući sjeverozapadni vjetar (12,9%), mjesto Sauze d'Oulx nalazi se pod čestim utjecajem fena, pa usprkos nadmorskoj visini od 1500 m, ima godišnje svega 700 mm oborine, srednju godišnju relativnu vlagu od 67% i veoma malu godišnju naoblaku od 4,1 desetine pokrivenog neba.

Veoma prikladni obronci, koji dijelom imaju rijetku šumu ariša, ili su dijelom pašnjaci, a istovremeno obiluju žičarama, omogućili su da mjesta Sauze d'Oulx i susjedni Sestriere postanu jedan od najljepših i najvažnijih skijaških centara Italije. Naročito se mjesto Sauze d'Oulx naglo razvija, tako da se već sada velikim brojem modernih hotela i pensiona može ubrajati u već poznate skijaške centre, kao što su Chamonix, St. Moritz, Davos, Kitzbühel ili Garmisch-Partenkirchen.

Božidar KIRIGIN

VIDIKOVAC NA IVAČKOJ GLAVICI U PAPUKU

Jedan od najmarkantnijih, a po visini drugi vrh Papuka, je Ivačka Glavica (905 m), koja se kao vrlo uočljiv trouglati klin diže iznad gorske kose poznate u narodu pod imenom Klinovac. Na prijedlog požeškog planinarskog društva podigla je šumarija u Velikoj prošle godine na tom vrhu drvenu piramidu, koja služi kao odličan vidikovac planinarima, lovcima i izletnicima.

S ove piramide, visoke 11 metara pruža se jedinstveni pogled na Papuk (953 m) i na njegove ostale vrhove na zapadu. Lijepo se također vidi Psunj sa

Brezovim Poljem (984 m) i piramidom relejne televizijske stanice. Sa sjevera se otvara vidik na Podravinu, rijeku Dravu i preko u Mađarsku, gdje se za dobre vidljivosti može vidjeti i konture grada Pečuha. S istoka su na domak Češljakovački vis (820 m) i vrhunci Krndije, a s juga leži Požeška kotlina omeđena Požeškom gorom preko koje se vide bosanske planine.

Izgradnjom ovog vidikovca postaje nam ovaj vrh još privlačniji. Do njega možemo dopješačiti iz planinskog doma u Velikoj za dva i po sata hoda. Put vodi travnatom stazom, markiranom planinarskim znakovima, uz bistru Veličanku do njena izvora, kamo stižemo za dobar sat hoda. Nakon odmora i okrepke hladnom vodom, koja ovdje bučno skače ispod stijena prebacujući se u pjenušavim slapovima, zaputit ćemo se dalje kraj Lovačke kuće do krečana, gdje planinarska staza na visini od 650 metara prelazi preko novosagrađene turističke ceste Velika—Jankovac i vere se šumovitom kosom na Ivačku glavicu.

Idući u rano jutro ovim divnim krajem, osvježeni gorskim šumskim zrakom, punim mirisa cvijeća i dozrelih kupina, rado ćemo sa dogleđom u ruci proboraviti par sati na ovom vidikovcu uživajući u jedinstvenom pregledu zelenog pejzaža Slavenskog gorja.

III REPUBLIČKO TAKMIČENJE ČLANOVA GSS-a

U subotu dne 23. veljače 1963. održano je na Medvednici III Republičko takmičenje članova GSS-a u brzom spasišavanju nesrećenika na stazi od gornje stanice žičare (start) do donje stanice žičare (cilj) preko »Plavog spusta«.

Na stazi je bilo postavljeno 14 vrata i jedno previjalište, a takmičenje se odvijalo prema propozicijama. Za takmičenje se prijavilo 6 ekipa od 2 člana, od kojih jedna Slovenačka, van konkurencije. Sve prijavljene ekipe su nastupile, a uspješno je završilo takmičenje 5 ekipa, dok je jedna iz tehničkih razloga za vrijeme takmičenja odustala (»akia« čamac se raspao zbog tehničke neispravnosti).

Ocjenjivanje je izvršila sudačka komisija sastavljena od slijedećih članova: Zupanc Dražen, Barac dr. Marijan, Ružić Željko i Kanajet Božidar.

Prvu nagradu je osvojila ekipa Smerke — Mlinac sa 58 kaznenih bodova; drugu nagradu ekipa Jurčić — Aleksić

sa 105 kaznenih bodova a treću nagradu ekipa Cibilić — Baljić sa 168 kaznenih bodova. Ekipa Herček — Škrbinek, iako je ocijenjena sa 109 kaznenih bodova, nije mogla dobiti nagradu, jer se takmičila van konkurencije.

Organizaciju takmičenja i postavljanja staze izvršila je gore navedena sudačka komisija uz pomoć instruktora tečaja GSS-a Planinarskog saveza Jugoslavije, koji se u to vrijeme održavao na Medvednici. Vrijeme je bilo vrlo hladno, a snijeg smrznut. Takmičenje je počelo u 15 sati, a završilo oko 18,30 sati, kada se počeo već spuštati mrak. Rezultati natjecanja objavljeni su oko 21 sat u domu na Puntijarci, gdje su bili okupljeni svi natjecatelji. Žalbi i pritužbi nije bilo, te je sudačka komisija lako obavila svoj zadatak.

Dražen ZUPANC

MARŠ TRAGOM MATIJE GUPCA

Sredinom veljače, navršilo se ravno 390 godina otkako su seljaci Hrvatskog Zagorja pod vodstvom Matije Gupca digli historijsku Seljačku bunu. Povođom te godišnjice pod Gupčevom lipom u Gornjoj Stubici održana je prigodna proslava, nakon čega su predstavnici planinarskih društava i drugih organizacija pošli Stubičkom dolinom tragom kojim su prije skoro 4 stoljeća prolazili puntari Matije Gupca.

Organizator ovog pohoda bilo je planinarsko društvo »Stubičan« iz Donje Stubice. Na čelu povorke nalazili su se najmlađi članovi ovog planinarskog društva.

Planinari su prošli putem od Gornje Stubice do Stubičkih toplica, gdje je na brežuljku Kapelščaku održao profesor Dragutin Šimunović prigodni govor.

Uz dobar planinarski rad, ovo je još jedan vid aktivnosti članova PD »Stubičan« iz Donje Stubice.

B. STERLE

STANJE PLANINARSTVA U BIH

19. i 20. januara 1963. godine u Sarajevu je održana šesta redovna godišnja skupština Planinarskog saveza Bosne i Hercegovine. Skupštini je, pored 69 delegata prisustvovao i dr. Marijan Brečelj, predsjednik Planinarskog saveza Jugoslavije kao i predstavnici drugih organizacija.

Iz izvještaja koji je dostavljen svim delegatima, vidi se da se u proteklom periodu od pete godišnje skupštine, koja

je održana 7. i 8. juna 1958. godine na Treskavici, broj članova planinarske organizacije u Bosni i Hercegovini povećao se za 100 posto, tj. na preko 14.000. Broj planinarskih društava je povećan od 34 na 48. Karakteristično je što su osnovana društva u nekim industrijskim mjestima gdje ne postoji planinarska tradicija, kao što su: Vitez, Doboj, Han Pijesak, Teslić, Jajce, Banovići itd. Po broju članstva najveće planinarsko društvo u BiH je »Bjelašnica« u Sarajevu sa 1650 članova, a najmanje PD »Svetozar Kosorić« — Han Pijesak sa 15 članova.

Od ukupnog broja članstva su 68% muškarci, 32% žene, omladina do 18 godina 21%. Od 1946. do 1961. godine u planinarsku organizaciju BiH upisano je preko 28.000 članova. Nema sumnje, velika fluktuacija!

Slična je situacija i sa planinarskim domovima-kućama. Naime na 27 planina nalaze se 41 planinarski objekt. Od toga broja preko jedne trećine locirani su na planinama oko Sarajeva. Ovi objekti imaju 1.380 ležaja. U prošloj godini 1961. ovi objekti imali su 85.142 posjetilaca sa 59.359 noćenja (prema nepotpunim podacima), što nije dovoljno da bi ti objekti poslovali rentabilno — bez dotacija. Najviše posjeta imao je planinarski dom »Partizanski dom« na Jahorini (13.487) i isto toliko noćenja (ima 92 kreveta), a najmanje planinarska kuća na Ljubini, ispod Prenja, kod Konjica, 17 posjeta (kuća je u slabom stanju, a ima 20 ležaja).

Dalje, u izvještaju se navodi da samo 11 društava ima omladinske komisije, a u rukovodstvima društava nalazi se samo 24% mladih, a žena svega 18%.

Izvedeno je 166 raznih radnih akcija sa 2.379 učesnika, što u odnosu na ranije godine, kada se više gradilo domova i putova, nije ni približno dovoljno.

Problem stručnog uzdizanja kadrova postavlja se u veoma oštroj formi, jer u posljednje tri godine na 19 raznih tečajeva učestvovalo je svega 80 članova. Od toga broja najviše otpada na stručne kadrove Gorske službe spasavanja.

U prošloj godini priredeno je oko 1.500 izleta sa oko 20.000 učesnika, od toga preko 60 na planine drugih republika. Osim toga priredeno je 26 marševa i pohoda putovima NOB sa 600 učesnika. Održano je jedno republičko takmičenje u orijentaciji i dva sreska (Sarajevo i Zenica).

Alpinizam i speleologija u BiH, s pravom se može reći, da stagniraju. Pla-

inarska organizacija BiH broji svega 14 alpinista i 26 alpinističkih pripravnika, koji su u prošloj godini izvršili 150 uspona. U četiri društva postoje komisije za speleologiju, čiji rad se samo povremeno osjeća.

Međutim, sa Gorskom službom spasavanja stanje je znatno i neuporedivo bolje. U BiH postoji 39 registriranih spavalaca (nosioci značke) i 48 pripravnika, koji dosta aktivno rade u 14 stanica.

Značajni rezultati postignuti su u markiranju putova, jer je markirano ili obnovljeno preko 500 kilometara putova na raznim planinama. Ove godine treba da se izvrši markiranje putova IV i V neprijateljske ofanzive od Jablanice do Foče.

Postojeće dvije transverzale, Sarajevska i Bjelašnička, slabo su posjećene. Bjelašničku je obišlo 43, a Sarajevsku 84 člana.

Prvi diskutant na ovoj skupštini bio je dr Marijan Breclj.

Oko 20 govornika tokom diskusije govorilo je o uspjesima i propustima u proteklom radu, te dalo smjernice za buduću rad.

Na kraju skupštine doneseni su zaključci.

Za novog predsjednika Planinarskog saveza Bosne i Hercegovine izabran je dr Boro Knežić, sudac Vrhovnog suda NR BiH.

DR MARIJAN BRECLJ O PLANINARSKIM PROBLEMIMA

Na skupštini Planinarskog saveza Bosne i Hercegovine koja je održana dne 19. i 20. siječnja ove godine u Sarajevu prisustvovao je i predsjednik Planinarskog saveza Jugoslavije dr Marijan Breclj, koji je uzeo riječ u diskusiji i osvrnuo se na niz aktuelnih problema u radu planinarskih organizacija.

Osvrćući se na problem kotarskih planinarskih saveza dr Marijan Breclj je rekao da nije jasna njihova uloga. Da li mora biti toliko stepenica u organizacionoj strukturi? Ne vidim — rekao je on — potrebu formiranja toliko formalnih stepenica, a ukoliko se to čini, neka to bude volja društava, neka to proističe iz inicijative društava. Ne mora se slijediti organizaciona struktura administrativno-teritorijalne podjele.

Dr Marijan Breclj je zatim govorio o problemu stručnog osposobljavanja kadrova u planinarstvu. Problem se jav-

lja u čitavoj našoj zemlji. Imamo mogućnosti da postojeća materijalna sredstva i druge subjektivne mogućnosti bolje iskoristimo u cilju daljeg osposobljavanja kadrova u društvima sve do vrhunske naobrazbe kao što je alpinizam i slično, naročito ako se prede na sistematski rad i sredstva usmjere na efektivan rad. U tom slučaju uspjeh će biti znatno veći. Nužno je da se ovaj problem razmotri i da se efikasnije krene na rješavanje stručne naobrazbe kadrova.

Govoreći o pitanju Gorske službe spasavanja, dr Marijan Brecelj je podvukao da je to pitanje naš dug prema javnosti koji moramo izvršavati u cilju daljeg širenja i jačanja naše organizacije. Toj službi treba dati karakter javnosti i u pitanjima materijalne prirode. Sredstva bi trebalo da se mjere i odmjera-vaju općedruštvenim potrebama.

U nastavku svog izlaganja osvrnuo se na kompleks pitanja razvoja materijalne baze planinarstva i turizma. On je podvukao da je u dosadašnjem periodu postignut nesumnjivo velik uspjeh u stvaranju materijalne baze planinarstva u čitavoj zemlji, ali se postavlja krupno pitanje i problem daljeg razvitka te materijalne baze — fonda domova, odnosno dalje izgradnje i održavanje domova. Tu treba poći od toga da se definira pojam planinarskog doma. Na čisto komercijalnoj bazi teško ćemo razvijati planinarske domove.

Dr Marijan Brecelj posvetio je pažnju i pitanjima propagande. On je rekao da mogućnosti za propagandu planinarstva nisu ni minimalno iskorištene. Ni na ekranima Filmskih novosti ni na stranicama dnevnih i nedjeljnih listova. Treba koristiti postojeća sredstva od lokalnih do saveznih. Pored želja koje imamo, moramo konkretno preći na rad, aktivirati se.

Naša planinarska organizacija bi trebala više propagirati planinarstvo na međunarodnom planu, kako bi se osigurao veći posjet inostranih planinara i alpinista u naše planine. Za to postoje velike mogućnosti i pri tome treba voditi mogućnosti da od društava iz pojedinih krajeva dolazi inicijativa koju treba uvrstiti u planinarsku propagandu.

Moramo reći da postoje primjedbe sa više strana o uključivanju planinarske organizacije u SOFK-u. Pri tome se mora polaziti od činjenice da se planinarstvo razlikuje od drugih sportova, pa prema tome planinarska organizacija mora imati svoju apsolutnu samostalnost. Normalno je da netreba vršiti izdvaja-

nje ali je i prirodno da radi zadovoljenja vanjskih formi administracije nesmiemo dozvoliti da ta saradnja bude kočnica u razvoju planinarstva. Nas nitko neće opravdavati ako ne budemo radili i ostvarili pun razvoj planinarstva.

Treba razmotriti ovu saradnju i usmjeriti razvoj planinarstva prema općim društvenim potrebama.

Na kraju izlaganja je u ime Planinarskog Saveza Jugoslavije odao zahvalnost i priznanje planinarskoj organizaciji, a posebno članovima GSS-a i PD »Bjelašnica« kao i građanima Sarajeva povodom tragedije koja se nedavno desila na Bjelašnici, jer su požrtvovanost planinara u akciji spasavanja i humanost građana Sarajeva odjeknuli širom zemlje i ublažili bol naše javnosti, a posebno najbližih tragično stradalim mladim planinarima.

DVA NOVA SMJERA U CENTRALNIM ALPAMA

Prvenstveni uspon u istočnoj stijeni Petites Jorasses-a su ovog ljeta izvršili poznati alpinisti Walter Bonatti i Pierre Mazeaud. 20 sati čistog penjanja je od njih iziskivala ova 500 metara visoka stijena. Nazvali su je »Rutom prijateljstva« u znak sjećanja na veliku nesreću koja se odigrala prošle godine u masivu Mont Blanca sredinom srpnja. Bonatti i Mazeaud su tada bili jedini preživjeli članovi te francusko-talijanske grupe. O toj nesreći smo i mi svojevremeno upoznali naše čitatelje.

Talijanski alpinista Giorgio Redaelli, koji je ljetos savladao stijenu Eigera, izvršio je sa još trojicom alpinista uspon na vrh »Zuckerhut« u Civetti. Navez se nalazio 4 dana u stijeni (sa tri bivaka). Jedan od rijetkih prvenstvenih smjerova koji je u svojoj čitavoj dužini ocijenjen sa VI +.

FILMSKI FESTIVAL U TRENTU

Tradicionalni filmski festival u talijanskom gradu Trentu i prošle je godine prikazao nekoliko novih ostvarenja evropskih alpinista. Glavnu nagradu »Veliku nagradu talijanskog Alpencluba« je odnio poznati alpinista Kurt Diemberger za svoj film o trećem priječenju čitavog Peutery-greben-a u Mont Blanc-masivu. Za ovaj film, koji je snimio 1958. sa Franz Lindnerom, Diembergeru je isplaćena nagrada u iznosu od 1,000.000 talijanskih lira. Velika nagrada grada Trenta pripala je članu njemačke ekspedicije Heinz Silmannu za film »Galapagos — rajski otoci«.

UREDNIŠTVO ČITAOCIMA

Uredništvo zahvaljuje svima koji su se odazvali apelu u prošlom broju, te dali sugestije za dalji napredak »Naših planina«.

Čitaoci su jednoglasni u tome da sadašnja forma lista znači napredak, ali samo neki od njih su se potrudili da nađu novih pretplatnika, što je jedina garancija da časopis zadrži postignutu grafičku kvalitetu.

Sadašnja oprema lista skuplja je za preko 50% od prijašnje, a jedini izlaz iz deficita su ili novi pretplatnici ili povišenje pretplate. Čitaoci će se sigurno složiti s uredništvom da je prvo od ta dva rješenja pogodnije. Prema tome očekujemo da će svaki planinar koji to već do sada nije učinio, pronaći po nekog novog pretplatnika ili nam barem poslati adrese osoba za koje smatra da bi ih naš časopis zanimao.

*

Odazivamo se želji većeg broja čitalaca i donosimo detaljnije podatke o slikovnom prilogu iz prošlog broja. Kao što je tamo na predzadnjoj stranici omota spomenuto, klišeji su uzeti iz novoizdale knjige prevedene s njemačkog, »Juriš na vrhove svijeta« od Förstera i Grasslera.

Izdavač tog prijevoda ilustrirao je knjigu fotografijama, koje je velikim dijelom preuzeo iz »Du Mont Blanc a l'Himalaya« od Gaston-a Rebuffat-a. Sve reprodukcije iz prošlog broja upravo su iz Rebuffatove knjige i sve, izuzev prve slike, prikazuju himalajske vrhove.

Evo podataka o tim slikama i imena njihovih autora:

Prva strana: Fitz Roy (Foto: Gerges Strouvé). Prvi uspon na taj lijepi vrh u južnoameričkim Andama izvršila je francusko-argentinska ekspedicija 1952. god.

Druga strana: U carstvu tišine (Foto: John Hunt). Slika prikazuje Kangčendzengu u Himalaji, jedan od najviših i najzanimljivijih vrhova na svijetu.

Treća strana: K2, drugi po visini vrh na svijetu (8611 m). Pravo ime toga vrha je Čogori (Čogo znači velik, a ri vrh). Sliku je snimila ekspedicija vojvode od Abruzzi.

Četvrta strana: Jugozapadna stijena Makalu-a (Foto: P. T. Etherton). Makalu je peti vrh na svijetu po visini, visok je 8470 m.

Peta strana: Slika prikazuje najviši vrh na svijetu, Mount Everest, sa južne strane. Fotografiju je snimila britanska ekspedicija na Mount Everest.

Šesta strana: Daulaghiri (8167 m). Autor snimke je Gaston Rebuffat.

Sedma strana: Kamp III na Hidden Peak-u (Foto: Jean Deudon). Vrh je visok 8068 metara.

Osma strana: Mount Everest — uspon sa sjeverne strane preko Rongbuk ledenjaka (Foto: Geographical Society).

*

Slika na str. 37. pogrešno je opisana. Snimio ju je njemački alpinista Aschenbrenner kao član njemačke ekspedicije na Nanga Parbat 1934. godine. Na njoj se vidi njemački alpinista Wieland, koji se penje snježnom vehtom iz kampa VI. Nekoliko dana kasnije Wieland je poginuo prilikom uspona na Nanga Parbat zajedno sa Welzenbachom i tri Šerpasa. Slika je reproducirana iz knjige Fritza Bechtolda »Deutsche am Nanga Parbat« (München 1936).

HUMOR

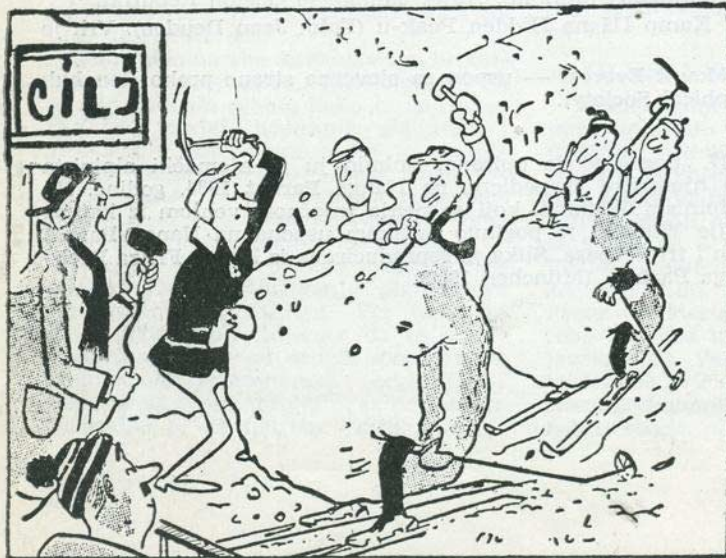
Bez riječi

»Razgledaj si malo vodič,
dok ne dovedem Gorskú
službu spasavanja.«

»Mislila sam da se skije
mogu sušiti na radiatoru.«

»Dragi slušaoci, iz tehnič-
kih razloga nismo u mo-
gućnosti da vam sada ja-
vimo imena pobjednika u
spustu.«